حکومەتی هەرێمی کوردستان - عیراق

وەزارەتی پەروەردە

بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

پۆلی هەشتەمی بنەڕەتی

هەرێمی کوردستانی عێراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

بۆ

پۆلی هەشتەمی بنەڕەتی

دانانی

لیژنەیەك لە وازەرەتی پەروەردە

بژارکردن و پێداچوونەوەو دارشتنەوەی هەردوو بەشی رێزمان و ئەدەب

یاسین عوسمان حەسەن　　　شێرکۆ ئەحمەد حەوێز

وارتکیس مۆسیس سەرکیسیان　　محەمەد ئەحمەد محەمەد　　ئەڵمان ئەحمەد سەلیم

چاپی چوارەم　　٢٧١٠ کوردی　　٢٠١٠ز

چاپخانەی المستقبل — لوبنان

سەرپەرشتی زانستی: سادق ئەحمەد عوسمان روستایی

سەرپەرشتی هونەری چاپ: زاگرۆس محمود عرب - عثمان پیرداود

صباح سعید-کریم مولود

جێبەجێکردنی بژاری هونەری: خالد سلیم محمود

نەخشەسازی بەرگ: عـــادل زرار

پێشەکی:

وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستان، بە مەبەستی بژارکردنو پێداچوونەوەی پەرتووکی زمانو ئەدەبی کوردی پۆلی هەشتەمی بنەڕەتی، لێژنەیەکی دانا، لێژنەکە دەست بەکاربوو، دەستکاری هەردوو بەشی ڕێزمانو ئەدەبی کرد، بەتایبەتیش بەشی ڕێزمانەکە، کە ڕستەو نموونەی زۆری لە هەردوو زاری سەرەکی زمانی کوردی بەکارهێناوە، زۆربەی ڕاهێنانەکانی گۆڕیوە، هەوڵی داوە ڕێزمانی هەردوو زار وەکو زمانێکی یەکگرتوو بخاتە بەردەست، لەبەر ئەوە ئەرکی گەورەی سەرشانی مامۆستایانی بەڕێز ئەوەیە کە خۆیان ماندوو بکەنو بەشێوازێکی تازە بابەتەکان بخەنە ڕوو، بۆ ئەوەی قوتابیان سوودیان لێوەربگرنو شارەزای هەموو لایەنێکی ڕێزمانی زمانەکەیان ببن.

لەبەشی ئەدەبیشدا گۆڕانکارییەك بەسەر مێژووی ژیانی شاعیرانو نووسەراندا هاتووە، هەوڵدراوە لایەنە گرنگەکانی ئەو ژیانە بە جۆرێکی وا بخرێتە ڕوو، هۆکارە کارتێکردووە گرنگەکانی پیشان بدرێن، هەروەها پارچە شیعری هەندێکیانمان گۆڕیوە بە هی تازە.

بەشی خوێندنەوە هیچ دەستکارییەکی ئەوتۆی تێدا نەکراوە، ئەوەندە نەبێ هەندێ بابەت لابراونو هەندێکی تازەش هاتۆتە ناو.

دوا جار داوا لە مامۆستایانی بەڕێز دەکەین کە ئاگادارمان بکەنەوە بەهۆی بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی پارێزگاکانیان لە هەر کەمو کورتیو ناتەواوییەك کە لەکاتی وانە گۆتنەوەیاندا هەستی پێدەکەن، بۆ ئەوەی بتوانین لە چاپەکانی داهاتوودا چاکیان بکەینەوە.

خوا پەناو پشتی هەمووان بێ...

لێژنەی بژارکردنو پێداچوونەوە

بەشی ڕێزمان

ناو لەڕووی ڕەگەزەوە

ماموستای وانەی جوگرافیا لە باسی (سامانی ئاژەڵ)دا گوتی:

((سامانی ئاژەڵ، هاوشان دگەل سامانی کشتوکاڵ و چاندن، بەردی بناخەی ئابووری وڵات پێك دەهێنن، لە کوردستاندا، دوو جۆرە سامانی ئاژەڵ هەیە، یەکیان ئەو ئاژەڵانەن کە مرۆڤ بەخودانیان دەکات و سوودیان لێوەردەگرێ، ئەوی دیکەیان ئەو ئاژەڵانەن کە لەدەشت ودەرو شاخ و چیا دەژین و مرۆڤ خودانێ وان نییە، ئەوژی دبێژنێ ئاژەڵی کێوی ئانکۆ (کیڤی).

مەڕ، بزن، میهـ، پەز، توشتیر، بەلەندیر، گیسك، کاڤر، بەرخەنێرو بەرخەمێ، گا، مانگا، چێڵ، هەسپ، ماین، هێسترو هەروەها پەلەوەری وەك مریشك و کەڵەشێرو مراوی و قازو گەلێکی دیکە جۆری یەکەم دەگرێتەوە. شڤان و گاوان بەشێك لەو ئاژەڵانە بە خودان دەکەن. مام پیرۆت شڤان و خاڵ سیامەند ژی گاوانێ گوندێ مەنە. نازدارا دایکا پوشۆی بێریڤان و شیر دۆشە.

جۆری دووەم، ئاژەڵی کێوییە وەك: بزنە کێوی، ئاسك و مامز، هرچ، ڕێوی، گورگ، یەکانەو مالۆس، پەزکیڤی، کەو، پۆڕو قەتێ و سوسکەو گەلێکی دیکە، پێویستە بایەخ بە سامانی ئاژەڵ بدرێ، چونکە گەشەکردنی ئەو سامانە مایەی بەرەو پێش چوونی باری ئابووری وڵاتە)).

خستنەڕوو:

ئەو نووسینەی سەرەوە، ژمارەیەك ناوی تێدایە کە ئەگەر لێیان وردبینەوە، دەبینین لە ڕووی ڕەگەزو زایەندەوە جیاوازییان هەیە.

کۆمەڵێك لەو ناوانە تەنیا بۆ ڕەگەزی نێر بەکاردێن‌و نکارین بە هیچ جۆرێك بۆ ڕەگەزی دیکە بەکاریان بهێنین وەك ناوەکانی (گا، بەران، یەکانە، هەسپ، کەلەشێر، پیرۆت، سیامەند، شڤان، گاوان، باب، خال... هتد). ئەو جۆرە ناوانە پێیان دەگوترێ (ناوی نێر).

کۆمەڵێکی دیکەی ئەو ناوانە هەر بۆ ڕەگەزی مێ دهێنە بەکارهێنان‌و تایبەتن بەو ڕەگەزە وەك: (مەڕ، توشتیر (چوشتیر)، بەلەندیر (بەردیل)، مالۆس، مانگا، چێڵ، بزن، نازدار، دایك، بێریڤان، مریشك) ئەو جۆرە ناوانە پێیان دەگوترێ. (ناوی مێ).

هەر لەو نووسینەدا هەندێ ناومان بەرچاو دەکەوێ کە لەیەك کاتدا دەتوانین بۆ نێرو مێ بەکاریان بهێنن، واتە ئەو ناوانە خودانی دوو ڕەگەزن بویێ پێیان دەگوترێ ناوی دوو لایەن وەك (مرۆڤ — مراوی— بەرخ— کاوڕ (کاڤڕ)— ئاسك (مامز)— هرچ— ڕێوی— گیسك— هێستر— کەو... هتد).

کۆمەڵێکی تری ناومان بەرچاو دەکەوێ کە بەر هیچ یەك لەو ناوانەی پێشوو ناکەون‌و ڕەگەزیان نییە، لەبەر ئەوە پێیان دەگوترێ (ناوی بێ لایەن) وەك (بەرد— دەشت— شاخ— چیا— وڵات)و زۆری دیکە. ئەمە لە شێوەی کرمانجی خواروو، بەڵام لە زاری کرمانجی ژووروودا ئەو ناوانەش وە بەر ناوی نێر یان مێ دەکەون.

زۆرجار دەتوانین هەندێك لەو ناوە دوو لایەنانە بەهۆی بەکارهێنانی پەیڤێك لەگەڵیاندا بکەین بە نێر یان مێ. ئەو پەیڤانەی بۆ ئەم مەبەستە بەکاردێن بریتین لە (نێر– مێ– ما– دێڵ– گۆڵ– کەل) وەك:

ناوی دوو لایەن	بۆ نێر	بۆ مێ
کەو	نێرە کەو	ماکەو، مێ کەو
ورچ (هرچ)	نێرە ورچ	دێڵە ورچ، (دەڵە ورچ)، هرچامێ
سەگ	گۆڵە سەگ	دێلە، (دەڵە) سەگ
گیسك	گیسکی نێر	گیسکامێ، گیسکە مێ
پڵنگ	پڵنگی نێر	پڵنگا مێ، پڵنگی مێ

دەستوور:

ناو لە لایەنی ڕەگەزەوە دەکرێ بە چوار جۆر:

١. ناوی نێر: ئەو ناوەیە کە هەر لە بنەڕەتدا بۆ ڕەگەزی نێر بەکار هاتبێت، ئەو جۆرە ناوە بەسەر ئەم کۆمەڵانە دادەبڕێت:

ئـ ناوی کەسانی نێرینە وەك: پیاو- کوڕ- مام- خاڵ- باوك- برا- پسمام

بـ ناوی تایبەت بە کوڕان وەك: شێرکۆ، لەزگین، پیرۆت، سیامەند.

پـ ناوی گیانداری نێر وەك: هەسپ- کەڵەشێر- یەکانە- نێری- بەران.

تـ ناوی هەندێ پیشەی پیاوانە وەك: نانەوا، شڤان، گاوان، خزمەتکار

٢. ناوی مێ: ئەو ناوەیە کە هەر لە بنەڕەتدا بۆ ڕەگەزی مێ بەکارهاتبێت، ئەویش بەسەر ئەم کۆمەڵە وشەو پەیڤانە دابڕاوە:

ئـ ناوی کەسانی مێیینە وەك: دایـك- خوشـك- کـچ- دۆتمـام- خەسـوو- بووك.

ب- ناوی تایبەتی کچان وەك: نازدار- شیرین- هێرۆ- پەروین.

پ- ناوی گیانداری مێ وەك: ماین- بەلەندیر- مالۆس.

ت- ناوی هەندێ پیشەی ژنانـه وەك: نانکـەر- بێریڤـان- تەشـی ڕێـس- مامان (داپیرك)- دایەن- بەربووك.

٣. ناوی دوو لایەن: ئەو ناوانەن کـه بـۆ نێـرو بـۆ مـێ بـەکاردێن وەك: قوتابی- مامۆستا- مرۆڤ – کۆتر- کەو.

بەشێك لەو ناوە دوولایەنانە دەتـوانین بـەهۆی پەیڤـەکانی (نێـر - مێ - ما - دێڵ - گۆڵ) بکەین بە ڕەگەز نێر یا مێ.

٤. ناوی بێ لایەن: ئەو ناوانەن کە سەر بە هیچ کـام لـەو دوو ڕەگـەزە نین و هەر لەبنەڕەتدا ڕەگەزییان نییە. وەك: (شاخ، چیا، بەرد، دار، هەنار)، هەر چەندە لە زاری کوردی کرمانجی ژووروودا ئەم جۆرەش لە خستنە پاڵدا (ئیزافە)وە بەر یەك لە دوو ڕەگەزی نێر یـان مـێ دەکەوێ.

ڕاهێنانی (١)

لەم ناوانەی لای خوارەوە نێرو مێیان لێك جودا بکەوەو بەرامبەر یەکیان بنووسە:

(ئەسپ – مریشك - نێری - چێڵ - برا – ماین - ئێکانە- خوشك – مالۆس - کەڵەشێر - بزن - گا).

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ناوانە دوو لایەنن، بەهۆی پەیڤێکەوە ڕەگەزیان بۆ دیاری بکە (نێر یا مێ):

کەو– سەگ – هرچ – ڕویڤی

ڕاهێنانی (٣)

لەم دێڕە هۆنراوەو ڕستانەدا هەر ناوێك هەیە دەریاین بهێنەو ڕەگەزەکانیان نیشان بدە:

١. کچی کورد ئەی گوڵی نەورۆز ئەرێ کام دەست لە باخی ژین
لە بۆ یەك دەفعە بۆن کردن بە ناکامی ئەتۆی هێنا
(دڵدار)

٢. مەڕ لە گۆشت بووە سوور
خۆ هەڵداوێن شەك‌و کوور
گەماڵ دەکەن چەق‌و لوور
سەوەڕیان دەچێ بۆ دوور. (هێمن)

٣. دلبەریٚ دارا شرینیٚ

ژارویێ مالو دلۆ

کەفتینە دەردیٚ ئەڤینیٚ

ئای دلّی من ئای دلۆ.

(شێخ مەمدوح بریفکانی)

٤. مانگای مالّی پوورە خەجیٚ زا.

نیشانە تایبەتییەکانی نێرو مێ

رستەکان:

١. بابێ ئازادی ئەندازیارە.

٢. خوشکا سەرداری چوو خوێندگەهێ.

٣. خانییێ من گەلەك مەزن و تازەیە.

٤. زەڤیيا بەرمالا بەراڤە.

٥. دۆستێ تە هات ژ دهۆکێ.

٦. دۆستا من گەلەك ڕندو جوانە.

٧. کوڕۆ، بخوێنن دا سەرکەڤن.

٨. شرینێ، چێلێ بدۆشە.

٩. کوڕە، ئەم کارە مەکە.

کچێ، وانەکانت چاك بخوێنە.

١٠. کوڕینە (کچینە) ئەم کارە مەکەن.

١١. ڤی قەلەمی بۆمن بکڕە.

ڤێ دەفتەرێ بۆمن بهینە

وی کوڕی کەوەك گرت.

وێ کچێ کراسەك دووری.

١٢. سەرداری شیڤ خار

نازدارێ تەشی رێست

خستنه ڕوو:

ئەگەر سەرنج لەو ڕستانە بدەین، دەیبینین هەندێ لە ناوەکان نیشانەی وایان پێوەیە کە دەتوانین بەهۆیانەوە ڕەگەزو جنسی ناوەکە بزانین:

١. لە ڕستەی یەکەمدا نیشانەی (ێ) خراوەتە سەر ناوی (باب) لە دۆخی دانە پاڵدا (ئیزافەدا) چونکە ڕەگەزی باب نێرەو لەو دۆخەدا (ێ)ی دەخرێتە سەر.

٢. کەچی دەبینین لە ڕستەی دووەمدا نیشانەی (ا) خراوەتە سەر پەیڤی (خوشك) چونکە ڕەگەزی پەیڤەکە (مێ)یەو لەو دۆخەدا نیشانەی (ا)ی دەخرێتە سەر.

٣. هەروەها لە ڕستەی سێیەمدا، پەیڤی (خانی) واتە (خانوو) چونکە لە ڕەگەزدا نێرە (لە زاری کرمانجی ژووروودا) بۆیێ لە دۆخی دانە پاڵدا (ێ)ی وەرگرتووەو بووە بە (خانیێ من).

٤. کەچی لە ڕستەی چوارەمدا چونکە پەیڤی (زەڤی- زەوی) لە ڕەگەزدا مێیە، بۆیە لە دۆخی دانە پاڵدا (ا)ی پێوە نووساوەو بووە بە (زەڤییا بەر مالا) واتە زەوی بەرماڵان.

٥. ئەگەر سەرنج لە ڕستەی پێنجەم بدەین دەبینین وشەی (دۆست) دوو لایەنە، واتە بۆ نێرو مێ بەکاردێ، بەڵام بۆ دەست نیشان کردنی ڕەگەزەکەی، لە دۆخی دانە پاڵدا بۆ نێر (ێ)ی دەخرێتە سەرو دەبێتە (دۆستێ سەرداری) واتە ڕەگەزی دۆستەکە نێرە، بۆ

(مێ) نیشانەی (ا)ی دەخرێتە سەرو دەبێتە (دۆستا من) واتە ڕەگەزی دۆستەکەی من مێیە.

٦. لە ڕستەی حەفتەمدا نیشانەی (ۆ) خراوەتە سەر پەیڤی (کوڕ) لە دۆخی بانگکردندا، چونکە ڕەگەزی کوڕ نێرە.

٧. کەچی لە ڕستەی هەشتەمدا چونکە ڕەگەزی (کچ) مێیە، لەبەر ئەوە لە دۆخی بانگکردندا نیشانەی (ێ)ی دەخرێتە سەر.

٨. لە ڕستەی نۆیەمدا هەر پەیڤی (کوڕ) لە دۆخی بانگکردندا نیشانەی (ە)ی خراوەتە سەرو بووە بە (کوڕە)و وشەی کچیش هەر لەو دۆخەدا (ێ)ی پێوە نووساوەو بووە بە (کچێ). ئەم دوو نیشانەیە لە زاری کرمانجی خوارووددا بەکاردێن. کە ناوە بانگکراوەکە (کۆ) بوو، نیشانەکە بۆ هەردوو ڕەگەز دەبێتە (ینە) وەکو:

٩. ڕستەی دەیەم (کوڕینە- کچینە- ئەم کارە مەکەن).

١٠. لە ڕستەکانی ژمارە (یازدە)دا هاوەڵناوی نیشانەی (ڤی- ی) بەکارهاتووە بۆ تاکی ڕەگەز نێری نزیك، لە ڕستەی (ڤی قەلەمی بۆمن بکڕە)، ئینجا (ڤێ- ێ) بەکار هاتووە بۆ تاکی ڕەگەز مێی نزیك لە ڕستەی (ڤێ دەفتەرێ بۆ من بهینە) چونکە ڕەگەزی (دەفتەر) مێیە.

١١. بۆ تاکی ڕەگەز نێری دووریش هاوەڵناوی نیشانەی (وی- ی) لە ڕستەی (وی کوڕی کەوەك گرت) بەکارهاتووە هاوەڵناوی

(ویٚ– یٚ) بۆ تاکی ڕەگەز مێی دوور، لە ڕستەی (ویٚ کچیٚ کراسەك دووری) بەکارهاتووە.

١٢.لە ڕستەی (سەرداری شیف خار)دا، چونکە کاری ڕستەکە ڕابوردووی تێپەڕە، بۆیێ نیشانەی (ی) خراوەتە سەر ناوە ڕەگەز نێرەکەو نیشانەی (یٚ) لە ڕستەی (نازداریٚ تەشی ڕێست)دا خراوەتە سەر ناوە ڕەگەز مێیەکە، کە لەو ڕستەیەشدا کاری (ڕێست) ڕابوردووی تێپەڕە، دەبێ ئەوەش بزانین کە ناوی (کۆ) نیشانەی نێرو مێ وەرناگرێت.

دەستوور:

لەزاری کوردی کرمانجی ژووروودا، چەند نیشانەیەك هەن دەخرێنە سەر ناو، بۆ جوداکردنەوەی ناوی نێرو ناوی مێ.

نیشانەکان بەم جۆرە بەکاردێن:

١. لە دۆخی دانە پاڵ یان ئیزافەدا:

ئـ نیشانەی (یٚ- ییٚ) بۆ نێر بەکاردیٚ وەك (براییٚ من)، (هەڤاڵیٚ تە).

بـ نیشانەی (ا – یا) بۆ میٚ بەکاردیٚ وەك (کچا سەربەستی).

٢. لە دۆخی بانگکردندا بۆ نێر نیشانەی (ۆ) بەکاردیٚ وەك: کوڕۆ- بابۆ. بۆ (میٚ) نیشانەی (یٚ) بەکاردیٚ وەك: کچیٚ، دەلالیٚ. لە شێوە زاری کوردی کرمانجی خوارووشدا نیشانەی (ە) بۆ نێر بەکاردیٚ وەك (کوڕە)، نیشانەی (یٚ) بۆ میٚ بەکاردیٚ وەك (کچیٚ). بۆ ناوی کۆی نێرو میٚ (ینە) بەکاردیٚ وەك کوڕینە، کچینە.

٣. جێناوی نیشانە بۆ نێرو مێ لە زاری کرمانجی ژووروودا بەم جۆرەیە:

ئـ (ڤی) بۆ تاکی نێری نزیك.

ب- (ڤێ) بۆ تاکی مێی نزیك.

پ- (وی) بۆ تاکی نێری دوور.

ت- (وێ) بۆ تاکی مێی دوور.

ئەم دوو جێناوە بۆ کەسی سێیەمی تاکیش بەکاردێن

٤. (ڤان) بۆ کۆی نزیکی نێرو مێو (وان) بۆ کۆی دووری نێرو مێ بەکاردێن.

٥. ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابووردووی تێپەڕ بوو:

(ی) بۆ نێرو (ێ) بۆ مێ بەکاردێن وەك:

ئـ. بۆ نێر : لەزگینی دەرس نڤیسی.

ب. بۆ مێ : شرینێ پەز دۆشی.

ڕاهێنانی (١)

ئەم ناوانە لە دۆخی دانە پاڵدا (خستنەسەر)دا لە ڕستە بەکاربهێنە، پاشان ڕەگەزەکانیان بنووسە:

ئاڤ - ڕەز - چاڤ - ڕووبار - ماڵ.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ناوانە لە دۆخی بانگکردندا لە ڕستە بەکاربهێنە:

لاوان - ژن – کیژ – قوتابییان - خاڵ.

ڕاهێنانی (٣)

١. لە دۆخی دانە پاڵدا (خستنەسەردا) ناوی ڕەگەز مێ چ نیشانەیەك وەردەگرێ؟

٢. لە دۆخی دانە پاڵدا (خستنەسەردا) ناوی ڕەگەز نێر چ نیشانەیەك وەردەگرێ؟

٣. لە دۆخی بانگکردندا ئەگەر ناوەکە تاکی نێر بوو، لە زاری کرمانجی ژووروودا کام نیشانە وەردەگرێو لە کرمانجی خواروشدا کامە؟

٤. جێناوی نیشانەی (ڤان) بۆچیو (وان) بۆچی بەکاردێن؟

ڕاهێنانی (٤)

جێناوی نیشانەی تاکی نزیكو دوور بدە پاڵ ئەو ناوانە لە ڕستەدا، ئەوجا ڕەگەزی ناوەکان بنووسە:

دەرگە – کچ – جامێر – ماهین - گوند.

ڕاهێنانی (٥)

١. لە دانەپاڵدا (خستنەسەر) دا نیشانەی نێرو مێ چین؟ نموونەی ڕستەییان بۆ بهێنەوە.

٢. لەڕستەی کار ڕابوردووی تێپەڕدا نیشانەکانی نێرو مێ کامانەن، نموونەی ڕستەییان بۆ بهێنەوە.

٣. جێناوی نیشانە بۆ تاکی مێی نزیك چییە؟ نموونەی ڕستەیی بۆ بهێنەوە.

٤. جێناوی نیشانەی تاکی نێری دوور چییە؟ نموونەی ڕستەیی بۆ بهێنەوە.

ڕاهێنانی (٦)

شلۆڤەکردن:

برایێ ئازادی هات.

برا : ناوە، تاکە، گشتییە، بکەرە، نەناسراوە.

یێ : نیشانەی ڕەگەزی نێری تاکە لە دانە پاڵدا (خستنەسەردا).

ئازاد: ناوە، تاکە، تایبەتییە، تەواوکەری ناوی برایە.

ی: نیشانەی نێری تاکە.

هات: کاری ڕابوردووی تێنەپەڕی سادەیە.

ئەم ڕستانە شی بکەوە:

١. ڤێ کچێ نان خوار.

٢. کچینە بخوێنن.

ناوی نەناسراو - ناوی ناسراو

ئـ- ناوی تاکی نەناسراو

١. کچێك (کچەك، کچیٚ) دەرگای ماڵی ئێمەی کردەوەو هاتە ژوورەوە.
کچەکیٚ دەرگەهیٚ مالامە ڤەکرو هات ژوورڤە.

٢. کـە چـاوم پێـت کـەوت تووشـی دەریاێـك (دەریایـەك، دەریـاییٚ)
خەفەتو پەژارە بووم.
چووینە دیٚ یێك (دێیەك، دێییٚ) لەبناری چیای قەندیل.
کانییێکی (کانییەکی، کانییٚ) خۆش لە گوندەکەمان هەیە.
هەڵۆیێك (هەڵۆیەك، هەڵۆیی) لە ئاسماندا نێچیرێکی گرتبوو.
پەنجەرەێك (پەنجەرەیەك، پەنجەرەییٚ) لە ژووری سەرەوە شکابوو.

٣. دار بەڕووێك (دار بەڕووەك، داربەڕوویٚ) لەو دارستانە وشك بووە.

٤. ڕۆژانێك (ڕۆژانەك، ڕۆژانیٚ) مرۆڤ لە ئەشکەوتان دەژیا.

خستنە ڕوو:

ئەگـەر ڕسـتـەکانی لای سـەرەوە بـە وردی بخەینـە بـەر سـەرنج دان ئەوەمان بۆ دەردەکەویٚ کە:

١. لەڕستەی یەکەمدا کـە نـاوی (کـچێك– کـچەك– کـچیٚ) دەهـێـنین، مەبەستمان تاکە کچێکەو ئەو کچەش نە ناسراوەو تاکیشە.

٢. له ڕستەی دووەمدا کە دەبێژین (دەریایێک، دەریایەک، دەریایێ) مەبەست ئەوەیە، دەریایەکە هەم تاکە هەم نەناسراویشە واتا هەردوو نیشانەی یا هەردوو سیفەتی تاکایەتیو نەناسراویی پێوەیە.

٣. هەر بەم جۆرە لە ڕستەکانی دی کۆمەڵە ناوێك دەبینین کە بەڕیز بریتین لە:

دێییێك، دێییێك، کانییێ

هەڵۆییێك، هەڵۆیەك، هەڵۆییێ

پەنجەرەییێك، پەنجەرەیەك، پەنجەرەییێ

ئەم ناوانە وەکو ئەوانی پێشوو هەموویان هەم تاکایەتیو هەم نەناسراویی پیشان دەدەن، ئەو پیشان دانەش بەهۆی ئامرازێك کراوە کە بریتییە لە (ێك، ەك، ێ).

٤. لە ڕستەی ژمارە (٣)شدا، ناوی داربەڕوو، بووە بە (داربەڕووێك، داربەڕووەك، دار بەڕووێ) کە هەر هەمان مەبەستی نە ناسراویی وتاکایەتی دەبەخشێ.

٥. لە ڕستەی ژمارە (٥) داناوی (ڕۆژانێك، ڕۆژانەك، ڕۆژانێ) ناوێکە نەناسراویی پیشان دەدا بەڵام تاك نییە، بەڵکو بەهۆی نیشانەی (ان) کۆکراوەتەوەو نیشانەکە خراوەتە دوای ناوەکە پێش نیشانەی (ێك) کە بۆ نەناسراوی بە کارهاتووە، کەواتە ئەم نیشانەیە دەخرێتە سەر ناوی کۆ هەروەکو چۆن لەگەڵ تاکیشدا بەکاردێ.

دەستوور:

١. نیشانەی نەناسیاویی لە زمانی کوردیدا، جگە لە نیشاندانی نەناسیاویی تاکایەتیش نیشان دەدا، هەرچەندە جاروبار دەخرێتە سەر ناوی (کۆ)ش.

٢. نیشانەکە یەك لەم شێوانە وەردەگرێ:

(ێك، ەك، ێ)، کە دەخرێتە سەر ناوو دەیکا بە ناوی نەناسراو بەم جۆرە:

ئـ- ئەگەر ناوەکە کۆتایی هاتبوو بە پیتی نەبزوێن، یەکسەر نیشانەی (ێك، ەك، ێ) دەخرێتە سەر ناوەکە وەك:

پیاو- پیاوێك، پیاوەك، پیاوێ

دار = دارێك، دارەك، دارێ

ب- ئەگەر ناوەکە کۆتایی هاتبوو بە بزوێنەکانی (ا، ێ، ی، ۆ، ە) لە نێوان ناوەکەو نیشانەکە نەبزوێنی (ی) پەیدا دەبێ وەك:

چیا + ی+ نیشانەکە= چیاییێك، چیایەك، چیاییێ

زێ + ی+ نیشانەکە= زێ ییێك، زێیەك، زێیێ

ماسی+ ی+ نیشانەکە= ماسی ییێك، ماسی یەك، ماسی یێ

پەڕۆ+ ی + نیشانەکە = پەڕۆییێك، پەڕۆیەك، پەڕۆییێ

پەڕە+ ی + نیشانەکە = پەڕەییێك، پەڕەیەك، پەڕەییێ

پ- ئەگەر ناوەکە کۆتایی هاتبوو بە بزوێنی (وو)، نەبزوێنی (و) لەنێوان ناوەکەو نیشانەکە دادەنرێ، بزوێنی (وو) ئەو کاتە لە دەربڕیندا کورتتر خۆی نیشان دەدا. وەك:

بەڕوو + و + نیشانەکە= بەڕوویێك، بەڕووەك، بەڕوویێ[1].

٣. ناوی نەناسراو (ان)ی نیشانەی کۆکردنەوەی ناو وەردەگرێتو ئەو نیشانەیە دەکەوێتە نێوان ناوەکەو نیشانەی نەناسییەوە. وەك:
کەس+ ان+ نیشانەکە= کەسانێك، کەسانەك، کەسانێ.

٤. جاری وا دەبێ نیشانەی نەناسیاوی دەخرێتە سەر هاوەڵناوەوە، وەك: لە ڕستەی (جوانێك هاتە ژوورەوە) کە لێرەدا پەیڤی (جوان) هاوەڵناوەو نیشانەکەی پێوە لکاوە.

ب- ناوی ناسراو

((دارەکە زۆر بڵند بوو، کەس ژمە نەشیاین بچینە سەری، باخەوانەکە خۆی هەنارە شیرینەکەی بۆمە لێ کردەوە، هەروەها لە دار هەرمێکە (دار هەرمێیەکە)و لە هەڵووژەکە هەندێکی بۆ لێ کردینەوە.

میوانەکانمان بردو چووینە سەر کانییەکە، لۆیرێ ڕوونیشتین و دەستمان کرد بە میوە خواردن، ئاوی کانییەکە گەلێك سارد بوو، تەنانەت بادییە دۆکەی (دۆیەکەی) کە لەناو ئاوەکە دانرابوو ساردو تەزی ببوو.

جوتیاری برای باخەوانەکە لەژێر داربەڕووەکەدا پاڵ کەوتبوو بەرامبەر چیاکە (چیایەکە)و تەماشای ئێمەی دەکردو خۆزی ئەوەی دەخواست کەلەو ڕوونیشتنە لەگەڵمان بوایە، لە پڕ مارێکمان لێ دەرکەوت، ویستمان بیکوژین، مارە بۆی دەرچوو، لەدەستمان ڕزگاری بوو)).

---

(١) دەبوایە بەسێ واو بنووسری، بەڵام چونکە نووسینی سێ واو پێکەوە کرێتەو پەسند نییە، بۆییێ واوێك لە نووسیندا چاوپۆشی لێ دەکری.

خستنه ڕوو:

له خوێندنهوهی ئهو دهقه نووسینهی سهرهوه، دهبینین ژمارهیهك ناو هێلیان به ژێردا كێشراوه، ئهو ناوانه بۆیێ هێلیان بهژێردا هاتووه، چونكه ههر یهكهیان نیشانهیهكی تایبهتی خراوهته سهر بۆ ئهوهی مهبهستێك دهربڕێ.

بۆ نموونه ئهگهر تهماشای ناوهكانی:

(دارهكه، باخهوانهكه) بكهین له بنهڕهتدا ئهم دوو ناوه لهشێوهی (دار، باخهوان)دا بوون، كه ههردووكیان كۆتاییان هاتووه به پیته نهبزوێن، ئێمهش هاتووینو نیشانهی (هكه)مان خستوهته سهریان بۆ ئهوهی بیانكهین به (دارهكه، باخهوانهكه).

دیاره جیاوازی لهنێوان (دار، دارهكه)و (باخهوان، باخهوانهكه)دا ههیه، لهوهدا كه (دار) ناوێكی گشتییهو بهسهر ههموو جۆره دارێكدا دابڕاوهو جۆره دارێكی دیارو ئاشكراو ناسراو دهست نیشان ناكا، بهڵام (دارهكه)، دارێك دهست نیشان دهكا كه لهمهوبهر لامان ئاشكراو دیارو ناسراو بووه، كه گوتمان (دارهكه) یهكسهر بیرو هۆشمان بۆ لای دارێك دهچێت كه لهمهو پێش ناسیومانهو دهزانین كامهیه، بۆیێ نیشانهی (هكه) ناوهكهی بۆ كردین به ناوی ناسراو، ههروا (باخهوان، باخهوانهكه)ش.

ناوی (دار هەرمێكه– دار هەرمێیهكه) كه له بنهڕهتدا (دار ههرمێ) كۆتایی به بزوێنی (ێ) هاتووه، بههۆی نیشانهی (هكه)وه كردوومانه به

ناوێکی ناسراو، بەڵام چونکە ناوەکە هەروەکو گوتمان کۆتایی بە بزوێن هاتووە، بۆیێ (ە)ی سەرەتای نیشانەکە تێدەچێ‌و دەبێتە (هەرمێکە) یانژی پیتی نەبزوێنی (ی‌ y) دەبێتە ناوبڕو دەکەوێتە نێوان ناوەکەو نیشانەکەوەو دەبێتە (دار هەرمێیکە) هەر بەم جۆرەش ناوەکانی:

بادییە دۆکە یان بادییە دۆیەکە.

چیاکە یان چیایەکە.

هەر یەکەیان بەهۆی نیشانەی (ەکە)وە کراون بەناوی ناسراو، بەڵام چونکە ناوەکان لە بنەڕتدا کۆتاییان بە بزوێن هاتووە، بۆیێ (ە)ی سەرەتای نیشانەی (ەکە)، یان تێدەچێ یانژی (ی)ی نەبزوێن وەکو ناوبڕ دەکەوێتە نێوان ناوەکەو نیشانەکەوە.

هەر ناوێکیش کە کۆتایی بە بزوێنی (ی) هاتبێ وەکو (کانی)، کە دەکرێ بە ناسراوو نیشانەی (ەکە)ی دەخرێتە سەر، نەبزوێنی (ی) پێویستە ببێ بە ناوبڕو لە نێوان پیتی (ی) کۆتایی ناوەکە، کە بزوێنەو، پیتی (ە)ی نیشانەکە دابنرێ وەکو:

کانی دەبێتە (کانییەکە).

ماسی دەبێتە (ماسییەکە).

ناوی (هەڵووژەکە) کە لە بنەڕەتدا بریتییە لە (هەڵووژە) کۆتایی بە بزوێنی (ە) هاتووە، کە دەیکەین بە ناوێکی ناسراو بە هۆی نیشانەی (ەکە)، ئەوا یەکێك لە دوو بزوێنی (ە) تێدەچێ.

هەروەها ناوی (داربەڕووەکە)، ئەم ناوە لە بنەڕەتدا کۆتایی بە بزوێنی (وو) دێت، کاتێ کە نیشانەی (ەکە)ی ناسیاویی دەخرێتە سەر،

ئەوا پیتی نەبزوێنی (و – W) لەنێوان ناوەکەو نیشانەکەدا پەیدا دەبێ‌و بزوێنی (وو) لەکاتی دەربڕیندا کەمێك لەباری ئاسایی خۆی کورتتر دێتە گۆتن.

هەر لە دەقەکەدا ڕستەیەك بەم جۆرە هاتووە (لە پڕ مارێکمان لێ دەرکەوت، ویستمان بیکوژین، مارە بۆی دەرچوو).

لەو ڕستەیەدا ناوی (مارە) ناوێکی ناسراوەو بەهۆی نیشانەی (ە)، کە ئەویش نیشانەی ناسیاوی ناوە، کراوە بەناوی ناسراو، لەوانەشە ئەم نیشانەیە کورتکراوەی نیشانەی (ەکە) بێت.

ناوی ناسراو وەنەبێ هەر تاك بێ، بەڵکو هەموو ناوێکی ناسراو بەهۆی نیشانەی (ان)ی کۆ، کۆ دەکرێتەوە، نیشانەکە دەخرێتە دوای (ەکە)و ناوەکە دەبێتە ناسراوی کۆ، وەك لە نووسینەکەدا لە ڕستەی (میوەکانمان بردو چووینە سەرکانییەکە)دا دەردەکەوێ.

زۆرجاری وا دەبێ نیشانەی ناسیاوی دەکەوێتە سەر هاوەڵناوەوە، بەڵام لەو بارەشدا ئەو ناوەی لەگەڵ هاوەڵناوەکەدا دێ، هەر بە ناوێکی ناسراو دادەنرێ وەك لەڕستەی (باخەوانەکە خۆی هەنارە شیرنەکەی بۆمە لێ کردەوە) دا دەردەکەوێ. کە لێرەدا نیشانەی (ەکە)ی ناسیاوی خراوەتە سەر هاوەڵناوی (شیرین) نەك ناوی (هەنار)، بەڵام ناوی هەناریش دەبێتە ناوێکی ناسراو، هەر چەندە نیشانەکە لەسەر هاوەڵناوەکەیە.

دەستوور:

ناوی ناسراو، ناوێکە کە ماناو مەبەستی شتێك دەردەخاو بە ناسراویی دەیخاتە ڕوو، بە ئاسانی لە هاوچەشنەکانی خۆی جیای دەکاتەوە، چونکە ناوێکی دیاری کراوی زانراو دەردەخات.

نیشانەی سەرەکی ناسیاویی (ەکە)[1]، یە بەم جۆرە بەکاردێت.

1. **ئەگەر ناوەکە کۆتایی بە نەبزوێن هاتبوو یەکسەر نیشانەکەی دەخرێتە سەر.**
2. **ئەگەر ناوەکە کۆتایی هاتبوو بە بزوێنەکانی (ا، ۆ، ێ)، ئەوا یان (ە)ی سەرەتای (ەکە) تێدەچێ، یان لەنێوان ناوەکەو نیشانەکە، نەبزوێنی (ی، y) وەك ناوبڕ پەیدا دەبێ.**

---

(١) ١. هەموو ناوێکی تایبەتی ناسراوە وەك کەرکووك، ئازاد، پەروین.

٢. هەروەها ناو بەچەند شێوەیەکی تریش دەکرێ بە ناسراو:

ئـ – هەر ناوێك ئەگەر لەگەڵ هاوەڵناوی نیشانەدا هات دەبێتە ناسراو وەك:

ئەم چیایە بڵندە، ئەڤ ڕووبارە درێژە، ئەو شارە خۆشە، وی کوڕی دەرس خاندیە، وێ کچێ دەرس نەخاندیە، ڤی زەلامی کارێ خۆ کریەیە، ڤێ ژنێ تەشی ڕێستییە.

کە دیارە لێرەدا ناوەکانی (چیا، ڕووبار، شار، کوڕ، کچ، زەلام، ژن) هەموویان ناوی ناسراون.

ب– ئەگەر ناوەکە لەباری دانەپاڵ دابوو (ئیزافە) بۆ ناوێکی تایبەتی یان جێناوێکی کەسیی سەربەخۆ ئەوا بەناوی ناسراو دادەنرێ وەکو:

ژنی نەوزاد مامۆستای زانکۆیە، کچا لەزگینی قوتابییە، برای من پێشمەرگەیە، خوشکا مە ل ئامێدیێیە.

پ– هەموو جێناوەکانی نیشانە بە ناسراو دادەنرێن وەکو:

ئەمەم کڕی، ئەوەم فرۆشت، من ئەڤە کڕی، ڤێ شیف چێ کر، ڤێ دار بڕییە، ئەمانەم دیون، ئەوانەشم نەفرۆشتوون؟

٣. ئەگەر ناوەکە کۆتایی هاتبوو بە بزوێنی (ی)، ئەوا لەنێوان ناوەکەو نیشانەکە (ی، y) نەبزوێن وەك ناوبڕ دادەنرێ.

٤. ئەگەر ناوەکە کۆتایی بە بزوێنی (وو) هاتبوو، پیتی نەبزوێنی (و، W) وەکو ناوبڕ دەخرێتە نێوان ناوەکەو نیشانەکە.,

٥. ئەگەر ناوەکە کۆتایی بە بزوێنی (ە) هاتبوو، کە دەکرێ بە ناسراو یان (ە)ی بزوێنی کۆتایی ناوەکە یان هی سەرەتای نیشانەکە تێدەچێ.

٦. زۆرجار نیشانەی (ە) بۆ ناسیاوی بەکاردێ کە ڕەنگبێ کورت کردنەوەی (ەکە) بێت وەك کوڕە هات- کچە شووی کرد.

٧. ناوی ناسراو بە نیشانەی (ان) کۆ دەکرێتەوە کە دەخرێنە، دوای نیشانەکەوە.

٨. ئەگەر هاوەڵناوێك بەدوای ناوەکەو هات نیشانەی (ەکە) دەخرێتە سەر هاوەڵناوەکەو ناوەکەشی هەر دەبێ بە ناسراو.

٩. نیشانەی ناسیاویی ناچێتە سەر ناوی تایبەتییەوە.

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەدا ناوە نەناسراوەکان بگۆڕە بۆ ناوی ناسراو.

١. ئازاد دەرگایەکی کردەوە.

٢. کتێبێکم بۆ بکڕە.

٣. دوێنێ مامۆستایێك چیرۆکێکی بۆ خوێندکاران خوێندەوە.

٤. پەریزاد سێوێکی خوارد.

٥. نەوزاد وانە دەخوێنێ.

٦. کوڕێکم دیت.

٧. قەلێك سەلکە پەنیرێکی بە دەنووك هەڵگرتبوو.

٨. پار کچێك بە یەکەم دەرچوو.

ڕاهێنانی (٢)

لەم ڕستانەدا ناوەکان لەتاکی نەناسراوەوە بکە بە کۆی ناسراو، هەر گۆڕانکارییەکی دی بەسەر ڕستەکاندا دێن بیانکە.

١. کراسێکی جوانم کـــــــڕی.

٢. برادەرێکم هاتو سەری لێدام.

٣. دێیێك ئاوەدان دەکەنەوە.

٤. کابرایەك ڕەزێکی کێلا.

٥. ڕاوکەرێك کەوێکی گرت.

ڕاهێنانی (٣)

لەم هۆنراوانەدا هەر ناوێکی ناسراو یان نەناسراو هەیە، دەریان بهێنە، بیان نووسەو چۆنیەتی بوونیان بە ناسراو یان نەناسراو ڕوون بکەوە:

١. کۆمەڵە شاخێك سەختو گەردن کەش

ئاسمانی شینی گرتۆتە باوەش. (گۆران)

٢. دەورێ دەر ساقی وەلای مەحزووندا

لەیل ئاسا بویەر وەلای مەجنووندا

جامێ جە سەهبای دیای باڵاکەت

ئالوودەی غوبار تۆزی پالاکەت

بەو نازو عیشوە وێت پێم دەرەوە

جەستەی پەژموورده‌م ئیحیا کەرەوە. (مەلەوی)

٣. چاوەکەم دووربێ لەڕووت وا چاوەکانت ژان ئەکەن

هەر لە سورمەی خاکی ڕێگات ئارەزووی دەرمان ئەکەن

یەعنی ئاوی دیدکانی من لە دووری قامەتت

وا بەخوڕ دێن هەر لەنەهری تانجەڕۆو سیروان ئەکەن.

(ئەحمەد موختا جاف)

٤. ڕۆژێکی بەهار دەمەو بەیانی

مێرووله‌یه‌کم دی لەسەر کانی

بەتاقی تەنیا لەو قەراخ ئاوە

چنگی لە پارچە نانێ ئاڵاوە

بۆ ئەوەی بیبا بەرەو شارەکەی

کەچی گران بوو سەنگی بارەکەی. (کاکەی فەللاح)

ڕاهێنانی (٤)

لەم ڕستانەدا هەر ناوێکی ناسراو هەیە بیکە بە نەناسراوو ڕستەکان بنووسەوە.

١. جانتاکەم دۆزییەوە.

٢. پەپوولەکە لەسەر گوڵەکە نیشتەوە.

٣. چاوم بە پیاوەکە کەوت.

٤. ڕێیەکەمان قیرتاو کرد.

٥. دارستانەکە سووتا.

ڕاهێنانی (٥)

نموونە:

ئـ- چێڵ ب- چێڵێك پ - چێڵەکە ت- چێڵەکان

ئەم ناوانە وەك (ب، جـ، د) بنووسە:

چرا، مانگ، ماسی، زانکۆ، ئاگر، شەپۆڵ، پەنجا دیناری

ڕاهێنانی (٦)

شلۆڤەکردن (شیکردنەوە)

١. بێریڤانەکە مەڕەکانی دۆشی.

٢. فڕۆکەکە بە ئاسماندا دەسوڕێتەوە.

ڕاڤەکردنی پەیڤان:

کەس ژمە	:	کەس لە ئێمە، کەس لەمە
نەشیاین	:	نەمانتوانی.
لوێرێ	:	لەوێ، لەوێندەرێ
بادی	:	جام، کاسە.
لە پڕ	:	لە ناکاو، لە هیکرا، ژنشکەکیڤە.
سەلکە پەنیر	:	سەرکە پەنیر.
گەردن کەش	:	چیای لووتکە بڵند.
باوەش	:	ئامێز.
لەیل ئاسا	:	وەکو لەیلا.
بویەر	:	وەرە.
وەلای	:	بەلای، بەکن، بەنك.
سەهبا	:	مەی، شەراب.
دیای	:	دیتنی، بینینی.
ئالوودەی غوبار	:	تێکەڵ بە تۆزو گەرد.
پاڵاکەت	:	کەوشەکەت، پێلاڤێ تە.
وێت	:	خۆت.
پێم دەرەوە	:	پێم بدەوە.
جەستەی پەژموردەم	:	تەنی سیسو ژاکاوم، لەشی زەعیفو لاوازم
سورمە	:	کوحل، کل، تۆزێکە ژن لە چاویان دەدەن.
دیدەکان	:	چاوەکان.
سەنگ	:	قورسایی

ناوی تاك‌و ناوی كۆ

((لەسەردەمی ئێستادا كوڕان‌و كچان ڕوو لە قوتابخانان دەكەن، ژنان‌و پیاوان خوێندەوارن، مرۆڤی خوێندەوار پتر خزمەتی وەلات دەكا، جوتیارانی كورد ئەگەر خوێندەڤان بوونایە بەرهەم پتر دەبوو، هەر كەسێك كاری تایبەتی خۆی هەیە، ئەندازیاران ڕێیان دروست دەكەن، جوتیاران دار هەرمێیان، دار قەیسییان دەچێنن، دار بەڕووان ناچێنن چونكە خۆیان لە دارستانان شین دەبن، ڕاوكەران لە ڕووباران ماسییان دەگرن، لە چیاكان بزن‌و نێرییان ڕاو دەكەن، بەكێردو چەقۆیان وان ڤەدكوژن، ماسێیت دەریایان گەورەن، دارێن چیایان بلندن، ئەم لدەڤەرا بەرواریان دژین، گوندێن ڤی دەڤەری گەلەك خۆشن، بەلام لەزستانێ دا ساردن، بۆیێ پێویستە خوێندكارانی ئەوێ پەنجەران داخەن‌و دەرگایان پێوەدەن تا سەرمایان نەبێ، ئاوی كانییانی ئەو دەڤەرە لە هاویندا تەزی‌و ساردن، باخاتی پڕ لە میوەجاتەو دیمەنی دێهاتی گەلەك جوانە، سەدەها جار لە دیمەنی گوندەكانی شوێنانی دی جوانترە، خەڵكی ڤان گوندا مەڕو پەزو گاگەل بەخێو دەكەن، كوڕێد ڤێ دەڤەری هەمی دلسۆزن بۆ وەلاتێ خۆ)).

خستنه ڕوو:

١. ئەو پارچە نووسینە ئەگەر بە وردی بخوێنینەوە، بۆمان دەردەکەوێ کە ژمارەیەك ناوی تێدایە، ئەم ناوانە یەکێك زیاتر نیشان دەدەن وەك ناوەکانی (کوڕان– کچان– ژنان– پیاوان)، کە هەر یەك لەوانە ژمارەیەك نیشان دەدا کە پتر بێ لە یەك، واتە کە گوتت (کوڕان) دیارە مەبەستت پتر لە یەك کوڕە، یان کە گوتت (کچان) دیسان مەبەستت پتر لە یەك کچە، دیاریشە کە نیشانەی کۆکردنەوەی ئەو جۆرە ناوانە (ان)ە، کە دەخرێتە سەر ناوی تاکی کۆتایی هاتوو بە پیتی نەبزوێن بۆ ئەوەی لە تاکەوە بیکا بە کۆ، ئەم نیشانەیە لە هەردوو زاری کوردی کرمانجی خواروو کرمانجی ژوورو نیشانەی سەرەکی کۆکردنەوەی ناوە.

٢. هەر لەناو دەقەکەدا جۆرە ناوێك هەن کە تاکەکانیان کۆتاییان دێ بە چەند بزوێنێکی وەکو (أ - ێ - ی - ۆ).

ئەو جۆرە ناوانە ئەگەر بکرێن بە کۆ ئەوا لەنێوان ناوەکەو نیشانەکەدا (ی — y)ی نەبزوێن بەکاردێت، بۆ ئەوەی وەکو دیوارێك بکەوێتە نێوان دوو بزوێنەوە، بۆ نموونە هەر لەو پارچە نووسینەدا گەلێك ناوی تاك بەم شێوەیە کراون بە کۆ وەك:

دار هەرمێ کراوە بەدار هەرمێیان

چیا کراوە بە چیایان

ماسی کراوە بە ماسییان

چەقۆ کراوە بە چەقۆیان

گەلێکی دیکەش.

٣. دیسان ئەگەر چاك لە نووسینەكە وردبینەوە، ناوی وامان بەرچاو دەكەوێ كە تاكەكانییان كۆتاییان دێ بە بزوێنی (وو)، كە كۆمان كردۆتەوە لەنێوان ناوەكەو بزوێنەكە، (و- W) بەكارهاتووە، لە خوێندەوەشدا دەنگی بزوێنی (وو) كەمێك لە باری ئاسایی كورتتر دەبێتە گۆتن وەك:

دار بەڕوو كە كۆدەكرێتەوە دەبێ بە (داربەڕووان)[1].

مازوو كۆ دەكرێتەوە دەبێ بە (مازووان)

٤. ئەو ناوە تاكانەی كە كۆتاییان بە بزوێنی (ە) دێت كە دەكرێنە كۆ، نیشانەی (ان) بەكاردێتو بزوێنی (ە) تێدەچێت وەك:

پەنجەرە كراوە بە پەنجەران

قوتابخانە كراوە بە قوتابخانان

٥. لە دەقەكەدا هەندێ ناوی دیكەمان بەرچاو دەكەوێ كە لەكاتی كۆكردنەوەیاندا هەندێ نیشانەمان بەكارهێناوە بۆ كۆ وەك نیشانەكانی:

ئـ- (ات، هات، جات) لە پەیڤەكانی (باخ ← باخات) (دێ← دێهات) (میوە ← میوەجات).

ب- ەها: وەك (جار- جارەها)

كە دیارە ئەم نیشانەیە زۆر كەم بەكاردێو زیاتریش بەلای شێوەی كۆكردنەوەدا دەچێ لە زمانی فارسی.

---

(١) واوی سێیەم ناهێتە نووسین چونكە لە نووسیندا ناكرێ سێ واو بكەونە تەنیشت یەكەوە.

پ- گەل: کە بەزۆری دەخرێتە سەر ناوی گیانلەبەرو جانەوارانەوە، دەبن بە کۆ وەك: (گا ← گاگەل) (کورِ ← کورِگەل) (سەگ ← سەگ گەل)

٦. هەندێ ناوی دیکە لە دەقەکەدا بەرچاو دەکەون کە شێوەی کۆیان بە خۆوە گرتووە، بێ ئەوەی نیشانەی (ان) خرابێتە سەریان، بەڵکو نیشانەکانی (ێن- ێت- ێد) خراوەتە سەریان بۆ ئەوەی لە دۆخی خستنە پاڵدا ئانکۆ: (پالڤەدانێ)دا شێوەی ناوی کۆ پیشان بدەن، گەلێك وشەو پەیڤی لەو جۆرە لە نووسینەکەدا بەرچاو دەکەوێ وەك:

دارێن چیایان

ماسییێت دەریایان

کورێد ڤێ دەڤەری

کە هەریەکە شێوەی کۆی ناوەکە پیشان دەدەن لە دۆخی خستنەپاڵ یان (ئیزافە)دا. ئەم نیشانانە تایبەتن بە زاری کوردی کرمانجی ژوورو.

٧. جاری وا دەبێ بۆ مەبەستی سووککردن، کە ناوەکە بە نیشانەی (ان) کۆ دەکرێتەوە، پیتی (ن) لە قسەکردن دا ناهێتە گۆتنو لە نووسیندا ناهێتە نڤیساندن، وەك ئەو ڕستەی کە لە دەقەکەدا هاتووە.

خەڵکی ڤان گوندا مەڕو پەزو گاگەل بەخێو دەکەن، کە دەبوایە (گوندان) بنووسرێ نەك (گوندا).

دەستوور:

١. ناوی کۆ، ناوێکە لە کەسێك یان شتێك پتر پیشان بدات، نیشانەی سەرەکی کۆکردنەوەی ناو لە زمانی کوردی (ان)ە، کە دەخرێتە دویماهی ئەو ناوە تاکانەی کە پیتی کۆتاییان نەبزوێنە.

٢. ئەگەر ناوە تاکەکە دویماهی هاتبوو بە بزوێنەکانی (ا- ۆ- ێ- ی)، بۆ کۆکردنەوەی بە نیشانەی (ان)، پیتی (ی- y)ی نەبزوێن دەخەینە نێوان ناوەکەو نیشانەکە وەکو ناوبڕێك لەنێوان دوو بزوێندا.

٣. ناوە تاکە کۆتایی هاتووەکان بە بزوێنی (وو) لەکاتی کۆکردنەوەدا بە نیشانەی (ان)، پیتی نەبزوێنی (و- W) دەخەینە نێوان ناوەکەوە نیشانەکە.

٤. ناوی تاکی کۆتایی هاتوو بە بزوێنی (ە) کە بە نیشانەی (ان) کۆ دەکرێتەوە، بزوێنەکە لادەبەین.

٥. ژ بلی نیشانەی (ان)، هەندێ نیشانەی دیکە هەن کە ناوی کۆ چێ دەکەن بە تایبەتی لە زاری کوردی کرمانجی خواروو وەك:

٦. (ات- هات- مها- گەل)

٧. هەروەها لە زاری کرمانجی ژووروداو لەدۆخی خستنە پاڵ دا بۆ ناوی کۆ نیشانەکانی (ێن- ێت- ێد) بەکاردێن.

ڕاهێنانی (١)

ئەم ڕستانە لە تاکەوە بگۆڕە بۆ کۆ:

١. ئەو کەوە باش دەخوێنێ.

٢. تە برایێ من ل بازێڕێ ئامێدیێ دیت.

٣. ددانت جوان بشۆ.

٤. دارڤانی دار بڕی.

٥. بە هاوین قوتابی ناچێتە قوتابخانە.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ناوە تاکانە بکە بە ناوی کۆ:

هرچ– دەرزی– دۆتمام– پەڕۆ– کەوا – باخ– چاڤ – چرۆ– زێ– بادی

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ڕستانە بخوێنەوە، پاشان لە هەر ڕستەیێکدا ناوە (کۆ)یەکە دەربهێنە تاکەکەشی بەرامبەر نووسە.

١. ئەگەر بارانێت نیسانێ ببنەکەر، دبێت ژ ناڤ دەخلا نەکەنە دەر.

٢. ل شوێنا شێرا، ڕویڤی لێ دکەن گێرا.

٣. میوەجات لە هاویناندا زۆرە.

٤. داوەتا میرا، گڕ لە فەقیرا.

٥. ئەم خوێندکارانە بە یەکەم دەرچوون.

٦. تێرم خواردووە لە کاکڵان، نۆرەی توێکڵانە.

ڕاهێنانی (٤)

لەم دێڕە هۆنراوانەدا هەر ناوێکی کۆ هەیە دەریان بهێنە، لە بەرامبەریاندا چۆنیەتی کۆکردنەوەیان بنووسە.

٦. لە کوێستانێ نەماوە خێرو خۆشی

تەبیعەت هەربینا کفنیشی پۆشی

ئیتر کەس ناگرێ داوێنی کێوان

لە جێیان باری خەم نیشتووە لە لێوان. (هێمن)

٧. وەهارەن، سەیرەن، سەوزەی دیاران

نم کەوت نە دیدەش چون شەو بێداران

پەی دلەی مانیای دەروون مەلالان

سایە بەستەوە خەیمەی گوڵاڵان. (مەولەوی)

٨. لە دوگمەی سینە دوێنی نوێژی شێوان

بەیانیدا سفیدەی باخی سێوان

لە ترسی تەلعەتت ڕۆژ هەروەکو شێت

بەڕوو زەردەی هەڵاتو کەوتە کێوان. (نالی)

ڕاهێنانی (٥)

ئەم ناوانە لە دۆخی دانەپاڵدا (خستنەسەردا) بەشێوەی کۆ لە ڕستەدا بەکاربهێنە، نیشانەکانی (ێت– ێن– ێد) بەکاربهێنە:

چاڤ – دار – ڕووبار – چیا – کچ

ڕاڤەکردنی پەیڤان:

شین دەبن	:	دەڕوێن
ئەم لدەڤەرا بەرواریا دژین	:	ئێمە لەناوچەی بەراوریان دەژین.
لە دەقەکەدا	:	لە (نصەکە)دا، دەق– نص (بەعەرەبی)
لە دۆخی خستنە پاڵدا	:	لە حالەتی ئیزافەدا
دارڤان	:	دارەوان
لە کوێستانێ	:	لە زۆزانێ
هەرینا	:	هەر ئەوەندەت زانی
وەهارەن	:	بەهارە، وەرزی بەهارێیە
سەیرەن	:	تەماشا بکەن، بەرێ خۆ بدەنێ
سەوزەی دیاران	:	سەوزایی، کەسکایی دەشتو کێوان
نم	:	خوناڤ ، شەونم
نە دەیدەش	:	لە چاوی، ژ چاڤێ
چون	:	وەك
شەوبێداران	:	ئەوانەی شەو ناخەون
پەی	:	بۆ
دەروون مەلالان	:	دەروون پڕ لە خەفەتان
سایە	:	سێبەر، سە
خەیمەی گولاڵان	:	خێوەتی گولاڵان

ناوی بچووك كراو

ناو	پاشگر	ناوی بچووك كراو
کەپر، بزن	ۆکە	کەپرۆکە، بزنۆکە
گۆزە، دیزە	ڵە	گۆزەڵە، دێزەڵە
کیژ، چنگ	ۆڵە	کیژۆڵە، چنگۆڵە
ئاسك، کرم	ۆڵ	ئاسکۆڵ، کرمۆڵ
کار	یلە	کاریلە
بەرخ، مێشك	ۆڵە	بەرخۆڵە، مێشکۆڵە
مێش، دان	وولە	مێشوولە، دانوولە
داس، جام	وولکە	داسوولکە، جاموولکە
باخ، دەریا	چە	باخچە، دەریاچە
ڕێ، پێ، گوێ	چکە	ڕێچکە، پێچکە، گوێچکە.
منداڵ	ۆچکە	منداڵۆچکە.
کوڕ، کچ	ك	کوڕك، کچك
گرد	ۆلکە	گردۆلکە
گوند، مەنجەڵ	ۆك	گوندۆك، مەنجەڵۆك
زەلام، کەنگر، ڕوویار	ۆشك	زەلامۆشك، کەنگرۆشك، ڕوویارۆشك
برا	لە	برالە
جام	یلکە	جامیلکە

خستنه ڕوو:

زۆرجار ناوی گشتی یان تایبەتی، لەکاتی ئاخافتنو نووسیندا، لەشێوەی ناوی بچووك کراودا بەکاریان دەهێنن، لەبەر:

١. یان خۆیان ناوی بچووکن.

٢. یان لەبەر نازو خۆشەویستی.

٣. یان بۆ شکاندنیانو کەم کردنەوەی نرخیان.

ئەم ناوانەی کە بمانەوێت لە گەورەکانیان جودایان بکەینەوە، بەهۆی یەکێك لەو پاشگرانەی کە لەسەرێ بەکارمان هێناون، بچووکیان دەکەینەوە.

ئەو پاشگرانەی کە ئەم ناوە گشتییانە بچووك دەکەنەوە، بریتین لەو پیتانەی کە لە پەیڤی (چکۆڵە)دا دەبینرێن (چ، ك، ۆ، ڵ، ە).

بۆ بچووك کردنەوەی ناوێك، پیتێك یان زیاتری ئەو وشەیە لەگەڵ بزوێنێکدا، کە بگونجێت لەگەڵیدا، بەکاردەهێنین، جار جاریش بزوێنەکان بەپێی پەیڤە تازەکە دەگۆڕین ئەم بچووك کردنەوەیەش، دەستوورو بنەمایێکی تایبەتی نییە لە ناوە تایبەتییەکاندا، بۆیە پێویست بە باسکردنی ناکات.

هەندێك جاری وا دەبێت پیتی (چ) دەبێتە (ژ) وەك لە وشەی (مژە – موژە) کە لە بنەڕەتدا (مووچە)یە، واتە مووی بچووك.

دەستوور:

ناوی بچووك كراو، ناوێكە كە بچووكیی وردیی شتێك ڕادەگەنێت وەك: ١- ناوی گشتی بەهۆی ئەم پاشگرانە بچووك دەكرێن (ۆكە، ڵە، ۆڵە، ۆڵ، یلە، ۆلە، وولە، وولكە، چە، چكە، ۆچكە، ك، ۆلكە، ۆشك، لە، یلكە)، مەرجیش نییە هەموو ناوێكی گشتی بچووك بكرێتەوە.

٢- بۆ ناوی تایبەتی هیچ دەستوور و بنەمایێكی جێگیر نییە كە پێی بچووك بكرێتەوە، ئەم بچووك كردنەوەیە بەپێی ناوچەو شێوە زمان دەگۆڕێت.

ڕاهێنانی (١)

ئـ- مەبەست لە بچووك كردنەوەی ناو چییە؟

ب- ئایا بۆ بچووك كردنەوەی ناوی تایبەتی هیچ دەستوورو بنەمایێك هەیە؟

پ- سێ ناوی گشتی بهێنەرەوەو بە یەكێك لە پاشگرەكان بچووكی بكەوە.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم پاشگرانە بۆ بچووك كردنەوەی ناوی گشتی بەكاردێن، بۆ هەر یەكەیان دوو ناوی گشتی بهێنەو پێیان بچووك بكەرەوە:

(چە، ۆلكە، ۆكە، ۆڵە)

جێناوی کەسیی لکاو

- ئ -

نموونەکان:

١. عەزیزم بۆچی تۆراوی[1] لە خۆڕا[2]؟
چ قەوماوە؟ دڵی تۆ بۆچی گۆڕا؟
ئەتۆ وا زوو لەبیرت کردم ئەمما
فەرامۆشت نەکەم[3] شەرتە لە گۆڕا.

٢. دەچێتە سەر داریٚ لە ڕۆژی ئینتیقام و تۆڵەدا
ئەو کەسەی کوشتی بە ناهەق پێشەواو سەرداری کورد
نایەڵن ئادار بەسەر پاداری[4] ئەو دەربارەوە
چونکە دەیگوت نایەڵم ئاداری کورد، پاداری کورد

٣. قەت واتێنەگەن چاومان شکاوە
کوشتن و بڕین دائیم بۆ پیاوە
لەناو دۆشەکا کەی هەق سەنراوە؟

٤. بخوێنن چونکە خوێندن بۆ دیفاعی تیغی دوژمنتان
هەموو ئان و زەمانیٚ عەینی قەلغان و سوپەرتانە

٥. هاتن شەهیدەکان بە جلی سووری خوێنەوە
دایکی وەتەن دە هەڵسە سلاویان بسێنەوە

---

(١) تۆراوی= زیز بووی.

(٢) لەخۆڕا= بەبیٚ هیچ هۆیەك.

(٣) فەرامۆشت نەکەم= لەبیرت نەکەم، تەژبیر نەکەم.

(٤) ئادارو پادار= دارو پەردو، کەرەستەی بیناسازی.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەیری ئەم نموونە هۆنراوانەی لای سەرەوە بکەین دەبینین، لە هەموویاندا جۆرە جێناوێکمان بەکار هێناوە کە یەکسەر بە هەندێ لە وشەکانەوە نووساون، ئەو جێناوانە، لەجیاتی جێناوە کەسییە سەربەخۆکان بەکارهاتوون.

لە کۆپلە هۆنراوەی یەکەمدا هەردوو جێناوی (م- ت)ی لکاو بەکارهاتوون، کە یەکەمیان لە شوێنی جێناوی سەربەخۆی (من)ی کەسی یەکەمی تاکو دووەمیشان لەجیاتی جێناوی سەربەخۆی (تۆ)ی کەسی دووەمی تاك بەکارهاتووە، شاعیر کە دەڵێ (لەبیرت کردم) مەبەستی ئەوەیە بڵێ (تۆ منت لەبیر کرد)، واتە جێناوی لکاوی (ت) شوێنی تۆی گرتووە، هەروەها جێناوی لکاوی (م) شوێنی (من)ی گرتووەتەوە، کە هەردووکیان لەگەڵ کاری ڕابوردووی تێپەڕی (لەبیرت کردم)دا بەکارهاتوون.

٢. لە کۆپلە هۆنراوەی دووەمدا جێناوی لکاوی (ی) کە بەهەردوو کاری ڕابوردووی تێپەڕی (کوشتی- دەیگوت)ەوە لکاوە، جێی ئەو کەسە دەگرێتەوە کە لەباری یەکەمدا کوشتنەکەی جێ بەجێ کردووەو لە باری دووەمیشدا گوتنەکەی ئەنجام داوە. ئەو کەسەش، دیار نییە پێی دەگوترێ کەسی سێیەمی تاك.

لە جێناوە کەسییە سەربەخۆکانیش بە (ئەو) دهێتە دەست نیشان کردن.

٣. لە سێیەم کۆپلەدا جێناوی لکاوی (مان) لە جیاتی ئێمە بەکارهاتووەو خراوەتە سەر ناوی چاوو بووە بە (چاومان) کە مەبەست پێی چاوی ئێمەیە، واتا (مان) کە هەر خۆی شێوەی کۆی جێناوی لکاوی (م)ی کەسی یەکەمی تاکە، بۆ کەسی یەکەمی کۆ بەکار هاتووە.

٤. لە دێرە هۆنراوەی ژمارە (٤)، دووجار جێناوی لکاوی (تان) بەکارهاتووە، لە هەردوو جاریشدا بەناوێکەوە لکاوە، (دوژمنتان، سوپەرتانە)، ئەم جێناوە دەگەڕێتەوە بۆ کەسی دووەمی کۆو لە جێی (ئێوە، ئەنگۆ) بەکارهاتووە، دیارە ئەمەشیان کۆی جێناوی لکاوی (ت)ی کەسی دووەمی تاکە.

٥. هەروەها لە دێرە هۆنراوەی دواییشدا جێناوی (یان) خراوەتە سەر ناوی (سڵاو)و بووە بە سڵاویان کە مەبەست پێی سڵاوی ئەوانە، واتە لەباتی جێناوی کەسی سەربەخۆی (ئەوان) بەکارمان هێناوە کە کەسی سێیەمی کۆیە، هەر خۆیشی شێوەی کۆی جێناوی (ی)یە.

دەستوور:

جێناوە لکاوەکان ئەوانەن کە شوێنو جێی جێناوە کەسیە سەربەخۆکان دەگرنەوە لە ئاخافتنو نووسیندا، ئەو جێناوانەش بە تەنیا هیچ مەبەستێك نە لە ئاخافتنو نە لە نووسیندا نادەن بەدەستەوە، بەڵام کە لکان بە وشەکانی پێش خۆیانەوە ئەوا مەبەست دەپێکن، لەڕووی چالاکیو هێزیشەوە دەگرێن بە دوو جۆر:

ئـ- جێناوه كەسییه لكاوه بەهێزەكان: ئەوانه بوون باسمان كردن‌و بـه كورتی بریتین له:

١. م جێی (من)ی كەسی یەكەمی تاك دەگرێتەوه.
٢. مان جێی (ئێمه)ی كەسی یەكەمی كۆ دەگرێتەوه.
٣. ت جێی (تۆ)ی كەسی دووەمی تاك دەگرێتەوه.
٤. تان جێی (ئێوه)ی كەسی دووەمی كۆ دەگرێتەوه.
٥. ی جێی (ئەو)ی كەسی سێیەمی تاك دەگرێتەوه.
٦. یان جێی (ئەوان)ی كەسی سێیەمی كۆ دەگرێتەوه.

ب- جێناوه كەسییه لكاوه بێ هێزەكان

ڕاڤەكردنی پەیڤەكان:

تۆراوی : زیزبووی، سل بووی.

له خۆڕا : بەبێ هیچ هۆیەك.

فەرامۆشت نەكەم : لەبیرت نەكەم، تەژبیر نەكەم.

ئادارو پادار : دارو پەردوو، كەرەستەی بیناسازی.

دەربار : كۆشك‌و بالاخانەی پاشا، بلاط

جێناوی کەسی لکاو

- ب -

ئەم دەقە بخوێنەوە:

((ژمارەیەك هەڤاڵ‌و دۆست چوون بۆ ڕاوەماسی من یەکەم جارم بوو دەچووم بۆ ئەو جۆرە ڕاوە، هەڤالێکم پێی گوتم: تۆ مەلە دەزانیت؟ ئەو کەسەی مەلە کردن دەزانێت لەو جۆرە ڕاوەدا پەکی ناکەوێ، کە ماسی دەگرن ئاگاداری خۆتان بن، چونکە ڕووبار ئاوی زۆرە. جارێکیان لەگەڵ دەستەیێك برادەرو هەڤاڵ لە ڕاوە ماسیدا بەژداریم کرد، ئەوان هەموو ساڵێك دەهاتن بۆ ئەو شوێنەی ئێستا ئێوە بۆی دەچن، هەمووشیان مەلەوانی چاك بوون بەتایبەتی ئاراسی هەڤاڵم کە مەلە باسکە چاك دەکات)، ئەو لەگەڵ هەڤالانی چوو بۆ ڕاوەکە، هیوام وایە ئەنگۆش لەو ڕاوەدا سەرکەوتووبن)).

خستنە ڕوو:

لە خوێندنەوەی ئەو چەندە ڕستە ساکارەی لای سەرەوە، ئەوە تێدەگەین کە ئاخێوەر یان قسەکەر نە بەتەنێ، بەڵکو لەگەڵ کۆمەڵێك هەڤاڵ‌و دۆست ڕاوە ماسییان دەکرد، کە جۆرە وەرزشێکی سوود بەخشەو پێویستە بەپێی توانا بایەخی پێ بدرێ‌و شێوازی ئەنجامدانی ڕێك بخرێ، لە ڕستەکاندا ژمارەیەك جێناو هەن کە لەگەڵ ژمارەیەك کاری جۆراو جۆر بەکارهاتوون:

١. لە ڕستەی (ژمارە هەڤاڵو دۆستێك چووین بۆ ڕاوە ماسی) جێناوی لکاوی (ین) لەگەڵ کاری (چوو)ی ڕابوردووی تێنەپەڕ بەکارهاتووەو جێی (ئێمە- ئەمە)ی کەسی سێیەمی کۆی گرتووەتەوە.

٢. لە ڕستەی (من یەکەم جارم بوو دەچووم بۆ ڕاوەماسی)، جێناوی کەسیی لکاوی (م) بۆ کەسی یەکەمی تاك بەکارهاتووەو خراوەتە سەر کاری ڕابووردوی تێنەپەڕی (چوو).

٣. بەڵام ئەگەر سەرنجی ڕستەی پرسیاری، تۆ مەلە دەزانیت؟ بدەین، دەبینین جێناوی کەسی لکاوی (یت- ی) لەگەڵ کاری ڕانەبوردووی تێپەڕی (دەزانیت) بەکارهاتووەو جێی کەسی دووەمی تاکی گرتووە.

٤. هەروا لە ڕستەی (ئەو کەسەی مەلەکردن دەزانێت لەو جۆرە ڕاوەدا پەکی ناکەوێ) دەبینین جێناوی کەسی (ێت- ێ) خراوەتە سەر هەردووکاری ڕانەبوردووی تێپەڕی (دەزانێت)و (پەکی ناکەوێ)و جێی کەسی سێیەمی تاکی گرتووە.

٥. ئنجا لە سەرنجدانی ڕستەی (ئەوان هەموو ساڵێك دەهاتن بۆ ئەو شوێنەی ئێستا ئێوە بۆی دەچن).

دەبینین دووجار لەگەڵ دووکاردا جێناوی کەسی لکاوی (ن) بەکارهاتووە، جارێك لەگەڵ کاری ڕابوردووی تێنەپەڕی (دەهاتن) جارێکیش لەگەڵ کاری ڕانەبوردووی تێنەپەڕی (دەچن). لە جاری یەکەمدا (ن) لەگەڵ کاری (دەهاتن) وەکو جێناوێکی لکاو جێی

کەسی سێیەمی کۆ دەگرێتەوە کە (ئەوان)ن و لە جاری دووەمیشدا لەگەڵ کاری (دەچن) هەر ئەو جێناوە لکاوە شوێنی کەسی دووەمی کۆ دەگرێتەوە کە (ئێوە)ن.

٦. هەر بەم شێوەیە ئەگەر بەرێ خۆ بدەینە ڕستەی (هەمووشیان مەلەوانی چاك بوون، بەتایبەتی ئاراسی هەڤاڵم، کە مەلە باسکە چاك دەکا (ت)، ئەو لەگەڵ هەڤاڵانی چوو بۆ ڕاوەکە).

دەبینین لەگەڵ کاری ڕانەبوردووی تێپەڕی (دەکا- دەکات)دا جێناوی کەسی لکاوی (ا- ات) بەکارهاتووە کە جێی کەسی سێیەمی تاك دەگرێتەوە، واتە لێرەدا ئاماژە بەوە دەکەین کە هەندێ کاری ڕانەبوردووی تێپەڕ، ئەوانەی لەو بەشەیان دا کە دەکەوێتە پێش جێناوە لکاوەکان کۆتاییان بە بزوێنی، (ە- ۆ) دێت لەگەڵ کەسی سێیەمی تاك جێناوی لکاوی (ا- ات) وەردەگرن وەك:

دەخوا (ت)، دەکا (دەکات)، دەڕوا (ت)، دەبا (ت)

کەچی دەبینین کاری (چوو) کە ڕابوردووی تێنەپەڕە لەگەڵ کەسی سێیەمی تاکدا جێناوی لکاو وەرناگرێت.

جێناو	کەسی یەکەم		کەسی دووەم		کەسی سێیەم	
	تاك	کۆ	تاك	کۆ	تاك	کۆ
جێناوی کەسی سەربەخۆ	من	ئێمە	تۆ	ئێوە	ئەو	ئەوان
جێناوی کەسی لکاو	م	ین	یت (ی)	ن	ێت (ێ) ات (ا)	ن

دەستوور:

دەستەی بێ هێزی جێناوە کەسییە لکاوەکان وەك دەستەی یەکەم چالاك نین، بەڵام بەشێکی گرنگی ڕستە پێك دەهێنن و دەچنە سەر گەلێك بەشی ئاخاوتن، بە تایبەتی سەرکار. ئەم دەستەیەش بریتییە لە:

١. م : بۆ کەسی یەکەمی تاك.

٢. ین : بۆ کەسی یەکەمی کۆ.

٣. یت (ی): بۆ کەسی دووەمی تاك.

٤. ن : بۆ کەسی دووەمی کۆ.

٥. ێت (ێ): بۆ کەسی سێیەمی تاك، جاری وایش هەیە (ات- ا) بەکاردێ.

٦. ن : بۆ کەسی سێیەمی کۆ.

٧. دەستەی بێ هێز، هەروەك ڕوونمان کردەوە، لەگەڵ کاری ڕابوردووی تێنەپەڕ (کەسی سێیەمی تاك نەبێ) بەکاردێن، هەروەها لەگەڵ ڕانەبوردووی تێپەڕو تێنەپەڕیش بەکاردێن، جگە لەوەی کە دەچنە سەر بەشێکی زۆری تری ئاخافتن وەك: ناو- هاوەڵناو- زۆربەی جێناوەکان- هاوەڵکار...

جێناوی کەسیی لکاو

- پ -

نموونەکان:

(ئـ)

١. ئەز شەڤێ دی لسەربانی نڤستم.

٢. ئەم هاڤینێ لسەربانا (دنڤین).

٣. تو ڕێزمانا کوردی دخوینی.

٤. هوین ڕابوون و کەلا[1] زۆرداریێ هەرفاند.

٥. ئەو گەلەك نامان بۆ هەڤالێن خۆ دنڤیسی (دنڤیسە).

٦. ئەو دوهی هاتنە ڤێرێ.

(ب)

١. تە ئەز دیتم

٢. من تو دیتی.

٣. ئەوی ئەو دیت.

٤. تە ئەم دیتن.

٥. من هوین دیتن.

٦. ئەوی ئەو دیتن.

---

(١) کەلا= قەڵا، قەڵات.

خستنه ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی لای سەرەوە دەبینین لە کۆمەڵە ڕستەی (ئـ)دا ئەو جێناوە کەسییە سەربەخۆیانەی کە بەکارهاتوون وەك: (ئەز، ئەم... هتد) هەموویان لە دەوری (بکەر)دا بەکارمان هێناون‌و هەریەکەیان جێناوێکی کەسیی لکاوی لەگەڵدا بەکارهاتووە کە بەکارەکەوە نووساون‌و هەمان دەور دەبینین.

ئەوەتا لە ڕستەی یەکەمدا جێناوی کەسیی لکاوی (م) بەکاری ڕابوردووی تێنەپەڕی (نڤست)ەوە نووساوەو شوێنی (ئەز)ی بکەری لە ڕستەدا گرتووە کە کەسی یەکەمی تاکە.

لە ڕستەی دووەمیشدا جێناوی (ین) بەکاری ڕانەبوردووی تێنەپەڕی (دنڤین)ەوە نووساوەو شوێنی (ئەم)ی بکەری گرتووە کە بۆ کەسی یەکەمی کۆیە. لە ڕستەی سێیەمدا جێناوی کەسیی لکاوی (ی) بەکاری ڕانەبردووی تێپەڕی (دخوینی)یەوە نووساوەو جێی (تۆ)ی بکەری گرتووە، بۆ کەسی دووەمی تاك.

لە ڕستەی چوارەمدا جێناوی کەسیی لکاوی (ن) خراوەتە سەر کاری ڕابوردووی تێنەپەڕی (ڕابوو)، جێی (هوین)ی جێناوی کەسیی سەربەخۆی گرتۆتەوە کە بۆ کەسی دووەمی کۆیە.

لە ڕستەی پێنجەمدا جێناوی (ی) خراوەتە سەر کاری ڕانەبوردووی تێپەڕی (دنڤیسی)و شوێنی (ئەو)ی کەسی سێیەمی تاك دەگرێتەوە کە بکەرە واش دەبێ ئەو جێناوە شێوەی (ە) وەردەگرێت‌و بە کارەکەوە بلکێ وەکو لە ڕستەکەدا دیارەو نووسراوە (دنڤیسە).

لـه ڕسـتـه‌ی شه‌شـه‌مدا جێنـاوی که‌سـیی لكـاوی (ن) له‌سـه‌ر كـاری ڕابوردووی تێنه‌په‌ڕی (هات) دانراوه‌و له‌باری (بكـه‌ر) دایـه‌و جێـی که‌سـی سێیه‌می کۆ ده‌گرێته‌وه.

لـه کۆمه‌ڵـه ڕسـتـه‌ی (ب) دوو ده‌سـتـه جێنـاوی که‌سـیی سـه‌ربه‌خۆ بـه‌كارهاتووه. جێناوه‌كـانی ده‌سـتـه‌ی یه‌كـه‌میان لـه دۆخـی بكـه‌ر دان‌و ئه‌وانه‌ی ده‌سته‌ی دووه‌م خۆیان‌و جێناوه که‌سییه لكاوه‌كانی سه‌ر به‌وان له دۆخی به‌ركاردان‌و ئه‌و جێناوه لكاوانه‌ش هه‌ر ئه‌وانه‌ی پێشووترن.

له‌ڕسته‌ی (تـه ئـه‌ز دیـتم)دا، جێنـاوی که‌سـیی سـه‌ربه‌خۆی (تـه) لـه دۆخـی بكـه‌ر دایـه‌و جێنـاوی که‌سـیی سـه‌ربه‌خۆی (ئـه‌ز) لـه دۆخـی به‌ركاردایه‌و جێنـاوه که‌سـییه لكاوه‌كه‌شـی بـه‌كاری (دیـت)ی ڕابـوردووی تێپه‌ڕه‌وه نووساوه‌و ئه‌ویش له دۆخی به‌ركاردایه.

هه‌ر به هه‌مان شێوه له‌ڕسـتـه‌كانی تـریش یـه‌ك لـه‌دوای یـه‌ك جێنـاوه که‌سییه لكاوه‌كانی (ی، ین، ن، ن) له دۆخی به‌ركاردا به‌كارهاتوون.

ده‌ستوور:

جێناوه که‌سییه لكاوه‌كان كـه له‌شـێوه زاری كـوردی كرمـانجی ژووروودا به‌كاردێن، هه‌ر ئه‌وانه‌ن كه ده‌سته‌ی دووه‌می جێنـاوه که‌سـییه لكاوه‌كـانی شێوه زاری كـوردی كرمـانجی خـواروو بـه‌كاریان ده‌هێنـێ، له‌گـه‌ڵ كـه‌مێك جیاوازی له‌شێوه‌و فۆرمی هه‌ندێكیان، ئه‌وه‌نده هه‌یه، له‌م شێوه زاره‌دا بـه زۆری جێناوه که‌سییه سه‌ربه‌خۆكان له ڕسته‌دا ناو ده‌برێن.

ئه‌و جێناوه که‌سییه لكاوانه‌ش له (دوو دۆخ) دا به‌كاردێن:

١. لەگەڵ کاری ڕابوردووی تێپەڕو ڕانەبوردووی تێپەڕو تێنەپەڕ کە لەو بارەدا لە دۆخی (بکەر)دا بەکاردێن.

٢. لەگەڵ کاری ڕابوردووی تێپەڕ لەو بارەشدا لە دۆخی (بەرکار) بەکاردێن.

ژمارە	کەس	جێناوی لکاو
تاك	یەکەم	م
	دووەم	ی
	سێیەم	ی، ە
کۆ	یەکەم	ن (ین)
	دووەم	ن
	سێیەم	ن

ڕاهێنانی (١)

ئەم کارانە لەگەڵ جێناوە کەسییە لکاوەکانی کۆمەڵەی (ج) بەکاربێنە:

هات ، گرت

ڕاهێنانی (٢)

ئەم جێناوە کەسییە سەربەخۆیانە بە جێناوی کەسیی لکاو بگۆڕە، وەك نموونەی (ب):

ئـ- تۆ (هاتن) بۆ قوتابخانە.

ب- هاتیت بۆ قوتابخانە.

١. من (چوون) بۆ دهۆك.

٢. ئێمە (خواردن) خوارد.

٣. ئێوە هەموو ڕۆژێك (جل شتن).

٤. تۆ چیرۆکەکە (خوێندنەوە).

٥. ئەوان هەمیشە بە ڕۆژ (نووستن).

ڕاهێنانی (٣)

لەم دێڕە هۆنراوانەدا جێناوە کەسییە لکاوەکان دەست نیشان بکەو کەسەکانیشیان دەربخە:

١. هـاوار بـە مـالّم چـیمان پێکـرا

لـە چـارەکێکا سـەدمان لێخـرا

هێـشتا خـەڵاتیان ئەکـەن بـە بـەرا

دەك خەجاڵت بـن لـەڕۆی مەحـشەرا

ئێمەش خاکی خەم ئەکەین بەسـەرا

٢. به شمشێری دوو ئەبرۆت جەرگی خەڵکی لەت دەکەی دیارە
دەزانی چەك لەکار بێنی، کچیش بی تورمەی مادی
لە سویَ یانت وەها دێوانە بووم چاو مەستی خوێن شیرین
لەقەڕنی بیستەما ڕەنگە ڕەچاو کەم کاری فەرهادی

٣. هەرچی درەختەگری تێبەردەن
پەپوولەی هیوای من ناسوتێنیٚ
بای پایز هەمووی بەجاریٚ هەڵکەن
ئەم خونچە وردەی من ناوەرێنیٚ
چۆن ئەو ڕۆژە ئەبینم هەڵات
ئاواش دڵنیام ئەگەین بە ئاوات

ڕاهێنانی (٤)

ئەم ڕستەیەی خوارەوە بگۆڕە، لەگەڵ گۆڕینی جێناوە کەسییە لکاوەکان بۆ:

١. کەسی یەکەمی کۆ.
٢. کەسی دووەمی تاك.
٣. کەسی سێیەمی کۆ.
٤. کەسی دووەمی کۆ.

(من زۆر بەخێرایی باری ژیانم دەگۆڕم)

ڕاهێنانی (٥)

ئەم ڕستانە بۆ ئەو جێناوانەی بەرامبەریان بگۆڕە:

١. ئەو دەیەوێت عیراق لە ڕووی پیشەسازییەوە پێش بخات. (ئێمە)

٢. تۆ گەلێك شتی سەیرو بە کەڵکت داهێناوە. (ئێوە)

٣. زۆرم پێخۆشە بێیت بۆ لام. (ئەوان)

٤. دوێنیێ چاو بە هاوڕێکەم کەوت. (تۆ)

ڕاهێنانی (٦)

ئەم ڕستانە شیبکەوە:

١. ئەوان سێو دەخۆن.

٢. من دەستیێ وی گرت.

٣. دوێنی براکەتم دیت.

ڕاڤەکردنی پەیڤان:

لەڕۆی مەحشەرا	:	لەڕۆژی مەحشەردا.
تورمە	:	نەسل، بەرە
سویێ	:	ئارەزوو، تامە، سەوەس.

هاوەڵناو

١. کۆتری سپی نیشانەی ئاشتییە.
٢. کوردستان بەئێوەی تێکۆشەر سەردەکەوێت.
٣. سەیرانەکەمان خۆش بوو.
٤. ئەسپی چاك ئاوزەنگی ناوێت.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەیری ڕستەکانی سەرەوە بکەین دەبینین:

١. لە ڕستەی یەکەمدا وشەی (سپی) وەسفی ناوی (کۆتر)ی کردووە بەهۆی ئامرازی خستنە سەری (ی)یەوە بووەتە دیارخەری ناوەکە، بۆی ڕوونکردووینەوە کە چ کۆترێکمان مەبەستە، لەبەر ئەوە بە وشەی (سپی) دەوترێت (هاوەڵناو).

٢. لە ڕستەی دووەمدا وشەی (تێکۆشەر) وەسفی جێناوی (ئێوە)ی کردووە بەهۆی ئامرازی خستنەسەری (ی) بووەتە دیارخەری جێناوەکە، بۆی ڕوونکردووینەوە کە بە کێ کوردستان سەردەکەوێت، لەبەر ئەوە بە وشەی (تێکۆشەر) دەوترێت (هاوەڵناو).

٣. لە ڕستەی سێیەمدا وشەی (خۆش) واتای کاری ناتەواوی (بوو)ی تەواوکردووە، بووە بە تەواوکەری کارە ناتەواوەکە بەبێ

یاریدەری ئامرازی خستنەسەر، لەبەر ئەوە بە وشەی (خۆش) دەوترێت (هاوەڵناو).

٤. لە ڕستەی چوارەمدا بە هەمان شێوەی ڕستەی یەکەم وشەی (چاك) وەسفی ناوی (ئەسپ)ی کردووە، بووە بە دیارخەری ناوەکە، بە یاریدەی ئامرازی خستنە سەری (ی)یەوە بۆی ڕوونکردووینەوە کە چ ئەسپێك ئاوزەنگی ناوێت، لەبەر ئەوە بە وشەی (چاك) دەوترێت (هاوەڵناو).

دەستوور:

هاوەڵناو وشەیەکە بۆ وەسفی ناوێك یان جێناوێك بەکاردێتو دەبێتە دیارخەری ناوەکە یان جێناوەکە هەروەها هاوەڵناو دەبێتە تەواوکەری کاری ناتەواو.

هاوەڵناوی چۆنییەتی

١. مرۆڤی باش سەردەکەوێت.

٢. ترێی ڕەش بکڕە.

٣. ماسیی گەورە لە ڕووبارەکەدا هەیە.

٤. شیرین کچەکا نازدارە.

٥. خانووەکە کۆن بوو.

٦. مرۆڤی نیشتمان پەروەر سەرفرازە.

٧. ئێوەی زیرەك بە ئامانج دەگەن.

٨. گۆتنا خۆش بهارا دلانە.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی سەرەوە. دەبینین ئەو وشانەی کە هێلیان بە ژێرەوە کێشراوە، وەك {باش، ڕەش، گەورە، نازدار، کۆن، نیشتمان پەروەر، سەرفراز، زیرەك، خۆش} هەموویان هاوەڵناوی چۆنین چونکە هەر یەکەیان وەسفی ناوێك یا جێناوێکی کردووە واتە بووە بە دیارخەری ناوەکە یان جێناوەکە، یاخود بووەتە تەواوکەری کاری ناتەواو. وەکو:

١. لە ڕستەی یەکەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتی (باش) وەسفی ناوی (مرۆڤ)ی کردووەو بووەتە دیارخەری ناوەکە.

٢. لە ڕستەی دووەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتی (ڕەش) وەسفی ناوی (ترێ)ی کردووەو بووەتە دیارخەری ناوی ترێ.

٣. لە ڕستەی سێیەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتی (گەورە) وەسفی ناوی (ماسی)ی کردووەو بووەتە دیارخەری ناوی ماسی.

٤. لە ڕستەی چوارەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتی (نازدار) وەسفی ناوی (کچ)ی کردووەو دیارخەری ناوی (کچ).

٥. لە ڕستەی پێنجەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتی (کۆن) بووەتە تەواوکاری کاری ناتەواوی (بوو). وەسفی ناوەکەی کردووە.

٦. لە ڕستەی شەشەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتی (نیشتمان پەروەر) وەسفی ناوی (مرۆڤ)ی کردووەو بووەتە دیارخەری ناوەکە. هەروەها هاوەڵناوی چۆنیەتی (سەرفراز) بووەتە تەواوکەری کاری ناتەواوی (ە). وەسفی ناوی مرۆڤی کردووە.

٧. لە ڕستەی حەوتەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتی (زیرەك) وەسفی جێناوی (ئێوە)ی کردووەو بووەتە دیارخەری جێناوی ئێوە.

٨. لە ڕستەی هەشتەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتی (خۆش) وەسفی ناوی (گۆتن)ی کردووەو بووەتە دیارخەری ناوەکە.

دەستوور:

هاوەڵناوی چۆنیەتی: ئەو هاوەڵناوەیە کە لە ڕستەدا وەسفی ناوێك یا جێناوێك دەکات‌و دەبێتە دیارخەری ناوەکە یا جێناوەکە، یاخود دەبێتە تەواوکەری کاری ناتەواو. لە کاتێکدا کە دەبێتە دیارخەری ناو یا جێناو. ئامرازی دانە پاڵ (خستنە سەر) دەخرێتە نێوانیان.

١. لە زاری کرمانجی خواروو (ی) بەکاردەهێنرێ.

٢. لە زاری کرمانجی ژووروو بەم شێوەیە:

ئـ ئەگەر ناوەکە نێری تاك بوو (ێ) بەکار دەهێنرێ.

ب- ئەگەر ناوکە مێی تاك بوو (ا) بەکار دەهێنرێ.

پ- ئەگەر ناوەکە کۆ بوو نێر یا مێ {ێت- ێد- ێن} بەکاردەهێنرێ.

ئامرازی دانە پاڵ (خستنەسەر) دەخرێتە نێوانیان ئەگەر هاوەڵناوی چۆنیەتی لە دوای ناوەکە یا جێناوەکە بێت. بەڵام ئەگەر هاوەڵناوی چۆنیەتی کەوتە پێش ناوەکە ئامرازی دانە پاڵ (خستنەسەر) پێویست نییە. وەکو: { سۆر گوڵ، ڕەش گوڵ} (وەکو ناوێکی لێکدراو).

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا هەر هاوەڵناوێکی چۆنیەتی هەیەدەری بهێنەو ئەرکەکەی دیاربکە.

١. پێ لە تەختەی چرووك مەنێ.

٢. مە چاڤێن بەلەك دیتن.

٣. هەنار میوەیەکێ خۆشە.

٤. یارمەتی مرۆڤی هەژار بدەن.

٥. پرچا بەفرینێ زەرە.

٦. ڕێزی مرۆڤی مەزن بگرن.

٧. شێرکۆ کوڕەکی ئازایە.

٨. چیایێن کوردستانێ بلندن.

٩. ئێوەی تێکۆشەر سەر دەکەون.

ڕاهێنانی (٢)

شەش ڕستە بهێنەرەوە کە هاوەڵناوی چۆنیەتی تێدابێت.

سێیانیان دیارخەری ناوبن، دووانیان دیارخەری جێناوبن، یەکێکیان تەواوکەری کاری ناتەواو بێ.

ڕاهێنانی (٣)

لەم دێڕە هۆنراوانەی خوارەوەدا هەر چ هاوەڵناوێکی چۆنیەتی هەیە دەری بهێنە:

١. نەغمەی شیرین ئاوازی خۆش لە دەنگا
ورشەی سەرنج لە ناو چاوێکی مەنگا (کامەران موکری)

٢. چاوی کاڵ ئەگەر چی نەرمە
بەڵام نیگای ئێجگار گەرمە. (کامەران موکری)

٣. شاخێکی بەرزو سەوزو سەخت بووم
پڕ گوڵو نەسرین پڕ لە درەخت بووم. (سەلام)

٤. کەنگیێ دێ هێت ئەو بهارا سۆرو شینو ئالو زەر
خۆش ببن مە بەزمو جۆشو سازەو سەیرانە دل. (د. مەسعود کەتانی)

ڕاهێنانی (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە:

١. دراوی سپی بۆ ڕۆژی ڕەشە.

٢. سێوی باش بکڕە.

٣. دەستمالا نەسرینێ جوانە.

(وانەی نۆیەم)

جۆرەکانی هاوەڵناوی چۆنییەتی

(لەڕووی دروستکردنییەوە)

ئـ/

١. گوڵی جوان بچێنە.

٢. هەناری ترش مەکڕە.

٣. ئاوی کانی پاکە.

٤. تۆی زیرەك دەردەچیت.

٥. چەند چیا بلند بن نهال کویر دبن.

٦. درەختی سەوز جوانە.

٧. سۆلاڤ هاڤینگە هەکا خۆشە.

٨. من بەژنا زراڤ دیتی‌یە.

ب/

١. بهارا کوردستانێ گەلەکا ڕەنگینە.

٢. کتێبی بەسوود بخوێنەوە.

٣. مرۆڤێ دەشتەکی بەهێزە.

٤. مرۆڤێ بێ بەخت سەرناکەڤیت.

٥. گەلێن هشیار پێش دکەڤن.

١. یارمەتیی مرۆڤی دڵسووتاو بدەن.

٢. لە مرۆڤێ زارخۆشی زگ ڕەش دویر کەڤە.

٣. گولیزار کچەکا ڕووخۆشە.

٤. موحەمەد عارفێ سترانبێژ هونەرمەندەکێ مەزن بوو.

٥. پیاوی دەست بڕ لەناو دەچێت.

خستنه ڕوو:

ئـ- کاتێ سەیری ڕستەکانی بەشی (ئـ) دەکەین، دەبینین پەیڤەکانی {جوان، ترش، پاك، زراڤ}. هەموویان هاوەڵناوی چۆنیەتین و بوونەتە دیارخەری ناوێك یا جێناوێك یاخود تەواوکەری کاری ناتەواو. بەڵام ئەگەر لە ڕووی دروست بوونیانەوە سەیریان بکەین، دەبینین کە هەر یەکەیان تەنها لە یەك وشەی واتادار پێکهاتووە، لەبەر ئەمە پێیان دەگوترێ هاوەڵناوی سادە.

ب- ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ب) دەبینین وشەکانی {ڕەنگین، بەسوود، دەشتەکی، بێ بەخت، هشیار (هوشیار)}. هەموویان هاوەڵناوی چۆنیەتین و بوونەتە دیارخەری ناوێك یا تەواوکەری کاری ناتەواو. بەڵام لەڕووی دروست بوونیانەوە هەر یەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پێشگرێك یا لەگەڵ پاشگرێك پێکهاتووە، لەبەر ئەمە پێیان دەگوتری هاوەڵناوی داڕێژراو. وەکو:

١. لە ڕستەی یەکەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتیی داڕێژراو (ڕەنگین) لە وشەی ڕەنگ لەگەڵ پاشگری (ین) پێکهاتووە.

٢. لەڕستەی دووەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتیی داڕێژراو {بەسوود} لە پێشگری (بە) وشەی (سوود) پێکهاتووە.

٣. لە ڕستەی سێیەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتیی داڕێژراو (دەشتەکی) لە وشەی (دەشت)و پاشگری (ەکی) پێکهاتووە. هەروەها هاوەڵناوی چۆنیەتیی داڕێژراو {بەهێز} لە پێشگری (بە) لەگەڵ وشەی (هێز) پێکهاتووە.

٤. له ڕستەی چوارەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتیی داڕێژراو {بێ بەخت} له پێشگری (بێ) لەگەڵ وشەی (بەخت) پێکهاتووە.

٥. له ڕستەی پێنجەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتیی داڕێژراو {هشیار} (هۆشیار) له وشەی (هش) (هۆش) لەگەڵ پاشگری (یار) پێکهاتووە.

پ- دیسان ئەگەر سەیری ڕستەکانی (پ) بکەین، دەبینین وشەکانی {دڵسووتاو، زارخۆش، زگ ڕەش، ڕووخۆش، سترانبێژ، دەست بڕ} هەموویان هاوەڵناوی تەواون، بەڵام له ڕووی دروست بوونیانەوە هەریەکەیان له دوو وشەی واتا دار یا پتر پێکهاتووە، لەبەر ئەمە پێیان دەگوترێ هاوەڵناوی لێکدراو. وەکو:

١. له ڕستەی یەکەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتیی لێکدراو {دڵسووتاو} له دوو وشەی واتادار {دڵ- سووتا} لەگەڵ پاشگری (و) پێکهاتووە.

٢. له ڕستەی دووەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتی لێکدراو (زارخۆش) له دوو وشەی واتادار {زار- خۆش} پێکهاتووە. هەروەها هاوەڵناوی چۆنیەتیی لێکدراو (زگ ڕەش) له دوو وشەی واتادار (زگ- ڕەش) پێکهاتووە.

٣. له ڕستەی سێیەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتیی لێکدراو (ڕووخۆش) له دوو وشەی واتادار (ڕوو- خۆش) پێکهاتووە.

٤. له ڕستەی چوارەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتی لێکدراو (سترانبێژ) له دووشەی واتادار (ستران/ بێژ) پێکهاتووە.

٥. له ڕستەی پێنجەمدا هاوەڵناوی چۆنیەتیی لێکدراو (دەست بڕ) له دوو وشەی واتا دار {دەست- بڕ} پێکهاتووه.

دەستوور:

هاوەڵناوی چۆنیەتی لەڕووی دروستکردنییەوە سێ جۆرە:

ئـ- هاوەڵناوی سادە: ئەوەیە کە لەیەك وشەی واتادار پێکهاتووە.

بـ- هاوەڵناوی دارێژراو: ئەوەیە کە لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێك یان پێشگرێك پێکهاتووە.

پـ- هاوڵناوی لێکدراو: ئەوەیە کە لە دوو وشەی واتادار یا پتر پێکهاتووە.

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا هاوەڵناوی چۆنیەتی دەربهێنەو جۆرەکەی دیار بخە:

١. باخێ مه یێ جوانه.

٢. مرۆڤی دەست کورت هەیە.

٣. ئاوی کانی سازگارە.

٤. پیاوی سەرکز هەمیشه دڵتەنگە.

٥. گوڵناز کچەکا بەژن زراڤە.

٦. کاری نارێك سەر ناگرێت.

٧. من خەنجەرەکا دەسك زێڕ کڕی.

٨. گوندێ وان یێ دویرە.

ڕاهێنانی (٢)

جیاوازی لەنێوان هاوەڵناوی داڕێژراوو لێکدراودا چییە؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

ڕاهێنانی (٣)

شەش هاوەڵناوی چۆنیەتی بهێنەوەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە سێیانیان لێکدراو بن‌و سێیانیان داڕێژراوبن. لێکدراوەکان ببنە دیارخەری ناو، داڕێژراوەکان ببنە تەواوکەری کاری ناتەواو.

ڕاهێنانی (٤)

. شیکردنەوە (شلۆڤەکردن)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە:

١. گەلی ژێر دەست تێدەکۆشێت.

٢. مە زنجیرا ستویر شکاند.

پلەکانی هاوەڵناوی چۆنیەتی

ئـ/

١. ئارووی ناسك بكرە.

٢. ئاوی كانییەكە ساردبوو.

٣. گولێن مە گەش بوون.

٤. ئێوەی تێگەیشتوو سەردەكەون.

٥. ئاڤا شیرین ڤەخۆ.

ب/

١. گوڵناز لە نەرمین زیرەكترە.

٢. ئازاد لە نەوزاد ژیرترە.

٣. ئەڤ گوڵە ژ گولادی سۆرترە.

٤. نەسرین ژ زینێ جوانترە.

٥. كتێبا من ژ كتێبا تە كەڤنتربوو.

پ/

١. ئازا زیرەكترین قوتابییە لەم پۆلەدا.

٢. هەڵگود بڵندترین چیایە لە كوردستانی باشووردا.

٣. بەختیار قوتابیی هەرە زیرەكی ئەم قوتابخانەیە.

٤. دلۆڤان ژ هەمیا مەزنترە.

٥. ئازاد لە گشت خوێندكاران باشترە.

٦. نەرمین لە هەموو خوێندكاران هێمنترە.

خستنه ڕوو:

ئـ- کاتێ سەیری ڕستەکانی بەشی (ئـ) دەکەین، دەبینین وشەکانی هێڵیان بەژێرەوەیە {ناسك، سارد، گەش، تێگەیشتوو، شیرین} هەموویان هاوەڵناوی چۆنیەتین‌و هەر یەکەیان ڕێکاو ڕێك بۆ وەسفی ناوێك یان جێناوێك، یاخود بۆ تەواوکردنی کاری ناتەواو بەکارهێنراون، لێرەدا هاوەڵناوەکە لە پلەی چەسپاو دایە.

ب- ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ب) دەبینین وشەکانی هێلیان بەژێرەوەیە {زیرەکتر، ژیرتر، سوورتر، جوانتر، کەڤنتر}. هەموویان هاوەڵناوی چۆنیەتین‌و لە پلەی بەراوردان چونکە هەریەکەیان بۆ بەراوردکردن لەنێوان دوو ناوی وەسفکراو بەکارهێنراوە کە هەردووکیان هاوبەشن لە سیفەتەکە کە بەلام پلەی یەکێکیان پترە لەوی تر. بە دانانی پاشگری (تر) لە کۆتایی هاوەڵناوی چۆنیەتی دروست دەکرێت‌و ئامرازی پەیوەندی {لە، ژ} دەکەوێتە نێوان هەر دوو ناو.

پ- کاتێ سەیری ڕستەکانی بەشی (پ) دەکەین، دەبینین وشەکانی هێلیان بە ژێرەوەیە {زیرەکترین، بڵندترین، هەرە زیرەك، ژ هەمیا مەزنتر، لە گشت خوێندکاران باشترە، لە هەموو خوێندکاران هێمنتر}. هاوەڵناوی چۆنیەتین‌و لە پلەی بالادان، چونکە هەر یەکەیان ئەندازەی بالایی ناوێك نیشان دەدات لەنێوان ئەو ناوانەی کە هەموویان هاوبەشن لە سیفەتەکە بەلام پلەی یەکێکیان لە هەموویان پترە. بە دانانی پاشگری (ترین) لە کۆتایی هاوەڵناوی

چۆنیەتی دروست دەکرێت. هەروەها دەتوانرێ بەهۆی وشەی (هەرە) یا (ژهەمیا)یا (لە گشت) یا (لە هەموو) پلەی باڵا دروست بکرێت کە دەخرێتە پێش هاوەڵناوی پلەی بەراورد یا چەسپاو.

دەستوور:

هاوەڵناوی چۆنیەتی سێ پلەی هەیە:

ئـ- پلەی چەسپاو: ئەو هاوەڵناوەیە کە بۆ وەسفی ناوێك یا جێناوێك بەکاردەهێنرێ و ئامرازی دانە پاڵ دەخرێتە نێوانیان.

ب- پلەی بەراورد: ئەو هاوەڵناوەیە کە بۆ بەراوردکردن لەنێوان دوو ناوی وەسف کراو بەکاردەهێنرێ، کە هەردووکیان هاوبەشن لە سیفەتەکە بەڵام پلەی یەکێکیان، پترە لەوی تر. پاشگری (تر) دەخرێتە کۆتایی هاوەڵناوی چۆنیەتی و ئامرازی پەیوەندی {لە، ژ} دەخرێتە نێوان هەردوو ناوی بەراوردکراو.

پ- پلەی باڵا: ئەو هاوەڵناوەیە کە ئەندازەی باڵای ناوێك نیشان دەدات لەنێوان کۆمەڵە ناوێك کە هەموویان هاوبەشن لە سیفەتەکە، بەڵام پلەی یەکێکیان لە هەموویان پترە. بە دانانی پاشگری (ترین) لە کۆتایی هاوەڵناوی چۆنیەتی دروست دەکرێت. هەروەها دەتوانرێ بەهۆی وشەی (هەرە) کە دەخرێتە پێش هاوەڵناوی پلەی چەسپاو دروست بکرێت. یا بە یارمەتی وشەی { ژ هەمیا، لە گشت، لە هەموو، ژ تەڤ } کە دەخرێتە پێش هاوەڵناوی پلەی بەراورد دروست بکرێت.

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا هاوەڵناوی چۆنیەتی دەربهێنەو پلەکانیان دیار بخە:

١. پیاوی ئازا چاو نەترسە.

٢. سەردار ژ نەوزادی خۆشمێرترە.

٣. شاسوار باشترین قوتابیی‌یە لەم پۆلەدا.

٤. ئەڤ گولە ژ هەمیا جوانترە.

٥. ئەڤین لە گشت خوێندکاران زیرەکترە.

٦. شێرۆ ژ میرانی مەزنتر بوو.

ڕاهێنانی (٢)

چۆن هاوەڵناوی پلەی بەراورد لە هاوەڵناوی پلەی باڵا جیا دەکەیتەوە؟ بە نموونە ڕوونی بکەوە.

ڕاهێنانی (٣)

لەم دێڕە هۆنراوانەدا هاوەڵناوی چۆنیەتی دەربهێنەو پلەکانیان دیاربخە:

١. مەڵێ برژانگت تیژە وەك چقڵ
ئەچەقێتە پێ ناسکتر لە گوڵ (بێسارانی)

٢. جوانتر له ژین جووتێ چاوه

هەروەك گۆمی مەنگ وەستاوە (کامەران موکری)

٣. گەلێك شیرینتر له خونچەی بەهار

ناسکتر، جوانتر له شەوبۆی نزار

گەشتر له دیدەی وەنەوشەی نزار

گوڵێکه ناوی گوڵی سەربەستی

مەردە ئەو گەلەی بگاتە دەستی (بەختیار زێوەر)

(وانەی یازدەهەم)

هاوەڵناوی نیشانە

ئـ-

١. ئەم گوڵە جوانە.

٢. ئەو گوڵە جوانە.

٣. ئەم دارانە بەرزن.

٤. ئەو دارانە بەرزن.

٥. ئەڤ کوڕەیێ زیرەکە.

٦. ڤی خورتی سەرێ مە بلندکر.

٧. ڤێ کچێ هۆزانەك ڤەهاند.

٨. وی جامێری هاریکاریا مە کر.

٩. وێ گۆتنێ دلێ مە خۆش کر.

١٠. ئەڤان مرۆڤان نان خوارد.

١١. وان جوتیاران زەڤیێن خۆ کێلان.

ب-

١. ئەم دێیە گەورەیە.

٢. ئەو دێیانە گەورەن.

٣. ئەم کەیبانووە خاوێنە.

٤. ئەو کەیبانووانە خاوێنن.

خستنه ڕوو:

ئـ- كـاتێ سـەيری ڕسـتەكانی سـەرەوە دەكـەين، دەبيـنين وشـەكانی {ئـــەم-ە، ئـــەو- ە، ئـــەڤ - ە ، ڤـــی - ی، ڤـــێ - ێ، وی- ی، وێ- ێ، ئەڤان- ان، وان - ان} هەموويان هاوەڵناوی نيشانەن چونكە هەريەكەيان وەسفی ناوێكی كردووە بەهۆی دەستنيشانكردنەوەو جيـای كردۆتەوە لەناو هاوچەشنەكانی خۆيدا.

١. لـە ڕسـتەی يەكەمـدا هاوەڵنـاوی نيـشانەی (ئـەم- ە) بـۆ نزيـك بـەكاردێت وشـەی (گـوڵ)ی دەستنيـشانكردووەو وەكـو سـيفەتێك توانيويەتی لەناو هاوچەشنەكانی خۆيدا جيـای بكاتـەوەو بووەتـە ديارخەری ناوی (گوڵ).

٢. لـە ڕسـتەی دووەمـدا هاوەڵنـاوی نيـشانەی (ئـەو-ە) بـۆ دوور بـەكاردێت وشـەی (گـوڵ)ی دەستنيـشانكردووەو وەكـو سـيفەتێك توانيويەتی لەناو هاو چەشنەكانی خۆيدا جيای بكاتـەوەو بووەتـە ديارخەری ناوی (گوڵ).

٣. لـە ڕسـتەی سـێيەمدا هاوەڵنـاوی نيـشانەی (ئـەم- ە) بـۆ نزيـك بەكاردێتو وشەی (داران)ی دەستنيشانكردووەو وەكـو سـيفەتێك توانيويەتی لەناو هاوچەشنەكانی خۆيدا جيـای بكاتـەوەو بووەتـە ديارخەری ناوی (داران).

٤. لـە ڕسـتەی چـوارەمدا هاوەڵنـاوی نيـشانەی (ئـەو- ە) بـۆ دوور بەكاردێتو وشەی (داران)ی دەستنيشانكردووەو وەكـو سـيفەتێك

توانیویەتی لەناو هاوچەشنەکانی خۆیدا جیای بکاتەوەو بووەتە دیار خەری ناوی (داران).

٥. لە ڕستەی پێنجەمدا هاوەڵناوی نیشانەی (ئەڤ — ە) بۆ نزیك بەکاردێت، وشەی (کوڕ)ی دەستنیشانکردووەو وەکو سیفەتێك توانیویەتی لەناو هاوچەشنەکانی خۆی جیای بکاتەوە، بووەتە دیارخەری ناوی (کوڕ).

٦. لە ڕستەی شەشەمدا هاوەڵناوی نیشانەی (ڤی— ی) بۆ ناوی نێری تاکی نزیك بەکاردێتو وشەی (خورت)ی دەستنیشانکردووە وەکو سیفەتێك توانیویەتی لە هاوچەشنەکانی خۆیدا جیای بکاتەوە بووەتە دیارخەری ناوی (خورت).

٧. لە ڕستەی حەوتەمدا هاوەڵناوی نیشانەی (ڤێ— ێ) بۆ ناوی مێی تاکی نزیك بەکاردێت، وشەی (کچ)ی دەستنیشانکردووە، وەکو سیفەتێك توانیویەتی لەناو هاوچەشنەکانی خۆیدا جیای بکاتەوە، بووەتە دیارخەری ناوی (کچ).

٨. لە ڕستەی هەشتەمدا هاوەڵناوی نیشانەی (وی— ی) بۆ ناوی نێری تاکی دوور بەکاردێت. وشەی (جامێری). دەستنیشانکردووە، وەکو سیفەتێك توانیویەتی لەناو هاوچەشنەکانی خۆیدا جیای بکاتەوە، بووەتە دیارخەری ناوی (جامێر).

٩. لە ڕستەی نۆیەمدا هاوەڵناوی نیشانەی (وێ— ێ) بۆ ناوی مێی تاکی دوور بەکاردێت، وشەی (گۆتن)ی دەستنیشانکردووە، وەکو

سـیفەتێك توانیویـەتی لـەناو هاوچەشـنەكانی خۆیـدا، جیـای بكاتەوەو بووەتە دیارخەری ناوی (گۆتن).

١٠. لە ڕستەی دەیەمدا هاوەڵنـاوی نیـشانەی (ئـەڤان – ان) بـۆ نـاوی نێـرو مێـی كـۆی نزیـك بـەكاردێت، وشـەی (مرۆڤـان)ی دەستنیـشانكردووە وەكـو سـیفەتێك توانیویـەتی لـەناو هاوچەشنەكانی خۆیدا جیـای بكاتـەوە، بووەتـە دیارخـەری نـاوی (مرۆڤان).

١١. لە ڕستەی یازدەهەمـدا هاوەڵنـاوی نیـشانەی (وان – ان) بـۆ نـاوی نێـرو مـێی كـۆی دوور بـەكاردێت. وشـەی (جوتیـاران)ی دەستنیـشانكردووە، وەكـو سـیفەتێك توانیویـەتی لـەناو هاوچەشنەكانی خۆیدا جیـای بكاتـەوە، بووەتـە دیارخـەری نـاوی جوتیاران.

ب – لە ڕستەكانی (ب)دا وشەی (دێ، كـەیبانوو) دوو نـاون بـە پیتـی بزوێنی (ێ، وو) كۆتاییان هـاتووە هـەروەها هاوەڵنـاوی نیـشانەكەش (ئەم... ە) و (ئەو... ە) بە پیتی بزوێنـی (ە) كۆتـایی هـاتووە، بـۆ ئەوەی دوو بزوێن بە دوای یەكدا نەیـەن ئـەوا پیتـە ناوبەنـدی گونجـاو دەخەینە نێوانیانەوە، ئەو كاتە بەپێی مەبەست بەكاریان دێنین:

(ئەم + دێ + یـ + ە)

(ئەو + كەیبانوو+ و+ ە)

دەستوور:

هاوەڵناوی نیشانە: ئەو هاوەڵناوەیە کە وەسفی ناوێك دەکاتو بە ئاسانی لە هاوچەشنەکانی خۆی جیا دەکاتەوەو هەمیشە ناوە دەستنیشانکراوەکە دەکەوێتە نێوان هەردوو بەشی هاوەڵناوەکەوە.

هاوەڵناوەکانی نیشانە لە زمانی کوردیدا ئەمانەن:

١. ئەم .... ە	٢. ئەو... ە	٣. ئەڤ ... ە
٤. ڤی... ی	٥. ڤێ ... ێ	٦. وی ... ی
٧. وێ... ێ	٨. ئەڤان... ان	٧. وان ... ان

ڕاهێنانی (١)

نموونە :

١. منداڵ (هەژار). ئەم منداڵە هەژارە پێویستی بە یارمەتی هەیە.

٢. دۆ (شیرین). ئەو دۆیە زۆر شیرینە.

ئەمانەی خوارەوە لەگەڵ هاوەڵناوی نیشانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

{ دەرگا (پان)، پەنیر (جوان)، ئاو (سارد)، دەریا (قووڵ)، ئاگر (خۆش)، درەخت (بەرز)، بەڕوو (شیرین)، پیاو (ئازا)، کەو (گەردن بە خاڵ)}

ڕاهێنانی (٢)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا هاوەڵناوی نیشانە دەربهێنە:

١. ئەو ڕاپۆرتانە بخوێنەوە.

٢. ڤێ دەفتەرێ بکڕە.

٣. ئەم نەمامەم چاندووە.

٤. وی هەڤالی فراڤین خوارد.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم هاوەڵناوە نیشانانەی خوارەوە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

(وان– ان، ئەڤان – ان، وێ– ێ، ئەم– ە، ئەو– ە)

ڕاهێنانی (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

١. ئەم خانووە خۆشە.

٢. ڤێ مالێ بفرۆشە.

٣. ئەو مەڕانە دەفرۆشم.

٤. وێ کابانێ مالەکا مەزن برێڤە بر.

جێناوی نیشانە

١. ئەمە بنووسەوە.

٢. ئەوە زیرەکە.

٣. ئەمانە چالاکانە کار دەکەن.

٤. ئەوانە دەناسم.

٥. ئەڤە هەڤالی منە.

٦. ڤی نان خواری‌یە.

٧. ڤێ نان خواری‌یە.

٨. وی چیرۆك گۆتی‌یە.

٩. وێ چیرۆك گۆتی‌یە.

١٠. ئەڤان (ڤان) گۆڤەندەکا خۆش گرێدا.

١١. (ئەوان) ڕەشبەلەك گرێدا.

١٢. وان بترسینە داکو بەس کارێ خراپ بکەن.

خستنە ڕوو:

کاتێ سەیری ڕستەکانی سەرەوە دەکەین، دەبینین وشەکانی هێلیان بەژێرەوەیە، {ئەمە، ئەوە، ئەمانە، ئەوانە، ئەڤە، ڤی، ڤێ، وی، وێ، ئەڤان (ڤان)، ئەوان (وان)} هەموو جێناوی نیشانەن، چونکە هەریەکەیان جێی ناوێکی گرتۆتەوەو لەبری ئەو بەکار هاتووەو دەستنیشانی کردووە.

١. لە ڕستەی یەکەمدا جێناوی نیشانە (ئەمە) بۆ تاکی نزیك بەکارهاتووە، جێی ناوێکی گرتۆتەوەو دەستو نیشانیشی کردووە.

٢. لە ڕستەی دووەمدا جێناوی نیشانە (ئەوە) بۆ تاکی دوور بەکارهاتووە، جێی ناوێکی گرتۆتەوەو دەست نیشانیشی کردووە.

٣. لە ڕستەی سێیەمدا جێناوی نیشانە (ئەمانە) بۆ کۆی نزیك بەکارهاتووە، جێی چەند ناوێکی گرتۆتەوەو دەست نیشانیشی کردوون.

٤. لە ڕستەی چوارەمدا جێناوی نیشانە (ئەوانە) بۆ کۆی دوور بەکارهاتووە، جێی چەند ناوێکی گرتۆتەوەو دەست نیشانیشی کردوون.

٥. لە ڕستەی پێنجەمدا جێناوی نیشانە (ئەڤە) بۆ تاکی نزیك بەکارهاتووە، جێی ناوێکی گرتۆتەوەو دەست نیشانیشی کردووە.

٦. لە ڕستەی شەشەمدا جێناوی نیشانەی (ڤی) بۆ نێری تاکی نزیك بەکارهاتووە، جێی ناوێکی گرتۆتەوەو دەست نیشانیشی کردووە.

٧. لە ڕستەی حەوتەمدا جێناوی (ڤێ) بۆ مێی تاکی نزیك بەکارهاتووە، جێی ناوێکی گرتۆتەوەو دەست نیشانیشی کردووە.

٨. لە ڕستەی هەشتەمدا جێناوی نیشانە (وی) بۆ نێری تاکی دوور بەکارهاتووە، جێی ناوێکی گرتۆتەوەو دەست نیشانیشی کردووە.

٩. لە ڕستەی نۆیەمدا جێناوی نیشانە (وێ) بۆ مێی تاکی دوور بەکارهاتووە، جێی ناوێکی گرتۆتەوەو دەست نیشانیشی کردووە.

١٠. لە ڕستەی دەیەمدا جێناوی نیشانە (ئەڤان– ڤان) بۆ نێرو مێی کۆی نزیک بەکارهاتووە، جێی چەند ناوێکی گرتۆتەوەو دەست نیشانیشی کردوون.

١١. لە ڕستەی یانزەیەمدا جێناوی نیشانە (ئەوان– وان) بۆ نێرو مێی کۆی دوور بەکارهاتووە، جێی ناوێکی گرتۆتەوەو دەست نیشانیشی کردوون.

دەستوور:

جێناوی نیشانە وشەیەکە جێی ناوێك دەگرێتو لە بری ئەو بەکاردێتو دەست نیشانیشی دەکات، (ئەمە، ئەوە، ئەمانە، ئەوانە، ئەڤە، ڤی، ڤێ، وێ، ئەڤان، وان).

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا جێناوی نیشانە دەربهێنە:

١. ئەوەیان هەڵبژاردووە.

٢. ئەمەم بۆ بهێنە.

٣. ئەڤە سەیدایێ مەیە.

٤. ئەوانە زیرەکن.

٥. ڤی نڤیسییە.

٦. ڤان زەڤیێن خۆ کێلان.

ڕاهێنانی (٢)

شیکردنەوە (شلۆڤە کردن)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە:

١. ئەمە هات بوو بۆ قوتابخانە.

٢. ڤی گەنم چاندی‌یە.

٣. ئەڤان ستران گۆتن‌و وان لێ ڤەگێڕا.

٤. ئەڤە تالن، ئەڤە شرینن.

ڕاهێنانی (٣)

شەش ڕستە بهێنەوە کە جێناوی نیشانەی تێدا بێت، سێیانیان بۆ نزیک‌و سێیانیان بۆ دوور بێت.

جیاوازی
هاوەڵناوی نیشانەو جێناوی نیشانە

ئـ /

١. ئەم خوێندکارە هۆنراوەکەی لەبەر کردووە.

٢. ئەڤ ڕەزە یێ مەیە.

٣. ئەو نەمامانە بچێنە.

٤. ڤیێ زەڤیێ بەرهەمەك باش هەیە.

٥. ئەڤان گولان بچینە.

٦. وی ڕەزڤانی ڕەزێ خۆ فرۆت.

٧. ڤیێ قوتابیێ وانە باش خواند.

ب /

١. ئەمە کتێبەکەی هێنا.

٢. ئەوانە کارەکەیان تەواوکرد.

٣. ئەڤە بوو شەڤێ دی هاتە مالاوە.

٤. ڤی گول چاندی‌یە.

٥. ڤیێ کراسەك کڕی‌یە.

٦. ئەڤان پارە وەرگرت.

٧. وان فراڤین خواردبوو.

خستنە ڕوو:

ئـ- پێشتر زانیمان کە هاوەڵناوی نیشانە وشەیەکە ناوێك دەست نیشان دەکات وەکو سیفەتێك دەبێتە دیارخەری ناوەکە. ئەمجا ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (أ) بکەین، دەبینین کە هاوەڵناوی نیشانە (ئەم-ە، ئەڤ - ە، ئەو- ە، ڤیٚ- یٚ، ویٚ- ی، ئەڤان- ان). هەر یەکەیان ناوێکی دەست نیشان کردووەو بووەتە دەرخەری ناوەکە. ناوە دیارخراوەکە (دەست نیشان کراو) کەوتۆتە نێوان هەردوو کەرتی هاوەڵناوی نیشانە.

ب- لەمەو پێش زانیمان کە جێناوی نیشانە وشەیەکە جێی ناوێك دەگرێتو ناوەکەش دەست نیشان دەکات. ئینجا ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ب) بکەین، دەبینین جێناوی نیشانە (ئەمە، ئەوانە، ئەڤە، ئەڤە، ڤی، ڤیٚ، ئەڤان، وان). هەر یەکەیان جێی ناوێکی گرتووەو لەبری ئەو بەکارهاتووەو دەست نیشانیشی کردووە.

دەستوور:

جیاکردنەوەی هاوەڵناوی نیشانەو جێناوی نیشانە لە یەکتری بەم شێوە دەبێت.

١. هاوەڵناوی نیشانە وشەکە دوو کەرتە، ناوێك دەکەوێتە نێوانیان، بەڵام جێناوی نیشانە وشەکە وەکو خۆی یەك پارچەیەو شوێنی ناوێك دەگرێتەوە.

٢. ناوی دەست نیشان کراوە لە هاوەڵناوی نیشانە باس دەکرێتو دەکەوێتە نێوان هەردوو کەرتییەوە، بەڵام لە جێناوی نیشانەدا ناوی دەست نیشانکراو باس ناکرێت.

٣. هاوەڵناوی نیشانە لە پاڵ ناوێك دێتو دەبێتە دیارخەری بەڵام جێناوی نیشانە جێی ناوێك دەگرێتو لە بری ئەو بەکاردێت.

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا وشەی نیشانە هەیە کامیان هاوەڵناوی نیشانەیەو کامیان جێناوی نیشانەیە؟ دیاریان بخە.

١. ئەڤە وارێ مەیە.

٢. ئەم کتێبەم نەخوێندۆتەوە.

٣. ئەوانە مێوانەکانن.

٤. ڤی خەباتکەری خەلات بکە.

٥. کولیکێن ناڤ وان ڕەزا، جوانن.

٦. کەی ئەمە تەواو دەکەیت؟

٧. ڤان شڤانان پەزێ خۆ ئاڤدا.

٨. ڤێ زەڤی فرۆتی یە.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم وشانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك جارێك هاوەڵناوی نیشانەبن‌و جارێك جێناوی نیشانە بن.

{ وی، وان، ڤان، ویٚ، ڤی }

ڕاهێنانی (٣)

شیکردنەوە (شلۆڤە کردن)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە:

١. ویٚ نامەییٚ بنڤیسە.

٢. ئەمە کاغەزەکەی هێنا.

٣. ئەڤان چیرۆك نڤیسان چیرۆك نڤیسی.

٤. ئەوانە بۆ من دابنیٚ.

ڕاهێنانی (٤)

چۆن هاوەڵناوی نیشانە لە جێناوی نیشانە جیا دەکەیتەوە؟ بە نموونە ڕوونی بکەوە.

هاوەڵکار

١. دوهی بەفر باری.

٢. دەرسەکەمان خێرا تەواو بوو.

٣. ئازادی کەو دناڤ هێلینێ داگرت.

٤. پووشەکە تۆزێ سووتا.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەیری ڕستەکانی سەرەوە بکەین‌و لە کارەکانیان باش ورد ببینەوە دەبینین:

- لە ڕستەی یەکەمدا دەمانتوانی (مەدشیا) بێژین (بەفرباری) بەڵام بۆ ئەوەی سنوورێك بۆ دەمی ڕوودانی کاری ڕستەکە دابنێین پەیڤی (دوهی)مان بەکارهێناوە بەهۆیەوە توانیمان ڕوودانی کارەکەو ڕامانەکە ژی بە تەواوی ئاشکرا بکەین.
- لە ڕستەی دووەمدا مەڤیا چەوانییا وێ تەواوبوونێ دەربخەین لەبەر ئەوە پەنامان بردە بەر پەیڤی (خێرا)وە سنوورێکمان بۆ واتای کارەکە دانا.
- لە ڕستەی سێیەمدا ویستومانە شوێنی ڕوودانی کارەکە کە گرتنەکەیە پیشان بدەین بۆیە هاتووین هاوەڵکاری (دناڤ هێلینێ)مان بەکارهێناوە کە بەهۆیەوە سنوورێکمان بۆ

واتای کارەکە داناو زانیمان کە ئازاد کەوەکەی لەناو هێلانەکەدا گرتووە.

- لە ڕستەی چوارەمدا پەیڤی (تۆزێ) هاوەڵکارە چونکە وەسفی (پەسنی) کاری (سووتا)ی کردووە، چەندییە چونکە ئەندازەی سووتانی پووشەکەی بۆ دەرخستووین، ئەگەر ئەم پەیڤە لە ڕستەکەدا نەبووایە نەمان دەزانی (مەنەدزانی) کە پووشەکە چەند سووتاوە، لەبەر ئەوە بەم پەیڤە دەگوترێت (هاوەڵکاری چەندی).

دەستوور:

هاوەڵکار/ پەیڤەکە ڕوویەکی ڕوودانی کاری ڕستە دەربارەی (چۆنیەتی ئەو ڕوودانە، یان کاتی، یان شوێنی، یان چەندیی) دەردەخاتو لەم ڕووەوە سنوورێك بۆ تەواوکردنی واتاکەی (ڕامانەکەی) دادەنێت.

جۆرەکانی هاوەڵکار

١) هاوەڵکاری کاتی

١. ئەمشەو نامەیەك بۆ هەڤاڵەکەم دەنووسم.

٢. دوهی جووتیاری گەنم جەنجەر کرد.

٣. لەمەولا ڕژێمی دەرەبەگ نامێنێت.

٤. ئەمڕۆ گەلانی جیهان بۆ ئاشتی تێدەکۆشن.

٥. ساڵەکا دی پەیمان دێ چێتە زانکۆ.

٦. ئەوان ئێستا نانەکەیان دەخۆن.

٧. بەزستان پینەو پەڕۆ، بە هاوینان ورد ورد بڕۆ.

٢) هاوەڵکاری شوێنی

١. منداڵەکە لەسەربان نووست.

٢. مەلەڤان دناڤ ئاڤێدا بوو.

٣. پشیلەکە لە قوژبنی ژوورەکەدا هەڵتووتابوو.

٤. قوتابی لەبن دارێ دخوێنیت.

٥. ئاکام لە تەنیشت منەوە وەستابوو.

٣) هاوەڵکاری چۆنیەتی (چۆنی)

١. پیاوەکە دەرگاکەی توند پێوەدا.

٢. ڕووداوەکەی لەسەرخۆ گێڕایەوە.

٣. نازدار بلەز چوو قوتابخانێ.

٤. مامۆستا بە پێکەنینەوە هاتە ژوورەوە.

٥. فراڤینی ب گەرمی بخۆ.

٦. ڕۆژنامەکەی بە خۆڕایی هێناوە.

خستنه روو:

١. له زنجیره ڕستهكانی بهشی (١)دا هاوه‌ڵكاری (ئه‌مشه‌و، دوهی، لەمەولا، ئەمڕۆ، ساڵەكا دی، ئێستا، بە زستان، بە هاوینان) هەریەكەیان سنوورێك بۆ ڕوودانی كارەكەی دادەنێتو لەم ڕووەوە دەبنە تەواوكەری كارەكان. جا بەو وشەیەی كە كاتی ڕوودانی كاری ڕستەكە دەردەخاتو واتاكەشی تەواو دەكات دەوترێت (هاوەڵكاری كاتی).

٢. له زنجیره ڕستهكانی بهشی (٢)دا هاوه‌ڵكاری (لەسەربان، دناڤ ئاڤێدا، لە قوژبنی ژوورەكەدا، لەبن داریٚ، لە تەنیشت) هەر یەكەیان سنوورێك بۆ ڕوودانی واتای كارەكان دادەنێتو لەم ڕووەوە دەبنە تەواوكەری كارەكان، جا ئەو وشەیەی كە شوێنی ڕوودانی كاری ڕستەكە دەردەخاتو واتاكەشی تەواو دەكات، دەوترێت (هاوەڵكاری شوێنی).

٣. له زنجیره ڕستهكانی بهشی (٣)دا ئاوه‌ڵكاری (توند، لەسەرخۆ، بلەز، بە پێكەنینەوە، بە گەرمی، بە خۆڕایی) هەر یەكەیان سنوورێك بۆ ڕوودانی واتای كارەكان دادەنێتو لەم ڕووەوە دەبنە تەواوكەری كارەكان. جا بەو وشەیە كە چۆنیەتی ڕوودانی كاری ڕستەكە دەردەخاتو واتاكەشی تەواو دەكات دەوترێت (هاوەڵكاری چۆنیەتی).

دەستوور:

١. هاوەڵکاری کاتی: وشەیەکە (یان چەند وشەیەکە) کاتی ڕوودانی کاری ڕستەکە دەردەخاتو دەبێتە تەواوکەری کارەکە بۆ نموونە ئەمانەی خوارەوە هاوەڵکاری کاتن.

(دوێنێ، پێرێ، ڕۆژی هەینی، مانگی گوڵان، نەهۆ (ئێستا)، لەمەوپێش، پارشێو، ئێوارە، ئەمساڵ...).

٢. هاوەڵکاری شوێنی: وشەیەکە (یان چەند وشەیەکە) شوێنی ڕوودانی کاری ڕستەکە دەردەخاتو دەبێتە تەواوکەری کارەکە. بۆ نموونە ئەمانەی خوارەوە هاوەڵناوی شوێنن.

(خوار، تەنیشت، لەژێر، بەردەم، ڕاست، چەپ....).

٣. هاوەڵکاری چۆنیەتی: وشەیەکە (یا چەند وشەیەکە) چۆنیەتی ڕوودانی کاری ڕستەکە دەردەخاتو دەبێتە تەواوکەری کارەکە، بۆ نموونە ئەمانەی خوارەوە هاوەڵکاری چۆنیەتین.

(خێرا، هێدی، بە گوڕ، توند، لەسەرخۆ، بە ژیری، بە چاکی، بە پەلە، بە نازداری، بە هێمنی، ب ساردی، ب خۆشی....).

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا هاوەڵکاری (کاتی، شوێنی، چۆنیەتی) دیار بکە:

١. لەمێژە گەلی کورد دژی داگیرکەر وەستاوە.

٢. خوناڤ ب سەرفرازی ژ ئەزموونێ دەرباز بوو.

٣. کتێبەکەم لەناو جانتاکەدا دانا.

٤. بەهاوین زۆربەی خەڵك لەسەربان دنڤن.

٥. ئەڤرۆ دڤێت کوردستان ژ هەموو لایاڤە پێش بکەڤیت.

٦. ڕۆژانی هەینی دەچن بۆ سەیران.

٧. ژوورەکەی لەسەر پشت بەجێ هێشتووە.

٨. کچەکەیان بە هێمنی کارەکانی ڕادەپەڕێنێت.

٩. باران بەخوڕ دەبارێت.

١٠. دوێنێ هاتم بۆ لات، لە ماڵ نەبوویت.

١١. ئۆتۆمبیلەکە بەگوڕ بە لاماندا تێپەڕی.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم هاوەڵکارانەی خوارەوە چ جۆرێکن، لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە:

(لەناو باخەکەدا، پار، بە جوانی، هەفتەی داهاتوو، باش، بەربانگ، پیاوانە، لەژێر درەختەکە).

ڕاهێنانی (٣)

ئەم بۆشاییانەی خوارەوە بە هاوەڵکار پڕ بکەرەوە:

(لە......... شاری بەغداوە بە .... سەعاتی ڕێك بە ئۆتۆمبێل دەگەینە بابل، ئەو شارەی پێنج هەزار ساڵ .... دروستکراوە، پاشاکەی .... لەدایکبوونی عیسا بە حەڤدە سەدە پەیڕەوێکی ڕێك و پێکی داناوە، .... حامورابیدا، بابل خاوەن هێزو دەسەڵاتێکی مەزن بووە).

ڕاهێنانی (٤)

١. ڕۆژنامەکەم بە پاڵکەوتنەوە خوێندەوە.

ڕۆژنامەکە: ناوە- تاکە، گشتییە، ناسراوە، بەرکارە.

م : جێناوی لکاوە بۆ کەسی یەکەمی تاك بکەرە.

بە پاڵکەوتنەوە: هاوەڵکاری چۆنیەتییە، تەواوکەری کاری ڕستەکەیە.

خوێندەوە : کاری ڕابوردووی تەواوی تێپەڕە.

٢. ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

ئـ- گەلی کوردستان لە پێنجی ئاداردا شێرانە ڕاپەڕی.

ب-دوێنی چووم بۆ ماڵی هاوڕێکەم.

گرێی ناوی

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١. چرای ژوورەکەم کوژاندەوە. (بەرکارە)

٢. چرای ژوورەکەمان ڕووناکە. (نیهادە)

٣. چرای ژوورەکە داگیرساوە. (بکەرە)

٤. ڕووناکیمان لە چرای ژوورەکەوە بۆ دێت. (تەواوکەری بەیاریدەیە)

٥. چرای ژوورەکەی ئازاد ئەو ناوەی ڕووناك کردۆتەوە. (تەواوکراوە بەناو)

٦. ئەوە ڕووناکی چرای ژوورەکەیە. (تەواوکەری کاری بێ هێزە)

٧. من چرایێ ژوورا خۆ ڤەمراند. (بەرکارە)

٨. کەوێ روباد یێ دەنگ خۆشە. (نیهادە)

٩. دارا گویزێ زۆر ئاڤ دڤێت. (بکەرە)

١٠. ئاگر ژ دەهمانا مرۆڤی بەر دبیتە مرۆڤی. (تەواوکەری بە یاریدەیە)

١١. دەلنگێن شەلێ میرزای دگورجن. (تەواوکراوە بە ناو)

١٢. لۆمەکردن دەرازینکا دەری یە. (تەواوکەری کاری بێ هێزە)

١٣. تیشکی چرای ژوورەکە کزبوو. (تەواوکەری ناوە)

خستنە ڕوو:

لە خوێندنی سالانی پێشوودا، زانیمان کە هەر کۆمەڵە پەیڤێك ئەگەر بەسەر یەکەوە بن‌و کاریان دگەڵ نەبێت‌و مەبەست‌و ڕامانەکا تەواو بە دەستەوە نەدەن، ئەوا پێیان دەگوترێت (گرێ)، جا ئەگەر بڕۆنینە ڕستەکانی سەرەوە، دەبینین:

ئـ- له ڕستەی یەکەمدا، گرێی تـەواو کراوی (چـرای ژوورەکـە) کەوتۆتـە بەر کارێگەریی کـاری تێپـەڕی (کوژاندەوە)و بـووە بـە بـەرکار، ئـەو گرێیە وەکو ناوێکی ئاسایی کار دەکا، بۆیەش پێی دەگوترێت (گرێی ناوی) لەبەر ئەوەی لە کۆمەڵە پەیڤێکی بەسەر یەکەوە پێکهاتووەو یەك لە ئەرکـەکانی ناویشی بینیـوە کـە بـەرکارە هـەر ب ڤـی ئـاوای دڕستا هەفتێدا (چرای ژوورا) دبیتە (گرێی ناوی).

ب- هەر بەو شێوەیە لە ڕستەی دووەمدا، هەر ئەو گـرێ تـەواو کـراوەی (چرای ژوورەکە) ئەرکێکی تـری پـێ هاتیـە سـپاردن‌و وەکـو نـاوێکی ئاسایی کارەکەی لە ڕستەدا بینیوە کە ئەرکی (نیهادە).

ب ڤی ڕەنگی گرێیا (کەوێ روباد) ژی ئەرکێ (نیهاد)ی دیتیە.

پ- لـە ڕسـتـەی سـێیەمدا (چـرای ژوورەکـە)و لـە ڕسـتـەی نۆیەمـدا (دارا گـویزێ) گرێیـەکی تـەواو کـراوە وەکـو هـەر نـاوێکی ئاسـایی (ئەرکی بکەر)ی بینیوە، بۆیە پێی دەگوترێت (گرێی ناوی).

ت- بەم جۆرە لە ڕستەکانی چوارەم‌و پێنجەم‌و شەشـەمدا، گرێـی تـەواو کـراوی (چـرای ژوورەکـە) لـە هـەر ڕسـتـەیەکدا ئـەرکێکی جیـاوازی بینیـوە، لـە ڕسـتـەی چـوارەمدا بووەتـە تەواوکـەری بـە یاریدەو لـە ڕسـتـەی پێنجەمیـشدا تـەواوکراوە بـە نـاوو لـە شەشەمیـشدا بووەتـە تەواوکەری کاری بێ هێز، دیارە ئەو سێ ئەرکەش، هەر ئـەرکی نـاون بۆیە دەبنە (گرێی ناوی).

هەر ب ڤی ئاوای گرێیێن: (دەهمانا مرۆڤی) تەواوکـەرێ ب یاریـدەو، (دەلنگـێن شـەڵی) تـەواو کرایـە ب نـاڤی‌و، (درازینکـا دەری)

تەواوکەرێ کارێ بێ هێزە، لە ڕستەی سێزدەمیشدا گرێی (چرای ژوورەکە) دەبێتە تەواوکەری ناوی تیشك.

دەستوور:

گرێی ناوی، کۆمەڵێك پەیڤن، بەسەر یەکەوە، پەیوەندییێکی بەهێزیان لەگەڵ یەکتریدا هەیە و هەموو ئەرکەکانی ناو دەبینین، هەر لەبەر ئەمەش پێی دەگوترێت گرێی ناوی.

لە ڕووی دروستبوونیشەوە، تەواوکراوو لێکدراوی هەیە، کە بەم جۆرە دروست دەبن:

١. لە دوو ناو (سادەو نادە) کە دەخرێنە پاڵ یەکترییەوە بەهۆی ئامرازی دانە پاڵەوە دەبنە گرێی ناوی تەواوکراو، وەك:

گوڵی باخەکە، دارا هنارێ، درەختی دارستانەکە، گۆپاڵێ گاڤانی.

٢. لە ناوێك و هاوەڵناوێکی سادە یان نادە کە بەهۆی ئامرازی دانە پاڵەوە دەخرێنە پاڵ یەکتری و دەبنە گرێی ناوی لێکدراو، وەك:

پەڕۆکە کۆنەکە، هەنارە مێخۆشەکە، چیایێ بلند، ئاڤا ڕەنگ شێلی.

٣. لە دوو ناو کە بەهۆی ئامرازی خستنە پاڵ و ئامرازی (بە)، (ب)، (بێ) لێکبدرێن، ئەو کاتەش دەبنە گرێی ناوی لێکدراو، وەك:

نانە بەڕۆنەکە، پێشمەرگێ ب جەرگ، چێشتە بە تامەکە، دارا بێ بەر.

ڕاهێنانی (١)

لەم پارچەیەدا گرێی ناوی دەربهێنە:

شەوی زستان ناخۆشترین کات بوو لەلای ئەم دایکە هەژارە، خۆیو منداڵێکی ساوا لە ئامێزی تەنیایی شەوگاردا، سەرگەردان تا بەرەبەیان، ئەگەر بۆ ساتێکی کەمیش چاوی بچووایە خەو، خەونی بە گوندە ڕووخاوەکەیانو چیا بڵندەکانو بەفری کوێستانو گوڵە ژاڵەکەوە ئەبینی.

ڕاهێنانی (٢)

لەم ڕستانەدا گرێ ناوییەکان دەستنیشان بکە:

١. خوێندکاری زیرەك خۆشەویستە.

٢. تەختەی ڕەش دەستمان پیس دەکات.

٣. ئەوان خانووە خۆشەکەیان فرۆشت.

٤. ترێ وشکەکە ناخۆشە.

٥. کەوی کوێستان لە بەفریشدا ئەژی.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم بۆشاییانە بە گرێی ناوی پڕ بکەرەوە:

١. .... ترسناکە.

٢. .... نە خواردەوە.

٣. نامەیەکم بە .... ڕەوانەکرد.

٤. .... لە هیچ سڵ ناکاتەوە.

٥. .... بە یەکەم دەرچوو.

گریێ هاوەڵکاری

ئەم پارچە نووسینە بخوێنەوە:

ڕۆژی هەینی خۆم و هەڤالانم، چووین بۆ زەماوەندو گۆڤەندی ئاری برادەرمان، ئاری پارنا پێرار زانکۆی تەواوکردو بووە ئەندازیاری بیناسازی لە وەزارەتی ئاوەدانکردنەوەی هەرێمی کوردستان، نهۆژی سەر گەرمیێ کارو ئیشیێ خۆیەو ب دڵسۆزی ل بواری پسپۆڕیا خۆدا کار دکەت.

گۆڤەندەکە لە ڕۆژێکی خۆش و لە سەیرانگەهێکی بناری چیای سەفین سازکرا. زەماوەند گێڕان، پۆل پۆل ڕوویان کردە شوێنەکە، لەوێدا هەموویان بە دڵخۆشی و بە گەرمییەوە لە لایەن ئاری یەوە پێشوازی دەکران. جهێن تایبەتی بۆ وان ل بن دارو درەختێن سەیرانگەهێ هاتبوونە چێکرن. دوای ئەوەی ئاهەنگ گێڕان خڕبوونەوە، ئەڤجا شایی و گۆڤەندو هەڵپەڕکێ دەستی پێکرد کەماوەی سێ کاتژمێری خایاند، پشتی کو شەهیانەو گۆڤەند ب دیماهی هات، هەر ئێك ژ ئاهەنگ گێڕان ڤەگەڕیا بۆ جهێ خۆ.

خستنە ڕوو:

پارچە نووسینی سەرەوە، بەشێوەیەکی ساکار باسی زەماوەندی ئاری دەکات، کە تیایدا هەندێك دەستەواژەمان بەکارهێناوە وەك (گرێ) بۆ ئەوەی وەسفی کاری پێ بکەین بۆ نموونە:

١. له ڕستەی (ئاری پار نا پێرار زانکۆی تەواو کردو بووە ئەندازیاری بیناسازی)، دەستەواژەی (پار نا پێرار) مان بۆ وەسفکردنی کاری ڕستەکە بەکارهێناوە، ئەو دەستەواژەیە سنوورێکی بۆ ڕوونکردنەوەی واتای کارەکە داناوە، چونکە کاتی تەواو کردنەکەمان پێ دەڵێت بۆیە پێی دەگوترێت (گرێی هاوەڵکار).

٢. هەروەها لە ڕستەی (زەماوەند گێڕان پۆل پۆل ڕوویان کردە شوێنەکە)، دەستەواژەی پۆل پۆل، کە بەهۆی دووبارە بوونەوە دروست بووە، وەسفی کاری ڕستەکە دەکاتو سنوورێك بۆ ڕوونکردنەوەی واتاکەی دادەنێت، بە هۆی ئەوەو زانیمان کە زەماوەند گێڕان بە چ شێوەیێك ڕوویان کردە شوێنەکە، هەر لەبەر هندێ ئەو ژی دبیتە (گرێی هاوەڵکار).

٣. دیسا ژی ل ڕستا (لە وێدا هەموویان بە دڵخۆشیو بە گەرمییەوە لە لایەن ئارییەوە پێشوازی دەکران)، هەردوو دەستەواژەی (بە دڵخۆشی)و (بەر گەرمییەوە) وەسفی کاری (پێشوازی دەکران)، دەکەن، کە کارێکی لێکدراوە، سنوورێکیش بۆ ڕوونکردنەوەی واتاکەی دادەنێن، چونکی بە هۆی ئەوانەوە دەزانین کە چۆن پێشوازییەك لە لایەن ئارییەوە کراوە، بۆیە ئەو ژی دبنە (گرێی هاوەڵکار).

٤. هەمدیسان لە ڕستەی (جهێن تایبەتی بۆ وان ل بن دارو درەختێن سەیرانگە هێ هاتبونە چێکرن) دا، دەستەواژەی (ل بن دارو

درەختێن) وەسفی کاری ڕستەکە دەکاتو سنوورێك بۆ واتاکەی دادەنێتو لەم ڕووەوە ئەویش دەبێتە گرێی هاوەڵکار.

دەستوور:

گرێی هاوەڵکاری کۆمەڵێك پەیڤی بەسەر یەکەوەن، بە تەنیا واتای تەواو نابەخشن، لە ڕستەشدا وەسفی کاری ڕستەکە دەکەنو سنوورێك بۆ ڕوونکردنەوەی واتاکەی دادەنێن، لەم ڕووەوە بە تەواوی ئەرکی هاوەڵکار دەبینین لە ڕستەداو بۆ ڕوونکردنەوەی کاتو شوێنو ژمارەو چۆنیەتی بەکار دێن.

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانە هێڵ بەژێر گرێی هاوەڵکاریدا بهێنە:

١. بەیانی زوو بە فێنکی سواری ئۆتومبێل دەبن.

٢. لە دۆڵەکەوە دوو دوو بۆ ڕاوە بەران دەچن.

٣. لە مانگی جۆزەرداندا تاقیکردنەوە دەست پێدەکات.

٤. هەموومان بە پێ چووین بۆ خوێندنگە.

٥. بە کاتژمێرو نیوێك لە سلێمانییەوە بۆ ئۆتومبێل دەگەینە کەرکووك.

٦. منداڵەکە لەسەر کورسییەکە دانیشتووە.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم بۆشاییانە بە گرێی هاوەڵکاری پڕ بکەرەوە:

١. .... سەفەر مەکە.

٢. دارا .... نووستووە.

٣. فڕۆکەکان .... بە ئاسماندا فڕین.

٤. ئەو ئەسپەم .... کڕی.

٥. کاوان .... بە یەکەم دەرچوو.

٦. .... ڕەمەزان جەژن دێت.

٧. .... دامەنیشە.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ڕستانە شی بکەرەوە:

١. هەڵۆکە بەسەر بەردەکەوە نیشتبووەوە.

٢. باران بە لێزمە دەبارێت.

٣. هەفتەی پێشوو ڕۆمانەکەمان خوێندەوە.

ڕاڤەکردنی پەیڤان:

↓		↑
ئێستاش	:	نهۆژی
لەلایەن	:	ژلایێ
پێشوازی دەکران	:	بخێر هاتنا وان دهاتەکرن
ئەوان	:	وان
کۆبوونەوە	:	خڕبوونەوە
خایاند	:	ڤەکێشا
دوای	:	پشتی

گـرێی هاوەڵناوی

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١. دراوسێکەمان تەلەفزیۆنی ڕەنگاو ڕەنگی هەیە.

٢. ئەڤ کورێ دار بدەست پسمامێ لەزگینییە.

٣. خەیاری (ئارووی) گولێ بەدەم ناسکە.

٤. کوردستان پێویستی بە لاوی تاز پێگەیشتوو هەیە.

٥. مرۆڤی خۆ فرۆش دوژمنێ میللەتێ خۆیە.

٦. پیاوی هونەر پیشە خزمەت بە کۆمەڵەکەی دەکات.

٧. کچا گولڕوو خۆ بۆ گۆڤەندێ ئامادەکر بوو.

٨. منداڵی دەست درێژ شتومەکی ناو ماڵ دەشکێنێت.

٩. کابرای یەکدەست هەست بە کەمیی دەکات.

خستنە ڕوو:

پاش خوێندنەوەی ڕستەکانی لای سەرەوە دەبینین:

١. لـە یەکـەم ڕسـتـەداو لـەدوای نـاوی (تەلـەفزیۆن) کۆمـەڵێك پـەیڤ بەکارهاتوون کە بەیەکەوە وەسفی ناوەکە دەکەن، ئـەو ژی پـەیڤێن (ڕەنگاو ڕەنگ)ە، کە وەکـو گرێـی هاوەڵنـاوی بـەکارهاتووە، گرێیـە چونکە لە کۆمەڵە پەیڤێك پێکهاتووەو، هاوەڵناویشە چونکە وەسفی ناوەکە دەکا، بۆیە پێی دەگوترێ (گرێی هاوەڵناو)ی.

٢. هەروەها لە ڕستەی دووەمدا، لەدوای ناوی (کوڕ) کۆمەڵە پەیڤی (داربدەست) دێت کە وەکو گرێیەك وەسفی ناوی (کوڕ) دەکات بۆیە ئەو ژی دبێتە گرێیا هاوەڵناوی.

٣. لە سێیەم ڕستەدا ناوی، (خەیار= ئاروو) بەهۆی کۆمەڵە پەیڤی (گوڵ بە دەم) وەسفی کراوەو ئەم کۆمەڵە پەیڤە بووە بە گرێی هاوەڵناوی.

٤. لە ڕستەی چوارەمیشدا، هەر بەم جۆرە گرێی (تازە پێگەیشتوو) وەسفی ناوی (لاو) دەکاتو دەبێتە تەواوکەریشی، کە گرێیەکی هاوەڵناوییە.

٥. ئینجا هەر بەم جۆرە لە ڕستەکانی پێنجەم، کۆمەڵە پەیڤی (خۆ فرۆش)و لە شەشەمدا کۆمەڵە پەیڤی (هونەر پیشە)و لە حەفتەمیشدا کۆمەڵە پەیڤی (گولڕوو): لە هەشتەمیشدا کۆمەڵە پەیڤی (دەست درێژ)و لە نۆیەمدا (یەکدەست)، هەر یەکەیان لەدوای ناوێکەوە بەکارهاتوون بۆ ئەوەی بە هۆیانەوە وەسفی ناوەکەی پێ بکرێ، ببنە تەواوکەریش بۆیان، هەمووشیان وەکو گرێی هاوەڵناو لە شوێنی خۆیاندا بەکارهاتوون. ئەوەی شایانی باسە، لە هەموو ڕستەکاندا گرێ هاوەڵناوییەکان بە یارمەتی ئامرازی دانە پاڵی (ی،ی، أ، ێن، ێت، ێد) کارەکانی خۆیانیان ئەنجام داوە، کە دەکەوێتە نێوان ناوەکەو گرێیەکە.

دەستوور:

گرێی هاوەڵناو کۆمەڵە پەیڤێکی بەسەریەکەوەیە کە لەڕستەدا ئەرکی هاوەڵناو دەبینێت و وەسفی ناوێک یان جێناوێک دەکات، بە یارمەتی ئامرازی دانە پاڵ. ئەم گرێ هاوەڵناوییانە بە گەلێک شێوە دروست دەکرێن.

ڕاهێنانی (١)

ئەم بۆشاییانەی خوارەوە بە گرێیەکی هاوەڵناوی پڕ بکەرەوە:

١. مرۆڤی .... بە ئاوات دەگات.

٢. خاڵە ڕەجەب پیاوێکی .... ی شاری سلێمانی بوو.

٣. لەگەڵ هاوڕێی .... هەڵسوکەوت مەکە.

٤. خاتوو میتران بە دایکی .... کورد دادەنرێت.

٥. میوەی .... مەخۆ.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم بۆشاییانە بە گرێیەکی گونجاو پڕ بکەرەوەو جۆرەکەشی بنووسە:

١. .... ناخۆشە.

٢. کوڕە .... ئامۆازمە.

٣. .... دەکڕم.

٤. کاغەز .... دروست دەکرێت.

٥. دەبێت خوێندکار ....ت خۆش بوێت.

٦. .... نووسی.

٧. مرۆڤ .... دەژی.

ڕاهێنانی (٣)

شەش ڕستە بهێنەوە بە مەرجێك لە دوو ڕستەدا گرێی ناوی هەبێتو لە ڕستەیەکی تردا گرێی هاوەڵکاری هەبێتو لە سێ ڕستەکەی تردا گرێی هاوەڵناوی هەبێت.

ڕاهێنانی (٤)

چۆن گرێی ناویو هاوەڵناویو هاوەڵکاری لێك جیا دەکەیتەوە؟ بە نموونە ڕوونی بکەوە.

ڕاهێنانی (٥)

لەم گرێیانەی خوارەوە جۆری گرێیەکە دیار بکەو لە ڕستەدا بەکاری بهێنە.

(دڵ بەخەم، دوێنێ شەو، کانیی چیاکە، دوو دوو، دارسێو، نیوەشەو)

ڕاهێنانی (٦)

ئەم ڕس[illegible]ەی خوارەوە شیبکەوە:

١. کرێ[illegible]کان پاش نیوەڕۆ لە کارگەی جگەرە گەڕانەوە.

٢. کچا دلخۆش خۆ بۆ گۆڤەندێ ئامادە دکر.

ڕاهێنانی (٧)

جیاوازیی نێوان ئەمانەی خوارەوە ئاشکرا بکە:

١. ئ- تەختە ڕەشەکەم سڕییەوە.   ب- تەختەڕەش دەستمان پیس دەکا.

٢. ئ- منداڵەکە زیرەکە.   ب- منداڵە زیرەکەکە، چاودێری پۆلە

٣. ئ- هەرمێ لاسوورە.   ب- هەرمێی لاسوور.

ڕاڤەکردنی پەیڤان:

ئامۆزا : پسمام (کوڕە مام)

خەیاری گوڵ بەدەم : تیتك (دەڤتگول)

تازە پێگەیشتوو : نوی ڤێڕاگە هشتی

كاری تێنەپەڕو كاری تێپەڕ

ئـ/

١. دلێر نقست.

٢. كۆترەكە فڕی.

ب/

١. پێشمەرگە وەلاتی دپارێزیت.

٢. نەوزاد چیرۆك دەنووسێت.

خستنە ڕوو:

١. ئەگەر بڕوانینە ڕستەكانی بەشی (ئـ) دەبینین:

- كاری (نقست– فڕی) هەر یەك ژوان خراونەتە پاڵ كەسێك یان شتێك واتە هەر یەك ژوان كارێكی هەیە.
- لە ڕستەی یەكەمدا كاری (نقست) كارێكی ڕابوردووەو بە تەنیا شیایە رامانی ڕستەكە تەواو بكاتو مەبەستی ڕستەكەش بدات بە دەستەوە.
- لە لایەكی ترەوە دەبینین ئەركی كارەكە (نقست) لە (بكەر)كەوە (دلێر) تێ ناپەڕێتە سەر كەسێك یا شتێكی تر.

• له ڕستەی دووەمیشدا ئەرکی کاری (فڕی) لە بکەری ڕستەکە تێناپەڕێتە سەر کەسێك یان شتێکی تر.

جار هەر کارێك کە بەتەنیا واتای ڕستەکە تەواو بکاتو ئەرکی لە (بکەر)ی کارەکەوە تێنەپەڕێتە سەر کەسێك یان شتێکی تر دبێژنێ (کاری تێنەپەڕ).

٢. ئەگەر بنێڕینە ڕستەکانی بەشی (ب) دەبینین:

لە ڕستەی یەکەمدا پەیڤی (دپارێزیت) کارەو بکەرەکەی (پێشمەرگە)یە. ئەگەر بمانگوتایە (پێشمەرگە دپارێزیت) نەمان دەزانی چی دپارێزێت؟

جا بۆ تەواوکردنی واتای ڕستەکە، کارەکە پێویستی بە تەواوکەرێك هەیە بۆ ئەوەی واتای ڕستەکە تەواو ئاشکرا بکات کە لەمەولا بەم تەواوکەرە دەبێژین (بەرکار).

هەروەها لە ڕستەی دووەمدا کاری (دەنووسێت) پێویستی بە وشەیەکی تر هەیە تاکو واتای ڕستەکە تەواو ئاشکرا بکات چونکە ئەگەر مەگۆتبا (بمانگۆتبا) (نەوزاد دەنووسێت) نەمان دەزانی چی دەنووسێت؟ لەبەر ئەمە پەیڤی (وەلات– چیرۆك) دەبێت بە بەرکار.

• لەلایەکی ترەوە دەبینین ئەرکی کارەکە کە (بکەر)ەکە پێی ڕادبیت لە خۆیەوە تێ دەپەڕێتو دەکەوێتە سەر (بەرکار)ەکە.

• جا هەر کارێك بە تەنیا لەگەڵ بکەرەکەی نەتوانێت واتاو ڕامانی ڕستەیەك تەواو ئاشکرا بکاتو پێویستی بە پەیڤێکی تر بێت بۆ ئەم تەواوکردنە. پێی دەبێژن کاری (تێپەڕ).

دەستوور:

١. **کاری تێنەپەڕ:** ئەو کارەیە کە بە تەنیا دەتوانێت واتای ڕستەیەك تەواو بکاتو ئەرکی لە بکەری کارەکە تێناپەڕێتە سەر کەسێك یان شتێکی تر.

٢. **کاری تێنەپەڕ بە هیچ ڕەنگێك (بەرکار)** وەرناگرێت بەڵام دەتوانێت (تەواوکەری بەیاریدە) وەربگرێت وەکو: نیوار چوو بۆ هەولێر.

٣. **کاری تێپەڕ:** ئەو کارەیە بە تەنیا لەگەڵ بکەرەکەی نەشێت واتای ڕستەیەك تەواو ئاشکرا بکات بەڵکو پێویستی بە پەیڤێکی تر هەیە بۆ ئەم تەواوکردنە، ئەم پەیڤەش ئەرکی کارەکەی دەکەوێتە سەرو دەبێتە (بەرکار). یان کاری تێپەڕ: ئەو کارەیە کە ئەرکی لە (بکەر)ی کارەکەوە تێ دەپەڕێتە سەر کەسێك یان شتێکی ترو دەبێتە تەواوکەری کارەکەو دبێژنێ (بەرکار).

٤. **کاری تێپەڕ:** ئەم کارە دەشیت (بەرکار)و (تەواوکەری بەیاریدە) وەربگرێت وەکو: جوتیار زەوی بەهەوجاڕ دەکێڵێت. لەم ڕستەیەدا پەیڤی (زەوی) بەرکارەو (هەوجاڕ) تەواوکەری بەیاریدەیە بۆ کاری (دەکێڵێت).

ڕاهێنانی (١)

ئەم بۆشاییانە بە کارێکی تێپەڕ پڕ بکەوە:

١. سێوەکەم ....

٢. ئەو پیاوە خانوو دروست ....

٣. تە چەند کەو ....؟

٤. ئاڤان یا جلکا ....

٥. دارا کاڵەکە کەی ....

ڕاهێنانی (٢)

ئەم بۆشاییانە بە کارێکی تێنەپەڕ پڕ بکەوە:

١. مللەت ب خواندنێ ....

٢. گیا لەسەر بنجی خۆی ....

٣. کۆترا شێردلی ....

٤. لە هەموو هەورێك باران ....

ڕاهێنانی (٣)

ئەم کارانە چ جۆرێکن؟ لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە:

(نووست، کەفت، دەبارێت، بخۆ، چاند، دەنووسین، ڕژی، هات).

ڕاهێنانی (٤)

ئەم کارانە بەڕاستی لە بۆشاییەکاندا دابنێ:

(بێنینەدی، بووە، ئاشکرایە، ناتوانێت، دەبینین، نییە)

باری ئابووری لە گەڕەکەکانی شاردا وەکو هی دیهاتەکانی ....

چونکە ژیان سەخت .... شتی پێویستو بابەتی داخوازی زۆر

بووە، بۆیە.......... ڕژێمی چینایەتی لە شار .... و کەسیش

.... بە تەنیا هەموو پێویستەکانی خۆی..........

ڕاهێنانی (٥)

شلۆڤەکردن (شی کردنەوە)

١. گۆرانی یەکەمان بیست.

گۆرانی یەکە: ناوە، تاکە، ناسراوە، بێ لایەنە، سادەیە بەرکاری کاری (بیست)ە.

مان: جێناوی لکاوە بۆ کەسی یەکەمی کۆ بەکاردەهێنرێت، بکەرە.

بیست: کاری ڕابووردووە، ڕووتە، تێپەڕە.

٢. ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

ئـ - خشتەك شکا.

ب- شڤانی پەز چەراند.

ڕاڤەکردنی پەیڤان:

پەیڤ		ڕامان
پێویست	:	پێتڤی
کاری تێنەپەڕ	:	کاریٚ دەرباز نەبووی/ الفعل اللازم
کاری تێپەڕ	:	کاریٚ دەرباز بووی/ الفعل المتعدی
کاڵەك	:	گندۆر
گۆرانی	:	ستران
بیست	:	بیهست، گوهـ لیٚ بوو
خشت	:	کەلپیچ، کەرپووچ، طابوق
شیا	:	توانی
پەیڤ	:	وشە
ڕامان	:	واتا، مەبەست
بنێڕینە	:	سەرنج بدەینە، تەماشا بکەین، بنۆڕینە
ژوان	:	لەوان
بەرکار	:	تەواوکەری ڕاستەوخۆ
پیٚی دبێژن	:	پێی دەگوترێت، پێی دەڵێن
بێنێتە دی	:	بجهـ بینیت
سەخت	:	دژوار بزەحمەت
بنج	:	بنجو بناوان، بنەما، ڕەگ، ڕهـ

بەرکار

١. پشیلە گۆشت دەخوات.

٢. دارا خشت دەبڕێت.

٣. فەرهاد نووسراوەکەی خوێندەوە.

٤. نازدار نێرگز دەڕوێنێت.

خستنە ڕوو:

ڕستە لە دوو بنچینەی سەرەکی پێکدێت کە یەکێکیان بکەرەو ئەویتریان کارە، هەرچی لەوان زیاتر بێت پێیدەوترێت (تەواوکەر)، تەواوکەریش یان بەشی بکەر تەواو دەکات، یان بەشی کار، ئەگەر سەرنجی ڕستەکانی سەرەوە بدەین، دەبینین وشەی (پشیلە، دارا، فەرهاد، نازدار) هەر یەکەیان لەو شوێنەدا بکەرە، هەروەها وشەی (دەخوات، دەبڕێت، خوێندەوە، دەڕوێنێت) هەموویان کارن.

لەم ڕستانەدا هەندێك وشەی دیکە دەمێننەوە، کە نە بکەرن و نە کارن، بەڵکو واتای کارەکانیان تەواو کردووەو ئەرکی کارەکانیشیان کەوتووەتە سەرو پێیاندەوترێت (بەرکار)، ئەو وشانەش بە پێی ڕستەکانی سەرەوە لەم خاڵانەدا دەرکەوتوون:

١. وشەی (گۆشت) واتای (دەخوات)ی پێ تەواو کراوەو ئەرکی کارەکەشی کەوتووەتە سەر، پێیدەوترێت (بەرکار).

٢. وشەی (خشت) واتای (دەبڕێت)ی پێتەواو کراوەو ئەرکی کارەکەشی کەوتووەتە سەر، پێیدەوترێت (بەرکار).

٣. وشەی (نووسراوەکە) واتای (خوێندەوە)ی پێتەواو کراوەو ئەرکی کارەکەشی کەوتووەتە سەر، پێیدەوترێت (بەرکار).

٤. وشەی (نێرگز) واتای (دەڕوێنێت)ی پێتەواو کراوەو ئەرکی کارەکەشی کەوتوتە سەر، پێی دەوترێت (بەرکار).

دەستوور:

بەرکار: وشەیەکە، کە لەڕستەدا بەشی کار تەواو دەکات و ئەرکی کارەکەشی دەکەوێتە سەرو هەمیشە لە ڕستەیەکدا هەیە کە کارەکەی تێپەڕ بێت.

ڕاهێنانی (١)

بەرکار لەم ڕستانەی خوارەوەدا دەربهێنە:

١. گوڵەکانم ئاودا.

٢. زەوییەکە ئاوەکە هەڵدەمژێت.

٣. چۆلەکەکەت بەردا.

٤. ئەسپەکەمان بۆ نارد.

٥. خانووەکەیان بۆ ئازاد دانابوو.

٦. گورگەکەتان کوشت؟

ڕاهێنانی (٢)

ئەم وشانەی خوارەوە بە (بەرکار) لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

زەوی، جل، مەڕەکە، ئێوە، خۆمان، سێو، پووش، پەپوولە، شێر.

ڕاهێنانی (٣)

شیکردنەوە:

ئـ- هەنگ شیلەی گوڵ دەمژێت.

هەنگ: ناوە، بکەرە.

شیلە: ناوە، بەرکارە.

ی : ئامرازی خستنە سەرە.

گوڵ: ناوە، تەواوکەری ناوی (شیلە)یە.

دەمژێت: کرداری ڕانەبوردووی تێپەڕە.

ێت : جێناوی لکاوە، دەگەڕێتەوە بۆ بکەر (هەنگ).

ب- ئەم ڕستانە شی بکەرەوە:

١. پەریزاد بنێشت دەجوێت.

٢. شێرەکەمان لە دارستانەکە بینی.

٣. ئێوە دەنێرین.

لێکدانەوەی وشەکان:

خشت	:	کەرپووچ
هەڵدەمژێت	:	دەمژێت
پووش	:	پیش

سەرچاوە: زمان و ئەدەبی کوردی پۆلی دووەمی ناوەندی/ سلێمانی

﴿ بەشی ئەدەب ﴾

١. مفتی پێنجوینی.
٢. قەدری جان.
٣. بێکەس.
٤. ئەسیری.
٥. دڵدار.
٦. ساڵح یوسفی
٧. کاردۆخی
٨. مارف بەرزنجی
٩. ئەمین زەکی بەگ
١٠. پرۆفیسۆری کورد (د. کامیران بەدرخان)
١١. سادق بەهائەدین
١٢. سوارەی ئیلخانی زادە.
١٣. ئەحمەد دڵزار

موفتی پێنجوینی

ناوی مەلا عەبدوڵڵای کوڕی مەلا کەریمە، لە ساڵی (١٨٨١)ز لەدێی بێستانە لە ناوچەی پێنجوین لەدایك بووە، لە تەمەنی منداڵیدا چووەتە بەر خوێندنی حوجرە، لەسەرەتادا لای باوکی خوێندوویەتی، ئینجا بەدوای خوێندندا کەوتۆتە گەڕان بەناو شارەکانی کوردستاندا وەك (پێنجوین، مەریوان، بانە، سەقز، بۆکان، مەهاباد، سەراو، سەرچاوە، بیارە).

لە کاتێکدا کە دوا قۆناغی خوێندنی دەبێت لە بیارە، بەهۆی زیرەکیو قسەرەوانییەوە، مەلای گەورەی ئەو کاتەی بیارە مامۆستا مەلا عەبدولقادر نازناوی موفتی پێ بەخشیوە، چونکە هەر لەو کاتەدا موفتی شاری سنە ناوی مەلا عەبدوڵڵای موفتی بوو ئەمیش بەهەمان یادەوە ئەم نازناوەی پێ دەبەخشرێ. لە ژیانی دا حەزی لە مەلایەتی نەکردووە، کە دەستی لە خوێندن هەڵگرتووە دوکانداریو جگەرە فرۆشتنی کردووە بە پیشەی ڕۆژانەی خۆی. لە ساڵی (١٩٤٦)ز کە کۆماری کوردستان لە مەهاباد دامەزرا، هەر چەندە نەخۆشو پەك کەوتەبوو، بەڵام خۆشەویستیی ئەم سەربەخۆییەی کۆماری کوردستان وای کرد، گەیاندییە ناو جەرگەی ئەم کۆمارە، تا بە چاوی خۆی ئاواتی چەند ساڵەی ببینێ، لەوێ چەند پارچە هۆنراوەی بۆ کۆماری کوردستان نووسیوەو لە گۆڤاری هەڵاڵە بڵاوی کردۆتەوە. لە ڕۆژی ١٩٥٢/٦/١٥ز کۆچی دوایی کردووە لە گۆڕستانی (حاجی شێخ)دا لە پێنجوین تەرمەکەی بەخاك سپێردراوە. موفتی لە کاتێکدا ئەو دیمەنە جوانانەی

کوردستانی دیوەو گەڕاوە بەناو گوڵو گوڵستانەکاندا هەوای شیعر مێشکی گرتووەو (سروش) ئیلهامی شیعری پێ بەخشیوە. هۆنراوەی موفتی زادەی بیرێکی خۆماڵیو ئێشو ئازاری تێکڕای نەتەوەکەی بووە. چاوی لە ئاسۆی ڕزگاری کوردو پێشکەوتنی باری ژیانو دۆخی کۆمەڵایەتی کوردستان بووە. وەکو نیشتمان پەروەرێك بڕوای بە ڕاپەڕینو سەرکەوتنی گەلەکەی بووە. لە هۆنراوەکانی دا هانی ئیش کردنی داوە، جووتیارو ڕەنجبەرانی کوردی لاواندۆتەوە، چووە بە گژ زۆردارانـدا، دەرەبەگایەتی ڕیسوا کردووە لە بواری بڕوا بوون بە سەربەستیو توانای ئافرەتو هێنانە کۆڕی ئیش کردنی سیاسیو پشت بەستن بە توانای ئافرەت هەمیشە ئافرەتی بۆ ئیش کردنو باوەڕ بە خۆکردن هان داوە، سەربەستی ئافرەتی بە بەردی بنچینەی گۆڕانکاری کۆمەڵ داناوە، هۆنراوەکانی لە ڕووی ڕوخسارەوە سادەو ڕەوانو بێ گرێن خوێندەوارو نەخوێندەوار تێی دەگەن. لە ساڵی (١٩٥٩)ز بەشێك لە هۆنراوەکانی چاپ کراوە بەناوی (سۆزی نیشتمان). لە ساڵی (١٩٩٠)ز هۆنراوەکانی بەناوی (دیوانی موفتی پێنجوینی) چاپ کراوە. ئەمەش نموونەیەکە لە هۆنراوەکانی:

گەورەیەك

گەورەیەك بۆ كەس نەبێ سێبەری

خۆم بۆ بگێڕم لە دەوری سەری؟

بە وشكی بۆچی ببمە مەیتەری

وەختێ دەركەوێ هەستم لەبەری

هەر خۆی دایما هەوڵی ژیانی بێ

یاخوا ئەو گەورە بەشی نەمان بێ

گەورەیەك چاوی لە فەقیر نەبێ

دەربەست ژیانی جوان‌و پیر نەبێ

مێمل بە ماڵو دوژمن بە جان بێ

یاخوا ئەو گەورە بەشی نەمان بێ

گەورەیەك ساتێ لەژێر دەستی ئەو

ئارامم نەبێ بێ خۆراك‌و خەو

پاسەوانی بم بە ڕۆژو بە شەو

جوێن‌و شەقیش بێ بەراتەكەی ئەو

ئەگەر شۆرەتی وەك سلێمان بێ

یاخوا ئەو گەورە بەشی نەمان بێ

(پێنج دێر بۆ لەبەركردنە)

لێکدانەوەی وشەکان:

مەیتەر	:	ئەو کەسەی وڵاخی گەورە بەخێو دەکات.
شۆرەت	:	ناوبانگ
مێمل	:	دوژمنی مەرگبڕی شت
جان	:	گیان
ساتێ	:	کاتێ، گاڤەکی.
سلێمان	:	مەبەستی سلێمان پێغەمبەرە
بەراتەکەی ئەو	:	چاکەی ئەو، خەلاتاوی
دەربەست نەبێ	:	بە تەنگییەوە نەبێ، گوهێ خۆ پێنەدات.
جوان	:	لاو، جحێل، گەنج.
ئارامم نەبێ	:	سەبرم نەبێ، سرەوتم نەبێ

قەدرى جان

١٩١١- ١٩٧٢

ناڤێ وى (عبدالقادر عزيز جان)ە ل سالا (١٩١١)ێ ل كوردستانا باكوور ل گوندێ (دێريك) ب ڕەخ بازێرێ (ماردين) ڤە ژ دايك بوويە. ل هەمان گوند دەست ب خواندنێ كريە هەتا گەهشتى يە قۆناغا (دار المعلمين) ل بازێرى (ئەزمير)ێ ب دوماهى ئينايەو بويە مامۆستا دناڤبەرا ئەسكەندەرونەو ئەنتاكيێ دا. ل سالا ١٩٣١ێ ژبەر ڕەوشا سياسى چوويە جزيرێ چەندەك ژ ژيانا خۆ ل وێرێ برە سەر پاشى چوويە ديمەشقێو ئامودەو قاميشلۆ، ل قاميشلۆ بويە مامۆستاو پاشى هاتييە ڤەگوهاستن بۆ وەزارەتا پەروەردێ ل ديمەشقێ وەكو فەرمانبەرو ل دوماهيێ بويە سەرپەرشت. هەر دڤێ قۆناغێدا دگەل نڤيسەرو ڕۆژنامە نڤيسێن ناڤدار د. كاميران بەدرخانو نورەدين زازاو جگەر خوێنو ئۆسمان سەبرى كەفتى يەكارىو دەست ب بەلا ڤكرنا كۆڤارا (هاوار) كريە. دسالا ١٩٣٦ێ دا هۆزانڤان قەدرى جان ئێكەمين هەلبەستا سەربەستى نڤيسييە و بەلاڤكريە وبڤى چەندێ دبيتە سەركێشێ كاروانێ هەلبەستا هەڤچەرخا كوردى، ئێك بوويە ژوان هۆزانڤانێن هەردەم نويكرن دتۆرێ كوردىدا كرد. ل سالا ١٩٥٥ێ دەست ژ كارێ وەزارەتا پەروەردێ بەردايە، ژيانا وى پڕ نەخۆشى بوويەو چەندين جارا كەفتييە زيندانا. ل سالا ١٩٥٧ێ دگەل شاندێ لاوێن كورد ژ سوريێ چوويە

موسكۆ ژ بۆ پشكدارى كرنێ د ڤیستەڤالا شەشێ یا لاوێن جیهانی‌دا بارزانییێ نەمر ژی دیت.

جارەكا دی ڤەگەڕیا سەركارێ میری ول سالا ١٩٧١ هاتە خانەنشین كردن ل رۆژا ١٩٧٢/٨/٩ێ دژییێ (٦١) سالییێدا كۆچی دوایی دەكات و ل گوڕستانا (خالد نەقشبەندی) ل دیمەشقێ دهێتە ڤە شارتن.

(قەدری جان)ی دوو سروود ب بارزانییێ نەمر گۆتینە لژێر ناڤێ (سەرداری كوردان بارزانی)و (شێرێ وەلات... بارزانی هات).

(قەدری جان)ی دزۆر كۆڤارو ڕۆژنامەدا هەلبەست بەلاڤكرینەو پشكداری ددانانا چەندین پەرتووكێن فێرگەهادا كریەو زۆر هۆزانێن نە چاپ كری هەنە شارەزایی د زمانێ توركی و عەرەبی و فرەنسیدا هەبوو زێدەباری زمانێ كوردی ب هەردوو زارا ڤاڤە.

بەرهەمێن قەدری جان:

١. داستانەك ب هۆزان (ملحمة شعرية)

٢. ئەلف و بێیا كوردی.

٣. دیوانا هەلبەستا– ١٩٥٧.

٤. ڕۆمانا (شڤانێ كورد) یا عەرەبێ شەمۆ ژ فرەنسی وەرگێڕایە سەر زمانێ كوردی سالا ١٩٤٧ب تیپێن لاتینی ل بەیروتێ چاپكریە.

لێکدانەوەو راڤەکردنی پەیڤەکان:

ب رەخ بازێریَ (ماردین)ڤە	:	لە نزیك شاری (ماردین)ەوە.
ب دوماهی ئینایە	:	تەواو کردووە، کۆتایی پیَ هێناوە
دناڤبەر	:	لەنێوان، لە مایەینی
ژ بەر ڕەوشا سیاسی	:	لەبەر بارودۆخی ڕامیاری یان سیاسی.
هاتیە ڤەگوهاستن	:	گواسترایەوە، گوێزراوەتەوە
بڤی چەندی	:	بەم ڕەنگە، بەم شێوەیە
هەلبەستا هەڤچەرخا کوردی	:	هەڵبەستی هاوچەرخی کوردی
هەردەم نویکرن دتۆری کوردیدا کرد	:	هەموو دەم (هەمیشە) نویَ کردنەوەی لە ئەدەبیاتی کوردیدا دەکرد.
شاندیَ لاوێن کورد	:	وەفدی لاوانی کورد
ژبۆ پشکداری کرنیَ	:	بۆ بەشداری کردن
دۆزا کوردیدا دانییاسین	:	دۆزی (مەسەلەی) کوردی پیَ ناساندن.

بەگێ ئاخر زەمان

(قەدری جان)

١. دۆستێ من
دوژمنێ پۆستی من
بەگێ ئاخر زەمان
ئەڤ زەمبیلا تەپێ هات
نەمە داتێ ژ ئاسمان
بەنێ وێ ڕزیيا
لە ناڤا ڕێ قەتییا
ئو... کەت
کەتە ناڤ دەریا سۆر
دەریا سۆر ژێڕا بوو گۆڕ
دەریا سۆر ژفیرعەون‌و
چەند خودێ بچووکڕا بووکەفەن.

★★ ★★ ★★

٢. مووساو موریدێن وی
هەمی
بێ پرو بێ گەمی
ژوێ دەریایێ دەرباز بوون
ژ جەورو جەفایێ خەلاس بوون
مووسا ل سەر ڕەقسی
فیرعەون ل ور فەتسی
نەمروودێ بچووك

مەب ئاگر دترسینە

پڤ مەشكا ڤالا

ئەی كەڤنارمیێ سالا

باوەڕیا دلێ مە

تاقەتا ملێ مە

ژ ئیمانا ئیبراهیم

پێترە، نەكێم ترە

ڤیا بزان

ئەی پێغمبەرێ دزان

دۆستێ من

دوژمنێ پۆستێ من

بەگێ ئاخر زەمان

ئەڤ زەمبیلا تە پێ هات

نەمە داتێ ژ ئاسمان

★★ ★★ ★★

٣. مەزنا تی

نەب پارەو مالە

نەب گۆڕینا كالە

مەزنا تی

ب جەوهەرێ ئینسانە

ب عیلمو عیرفانە

بەلێ... ئەم خەزانی مالن

لێ زەنگینێ کەمالن

زەنگینێ ئیدیالین

دۆستێ من

دوژمنێ پۆستێ من

بەگێ ئاخر زەمان

ئەڤ زەمبیلا تە پێ هات

نەمە داتێ ژ ئاسمان

★★ ★★ ★★

٤. کۆشکا تەیە هیم ڤالا

یا ب نینۆ کا پالا

ئین ب خوون

ئین برین

گەلەك ڕەبەن ژ برچیتیا کوشت

تە ئاڤا کر دبندا ڕوونشت

ئەوێ ل سەر سەری تە هەلوەشە

گەر چی دلێ مە ب تە نائێشە

لێ ئەم دخازن

ب دل دبازن

زارۆیێن تەئێ بێ گونەهـ

کو ب هێژمار هەنە نەهـ دەهـ

ژوی تالووکێ خەلاس بکەن

ب رێیا ڕاست دا دەرباس بکەن

ڕێیا ڕاست، ڕێیامە

ئەوە باوەڕیا مە

زنجیر شکاندن

ئارمانج گهاندن

★★ ★★ ★★

٥. با بلیسکا بیستان

دیرۆکا ڕاستان

دبێژە

ببێژە

گوهـ مەدە ئەفسانەیێ دێوان

ب شۆندا نەمینە ژ کاروان

کاروانێ مەدەنیەت

گروهێ بەشەرییەت

خولاسە

پێشیێ و پاشیا فەلسەفە

فەلسەفە یامە

ئەڤە

دین، مەزهەب ئیمان

ببە ئینسان ببە ئینسان

★★ ★★ ★★

(کۆپلەی یەکەم لەبەردەکرێت)

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

پەیڤ		ڕامان
پۆست	:	پێست
ئەڤ	:	ئەو
زەمبیل	:	زەمبیلە، سەبەتە
تەپێ هات	:	تۆپێی هاتیت
نەمەداتێ	:	ئیتر دانابێ، ڤێجا نادادی، ئیتر نایەتە خوارەوە
ژ	:	لە
بەنێ وی	:	بەنی ئەو
ل ناڤارێ	:	لەناو ڕێدا
قەتیا	:	پچڕا
ناڤ	:	ناو
ژێڕا	:	بۆ ئەو
خودێ	:	خودا
موریدێن وی	:	موریدانی ئەو
پر	:	پرد
گەمی	:	بەلەم، کەشتی
ژوی	:	بۆ ئەو
دەرباس بوون	:	ڕزگار بوون، ڕابوردن
لەور	:	لەوێ

فەتسی : تۆپی

ڕەقسی : هەڵپەڕی، سەمای کرد

مەشکا ڤالا : مەشکەی بەتاڵ

کەڤناڕە : کۆتەردار، پیرەدار

پێترە : زیاترە

نە کێم ترە : کەمتر نییە

ڤیا بزان : ئەوە بزانە

مەزناتی : گەورەیی

گۆڕین : گۆڕانی

گۆڕێن : قەبرانی، کۆی (گۆڕ) بە مانای (قەبر) دێ

کال : باپیر

خەزان : هەژار، بەڵام لە کرمانجی خوارووداوا تای پاییزە

لێ : بەڵام

ئیدیال : بیر، هزر

هیم : بناغە

ڤالا : بەتاڵ

پالا : کرێکار

ئین : ئەوانە

رەبەن : هەژار، بەسەزمان

برچێتی : برسێتی

ئاڤاکر : ئاوەدان کردەوە

دبندا	:	له بنیدا، لەژێریدا
ڕوونشت	:	دانیشتی
ئەوی	:	ئەو
دخازن	:	مەدڤێت، دەمانەوێت
دبازن	:	ئارەزوومانە
زارۆیێن تە	:	بچوکێن تە، منداڵانی تۆ
زارۆ	:	منداڵ
تالووکێ	:	تالووکە، مەترسی
ئارمانج	:	ئامانج
بابلیسك	:	سەدە
بابلیسکا بیستان	:	سەدەی بیستەم
دیرۆك	:	مێژوو، ڕابووردوو
بە شۆندانەمینە	:	دوامەکەوە
گروهـ	:	بار، کاودان، وضع: ظروف، بارودۆخ.
دۆز	:	کێشە: قضیة

ژێدەر:

١. هەفتی نامە پەیمان ژمارە (١٥٤).

٢. کتێبی زمانو ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی دووەمی ناوەندی چاپی سێزدەهەم ساڵی ١٩٩٦.

بێکەس

١٩٠٥- ١٩٤٨ز

ژیانی پڕ لەدەردەسەریو کولو کۆڤانو مشەختیو دەربەدەری بووە، هۆی ئەوە کە (فایق)ی کوڕی (عەبدوڵڵا بەگ) نازناوی (بێکەس) بۆ خۆی بکا بە ناوو خەڵکی هەر بەو ناوە بیناسین. (فایق) لە ساڵی ١٩٠٥ز لە گوندی (سیتەك) کە دەکەوێتە باکوری ڕۆژهەڵاتی سولەیمانی لە دایك بووە لە منداڵییەوە لە حوجرەی فەقێیان خوێندوویەتی. ماوەی چەند ساڵێك لە بەغدا ژیاوە، پاشان باوکی ڕوو لە تورکیا دەکا، دایکیشی دوای ئەوە هەر لەبەغدا کۆچی دوایی دەکا، بۆیێ فایق لە ساڵی ١٩١٨ز دێتەوە سولەیمانی لای مامیو لەوێ دەکەوێتە بەر خوێندن. دووبارە لە ١٩٢٤ز دەچێتەوە بەغداو دوای یەك دوو ساڵ دەگەڕێتەوە. ماوەیەك لە (ئەشغال) کار دەکاو ئنجا دەبێتە مامۆستا لە قوتابخانە سەرەتاییەکان.

بێکەس شاعیرێکی کورد پەروەرو وڵات پارێز بووە، چەند جار لەبەر بزاڤی ڕامیاری تووشی گرتنو لەکار دەرکردن بووە، چاو نەترسو ئازا بووە، بەشداری ڕاپەڕینەکەی (٦)ی ئەیلولی ١٩٣٠بەر دەرکی سەرای کرد لە سولەیمانیو تیایدا بریندایش بوو، هیچ کاتێك گوێی بە پلەو پایەو پارەو پوول نەداوە، نزیك بووە لە بزاڤە ڕامیارەکانی ئەو کاتە وەك بزاڤی (ژ.ك) پاشان (پارتی دیموکراتی کوردستان). شیعرەکانی بۆ خزمەتکردنی گەلو نیشتمانەکەی تەرخان کردووە، بەشی زۆری هۆنراوەکانی باس لە کوردایەتیو نیشتمانپەروەری دەکەن، بێجگە لەوە

بابەتەکانی کۆمەڵایەتی پانتاییێکی فراوان داگیر دەکەن لە دیوانەکەی. کۆمەڵە سروودێکی زۆر خۆشی بۆ منداڵان داناوە کە سەردەمانێکی دوورو درێژ قوتابییانی سەرەتایی بە ئاوازی خۆشەوە هەموو بەیانییەك لە قوتابخانەکانیان دەیانگوت لەوانە:

١. خوایە وەتەن ئاواکەی. ٢. شاخی ڕەنگاو ڕەنگی گۆیژە

٣. ئەی دلێران بێچووە شێران‌و... گەلێکی تر

لە ڕۆژی ١٩٤٨/١٢/١٨ز لە هەڵەبجە کۆچی دوایی کردوو لە گۆڕستانی گردی سەیوان لە سولەیمانی بە خاکی پاکی کوردستانیان سپاردووە.

لە ڕۆژی ١٩ی حوزەیرانی ١٩٤٧ز کاربەدەستان‌و دەسەڵاتدارانی حکومەتی عێراق چوار ئەفسەری کورد پەروەریان لە سێدارەدا، ئەوانەی بەشداریان لە دامەزراندنی کۆماری مەهاباد کردبوو، چوار ئەفسەرە شەهیدە جوانە مەرگەکە ئەمانە بوون:

(عیزەت عەبدولعەزیز)، (محەمەد مەحموود قودسی)، (مستەفا خۆشناو)، (خەیروڵلا عەبدولکەریم). بێکەس ئەم پارچە هۆنراوە بە سۆزەی لە پێشوازی ئەو شەهیدانە گوتوە کە تەرمی دووانیان لە بەغداوە براوە بۆ سولەیمانی.

١. قەومی کورد ئیسپاتی کرد بۆ عالەمی سەر ڕووی زەمین
میللەتێکی قارەمانن هەر ئەبێ سەربەست بژین

٢. میللەتێ لاوی لە ڕێگەی سەربەخۆیی نیشتمان
بێتە بەر سێدارە، بێ ترس، دەم بەخەندەو پێکەنین

٣. قەومی وا نامرێ، ئەژی، با دوژمنی هەر شەق بەرێ
ساحیبی ڕۆڵەی نەبەردە، خاوەنی عەزمی مەتین

٤. ئەو کەسەی گیانی لە ڕێگەی نیشتمانا بەخت ئەکا
پێی ئەڵێن مردوو، شەهیدە، وا لە فیردەوسی بەرین

٥. لای کورد مەردە، لە مردن قەتعییەن باکی نییە
پەندی پێشینانە، ڕاستە (بەرخی نێر بۆ سەربڕین)

٦. وا وەتەن دیسان بە مەحزوونی ئەڵێ: ئەی لاوەکان
بۆچی وا ماتو مەلوولن، بەسیەتی شینو گرین!

٧. ڕۆژی تێکۆشانە، سادەی هیممەتێ تاکو زووە
بەشکو لەم حالە نەجاتمان بێو لە دیلی دەربچین!

٨. گەرچی هەندێ کەس خەریکن ورگو گیرفان پڕ ئەکەن
شەو بەبێ خەم سەر ئەنێنە سەر سەرین، هەر سەرسەرین

٩. پیاو ئەبێ دائیم خەمی قەومو وڵاتی خۆی هەبێ
ئەو کەسانەی بێ خەمن حاشا نەوەی ئەم خاکەنین

** ** **

(پێنج دێر بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

ساحیبی ڕۆلەی نەبەردە	:	خودانی ڕۆڵەی ئازایە
بەخت ئەکا	:	فیدا ئەکا، دەبەخشێ
ماتو مەلوون	:	بێدەنگو خەفەتبارن
سەر ئەنێتە سەرسەرین	:	سەر ئەخەنە سەر بالیف
هەر سەرسەرین	:	هەر هیچو پوچو بەد ڕەوشتن.

ئەسیری

ناوی (عەبدولخالق)ە کوڕی شێخ حوسێنی نەقشبەندییە، نازناوی شیعری (ئەثیری– ئەسیری)یە. لە ساڵی (١٨٩٠)ز لە شاری کەرکووك لە گەڕەکی (ئەخی حوسێن) لەدایك بووەو چاوی بە دیمەنە جوانەکانی کوردستان کراوەتەوەو لەناو گوڵزاری خوێندنو زانیاریو ئەدەبدا خونچەی ژیانی پشکووتوە، هەر لەسەرەتای منداڵییەوە بۆ خوێندن چووەتە حوجرەی مزگەوت. گەلێك شوێنی کوردستان گەڕاوە بە دوای زانستو فێربووندا، وەك (سولەیمانی، بانە، سەقز، سنە، کرمانشان، هەمەدان) لە دوایی دا گەڕاوەتە شاری کەرکووك لەم ماوەی خوێندنیدا فێری گەلێك جۆرە زانست بووە، وەك (ڕێزمانی عەرەبی، ڕەوانبێژی، مەنتیق، ئوسولی کەلام). ئیجازەی زانستیی لە مەلا عەلی حیکمەت سیامەنسوری وەرگرتووە.

ئەسیری بە نیازی دیدەنی نەجمەدینە ئەفەندیی برای، خۆی گەیاندۆتە ئەستەمبوول، لەویٚ چاوی بە شێخ عەبدولقادری شێخ عوبەیدوڵلای نەهری کەوتووەو جمو جۆڵو چالاکییەکانی بزووتنەوەی ڕزگاری خوازی گەلی کوردی دیوە، کە لەلایەن کۆمەڵێك لە ڕۆشنبیرانی خوێن گەرمی کورد لەو شارە دەکرا. ئەمە کارێکی گەورەی کردۆتە سەر ئەسیریو عەشقی نیشتمان پەروەری لە دڵیدا پەیدا بووە.

بە بیستنی هەواڵی کۆچی دوایی باوکی لەگەڵ بڕانەوەی جەنگی یەکەمی جیهان لە ساڵی (١٩١٨)ز گەڕاوەتە کەرکووك بۆ سەرپەرشتی کردنی کاروباری تەکیەوماڵو خێزانەکەیان.

- ماوەیەك لە دادگای شەرعیەی کەرکووك بە نووسەری یەکەم دامەزراوە.
- لە ١٩٥٨/١١/١ خانەنشین کراوە.
- لە ڕۆژی ١٩٦٢/٦/١٨ کۆچی دوایی کردووەو لە گۆڕستانی شێخ محیەدین لە کەرکووك نێژراوە. ئەسیری شاعیرێکی زانست پەروەر بووە، خەڵکی هان داوە بۆ ئەوەی بچن بۆ قوتابخانەو فێری زانست بن.

لە هۆنراوەکانیدا داوای یارمەتیو کۆمەك کردنو یەکێتی ڕیزی نەتەوەی کوردی کردووە، چونکە زانیویەتی کە گەل بەبێ هاوکاریو یەکێتی لە کاروانی خەباتو تێکۆشاندا بە ئامانجە ڕەواکانی ناگات.

ئەسیری وەك شۆڕە سوارێکی مەیدانی ئەدەبیی نەتەوەی کورد لەنێوان ساڵەکانی (١٩٢١- ١٩٣٤) دلێرانە ئەسپی شیعری شۆڕشگێڕی تاو داوەو هۆنراوە ئاگرینەکانی وەك مەشخەڵی گڕی ئاگری باوە گوڕ گوڕ تاریکی کوردستانی ڕووناك کردۆتەوە، لەبەر ئەمە بە شاعیرێکی شۆڕشگێڕی قۆناغی دوای حاجی قادری کۆیی دادەنرێت.

ئەسیری شەیدای دیمەنە جوانەکانی کوردستان بووە، وێنەو نەقشو نیگاری کوردستانی ڕەنگین وەستایانە لەناو تابلۆی هۆنراوەکانیدا دەکێشێت وەك لەم هۆنراوەیەدا:

(بێره کوردستان)

١. بێـــره کوردســـتان عـــەزیزم گـــەر تـــۆ ســـەیرانت دەوێ
بـــت بەمـــە قەنـــدیل ئەگـــەر گـــوڵزاری کوێـــستانت دەوێ

٢. ســـەیری ئـــەو خێڵاّنەکـــە نیـــشتونە داوێنـــی چـــیا
بـــا بـــچین بـــۆ مـــاڵی کـــوردی گـــەر تـــۆ خۆێـــشانت دەوێ

٣. بت بەمە پـای تـاقی لای سـەر پیلو سـەر میلو کرنـد
پێـــت نیـــشان دەم ســـەد هـــەزار ئاســـاری ساســـانت دەوێ

٤. ئـــاوی ســـافو ڕۆشـــنی داوێنـــی چـــەشمەکانی چـــیا
لێی بنۆشـــە دەم بـــە دەم گـــەر ئـــاوی حـــەیوانت دەوێ

٥. لاوی کـــوردی مـــن، لـــە بەرکـــە شـــاڵی زاخـــۆو ئامێـــدی
گـــەر تـــۆ ســـەد چـــاتر لـــە ڕەنگـــی شـــاڵی کرمانـــت دەوێ

٦. هەڵـــسە گەشـــتی چـــیمەنو گـــوڵزاری کوردســـتان بکـــە
گـــەر لـــە بـــۆ دەردی دەروونـــت داو و دەرمانـــت دەوێ

٧. ڕوحو ماڵـــت ســـەرفی ڕێگـــەی میللـــەتت کـــە ڕوحەکـــەم
گـــەر لـــە خـــوا لـــوتفی عـــەمیم وجـــودو ئیحـــسانت دەوێ

٨. ئـــەی ئەســـیری هێنـــدە عەشـــقی میللـــەتی کـــوردت هەیـــە
بـــشمری لام وایـــە قـــەبری گـــردی ســـەیوانت دەوێ

(پێنج دێر بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەکردنی پەیڤان:

بێرە	وەرە
سەیری ئەو خێلانەکە	تەماشای ئەو عەشیرەتانە بکە.
نیشتوونە داوێنی چیا	لە داوێنی چیا خێوەتو ڕەشماڵیان هەڵداوە
خوێشانت دەوێ	خزمانت دەوێ، خوێش= خزم ئانکۆ مرۆڤ
پای تاقی	ناوی جێگاییێکە
سەرپیلو سەرمیلو کرند	ناوی سێ شوێنە
چەشمەکان	سەرچاوەکان، کانییەکان
لێی بنۆشە	لێی بخۆوە، ژێ ڤەخۆ
ئاوی حەیوان	ئاوی حەیات
لەبەرکە	بپۆشە، بکە بەرخۆ
چاتر	چێتر، چاکتر، باشتر.
گەشت	گەڕیان، سەیران.

دڵــدار

١٩١٨- ١٩٤٨ز

یونسی مەلا ڕەئووف لە ٢٠ی شوباتی ساڵی ١٩١٨ز لە کۆیە لـە دایـك بووە، بۆ یەکەم جار لە ڕانیە دەچێتە قوتابخانـەو لـە خوێنـدن بـەردەوام دەبێ، تا لە ساڵی ١٩٤٥دا کۆلێژی ماف (حقوق) لە بەغدا تەواو دەکاتو دەبێتە پارێزەر.

دڵـدار هۆزانڤانـەکی نیـشتمانپەروەر بـوو، شـەیدای سروشـتی جـوانی وڵاتەکەی بوو، هۆنراوەکانی حاجی قادری کۆییو نالیو عەونیو وەفاییو کـوردیو بێکـەسو پیرەمێـرد سەرچـاوەی ئیلـهامی شـیعری دڵـدارن، هەروەها سروشتی جوانو ڕەنگینی کوردستان، هۆیەکی سەرەکی بوو لە بەهرەی شیعری دڵدار، سەرەڕای ئەمـەش بـاری ناخۆشـی ژیـانی خـۆیو ئـەو بارودۆخـەی کـە گـەلی کـورد تیایـدا دەژیـا، ئەمانـە هـەموو پێکـەوە هـەوێنی شـیعری دڵـدار بـوون، ئەگـەر مـەرگ کۆتـایی بـە ژیـانی کـورتی نەهێنابایە بێگومان بووین لەوەی کـە دڵـدار دەبـووە لوتکەیـەکی بـەرزی ئەدەبیاتی کوردی.

یەکەم پارچە هـۆنراوەی لـە سـاڵی ١٩٣٥دا لـە ژمـارە (٢)ی گۆڤـاری (ڕۆناکی) بڵاوکردووەتەوە.

دڵدار لە هۆنراوەکانیدا تواناو بەهرەییێکی زۆری پیشان داوەو خاوەنی فەلـسەفەییێکی بـەرزیش بـووە، شـەیدای بیروبـاوەڕی کوردایـەتی بـووە، هۆنراوەکانی سادەو ڕەوانو پڕ سۆزن، بەشی زۆریـان بـە دەوری بابـەتی نیشتمانپەروەریو کۆمەڵایەتیـدا دەسوڕێتەوە، دیـوانێکی چـاپکراوی بـە ناوی (دیوانی دڵدار)، لەگەڵ دەیان گوتـاری بـەنرخی ئـەدەبی، ڕامیـاری،

ئابووری لە پاش بە جێماوە، لە ١٩٤٨/١١/١٢لە شاری هەولێر ماڵئاوایی لە کوردستان کردو هەموو ئاواتەکانی بەو تەمەنە کورتە بردە ژێر خاک.

نموونەیەک لەهۆنراوەکانی:

١. کوردستانی خۆش، نیشتمانی جوان
تۆ قیبلەگاهی منی بێگومان

٢. چاوم پشکوتووی شاخاکانتە
فێری ژیانی باخەکانتە

٣. دەنگی شمشاڵی شوانەکانت
زریق و باقی جوانەکانت

٤. قاسپەی کەوانی قەد کێوەکانت
خوڕەی ئاوەکەی نشێوەکانت

٥. ئەمانە هەموو گوێیان کردمەوە
هەوێنی شیعری دڵیان گرتمەوە

٦. نەو نەمامێ بووم لەم خاکە ڕووام
بە خۆشەویستی وڵات ئاودرام

٧. بەڵێ کوردستان تۆ منت خوڵقان
تۆ منت خوڵقان پێت بەخشیم ژیان

٨. خۆشی ژیانم خۆشی ژینتە
ئێشی ژینی من ڕۆژی شینتە

٩. چونکە کوردستان، نیشتمانی جوان
تۆ قیبلەگاهی، دڵی بێگومان[1].

(پێنج دێر بۆ لەبەرکردنە)

---

(١) ئەم هۆنراوەیە تەعبیر لە فەلسەفەو برو باوەڕی شاعیر خۆی دەکا.

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

پارێزەر	:	بەرڤان، محامی
شەیدا	:	عاشق
هەوێن	:	هێوێن، خمیرة
پشکوتوون	:	کراوە، ڤەکری
زریق‌و باقی	:	دەنگی یاری کردن‌و گەمەکردن
گوێیان کردمەوە	:	گوهێن من ڤەکر
نەونەمام	:	نەمامی تازە، شتلەداری تازە
پێت بەخشیم	:	پێت دام، تەدایە من

سالّح یوسفی

١٩١٨- ١٩٨١ز

ناوی (سالّح کوڕی عەبدوللّا یوسفی)یە، یەکێك بوو لە ڕووناکبیرو تێکۆشەرانی گەلەکەمان، لە سالّی ١٩١٨ز لە گوندی بامەرنێی سەر بەقەزای ئامێدی لە پارێزگای دهۆك ژ دایك بوویە. خوێندنی سەرەتایی لە گوندی بامەرنێ دواناوەندیشی لە بەغدا تەواو کردووە, لە سالّی ١٩٤٣ز لە کۆلێژی (شەریعە) لە بەغدا دەرچووە. یوسفی دەورێکی گەورەی گێڕاوە لە بزاڤی ڕزگاریخوازی گەلی کورد، ئەندامێکی چالاکی حیزبی (هیوا)و ئنجا (پارتی دیموکراتی کوردستان)و لە پاشان (حیزبی سۆشیالیستی کوردستان) بوو، هەروەها ڕۆژنامەوانێکی لێهاتوو بوو، لە بواری ڕۆشنبیریدا خزمەتی زۆری هەیە، سەرنوسەری گۆڤاری (ئەستێرە)و (ڕۆژی کوردستان) بووە. زۆربەی هۆنراوەکانی باسی کوردایەتی دەکەن‌و بە هۆنراوەی سیاسی دادەنرێن.

هەروەها داوای کردووە کە بیری ئازادی سەر هەلّبداتو گەشە بکا.

لە سالّی ١٩٨١ز بە پیلانێکی ڕەش لە بەغدا شەهید کرا.

ئەمەش نموونەییێکە لە هۆنراوەکانی:

١. ڕۆژا مێرو خورتا هەلات — هاتن ژ هەوارێ تە، وەلات

٢. ژیێ لاوەتی یە، خەلات — جانێ خۆ دکەینە قەلات

٣. ئەڤرۆ ڕۆژا مە مێرانە — هەولی خورتو عەگیدانە

٤. گۆری کرن خۆش سەیرانە — د ڕێکا وەلاتی‌دا قوربانە

٥. ئەم پلنگی زەند ئاسنین — شێرێت وەلاتی مەزنین

٦. سنگ چیاینە، عەرد دڕنین　　نەهەنگێت شەڕێ بێ بنین

٧. نەیارا هەمیا دێ سوژین　　دا بسەربەستی هونەر بژین

(پێنج دێر بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەکردنی وشەو پەیڤەکان:

مێر	:	مێرد، پیاو
ژیێ لاوەتی	:	تەمەنی لاویەتی، تەمەنی گەنجیەتی
جانێ خۆ	:	گیانی خۆمان
ئەڤرۆ	:	ئەمرۆ، ئیرۆ
عەگید	:	ئازاو خورت
گۆری کرن	:	خۆ کردنە قوربانی، خۆ بەخت کردن
دڕێکا	:	لە ڕێی، لە ڕێگای
نەیارا	:	نەیاران، دوژمنان.
هەمیا	:	هەمووان
دێ سوژین	:	دەسووتێنین.

کاردۆخی

١٩١٦- ١٩٨٢ز

ناوی تەواوی، (محەمەد ئەمین کوڕی کاکە شێخی تەوێڵەیی‌یە) کە هەر لە تەوێڵەی هەورامان لە ساڵی ١٩١٦ز لەدایك بووە. سەرەتا خوێندنی لەلای باوکی دەست پێکردووەو ئنجا چووەتە قوتابخانە، بەردەوام بووە لەسەر خوێندن تا لە ساڵی ١٩٣٩ز بووە بە مامۆستای سەرەتایی.

کاردۆخی، هەر لە خۆیدا خاوەنی بەهرەو توانایێکی باش بووە بۆ ڤەهاندنو هۆنینەوەی شیعر، بەڵام دیارە ئەویش وەك هۆزانڤانەکانی دی کەوتووتە بەر کاریگەرییەتی چەند هۆیەك کە ئەو بەهرەو توانایەیان بەهێزترو پتەوتر کردووە، جگە لەوەش، خۆشەویستیو ئەڤینی، سەرچاوەو ژێدەرێکی تری هەڵقوڵینی کانیاوی هەڵبەستی وی بووە، سەرباری ئەمانەش، جوانی سروشتی کوردستان هۆکارێکی گەورە بووە بۆ سەرچاوەگرتنی شیعری کاردۆخی.

کاردۆخی لە هۆنراوەدا ڕێچکەی نیشتمانپەروەریو دڵداری گرتووە، بە دوو شێوە زمان هۆنراوەی هەیە، بە کرمانجی خواروو بە هەورامی. دیوانێکی چاپکراوی هەیە بەناوی (دیوانی کاردۆخی)، لە ساڵی ١٩٨٢ز کۆچی دوایی کردووە، لەکاتی بینینی لاشەی شەهیدەکان لە حامیەی سلێمانی شیعرێکی داناوە بەناوی (پیرێکی زانا)، کە بە هەردوو شێوەی هەورامیو کرمانجیی خواروو لە دیوانەکەیدا بەدی دەکرێت.

پیرێوی زانا

پیرێو ڕیش چەرمە، دونیا دیدەو ڕاس

زاناو فامیدە تەمام پیا خاس

ئاماو، دیش وەچەم، کەش‌و کۆو سارا

قەبرۆ شەهیدا، جەدەگاو شارا

دیم، هەڕەش پیما، تا واچی فری

گرەوی‌و نالێ، دەنگی بەرز چڕی

بە کام نەیاوێ چی کوردستانە

یەکجار فرێنی چی گۆڕستانە

خەفەتی فرەم پەی ئانیشانە

بە دەست‌و وێما، نریەی نیشانە

ئازاو گەنجێما، زیاد جەسەدی

کرێی دارەرە، بەدەست‌و بەدی

پیرە ئی شیعرا وانێ‌و گرەوێ

تا سۆش بیەوە، چاگە مەرد شەوی

(لەسەرەتاوە پێنج دێری بۆ لەبەرکردنە)

دیوانی کاردۆخی: چاپی یەکەم ١٩٧٨ بەغدا

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

فرێ	:	زۆر، پتر
گرەوێ	:	دەگریا، شیوەن
چڕی	:	هاوارکردن
نەیاوێ	:	نەگەییو
پەی	:	بۆ ئەو
ئانیشانە	:	بۆ ئەوانە
وێما	:	خۆمان
نریەی	:	دانرا
گەنجێما	:	گەنجی، لاوی
کرێی دارەرە	:	کران بە دارا
بەدی	:	خراپی
تاسۆش	:	سوێی بووەوە، لەهۆش چوو
چاگە	:	لەوێ
مەرد	:	مرد

مارف بەرزنجی

ناوی (مارف)ە کوڕی شێخ عەبدولکەریمە، لە بنەماڵەی شێخ حەسەنی (قەرە چێوارین)ە. لە مانگی شوباتی (١٩٢١)ز لە دێی قادر کەرەم لەدایك بووە، لە تەمەنی منداڵیدا چۆتە قوتابخانە، پۆلی چوارەمی سەرەتایی لە قادر کەرەم تەواو کردووە، پاشان هاتۆتە کەرکووك، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی لە کەرکووك تەواو کردووە، لە ساڵی خوێندنی (١٩٤٤- ١٩٤٥) لە کۆلیجی حقووق وەرگیراوەو لە ساڵی (١٩٤٨)ز تەواوی کردووە، بووە بە پارێزەر.

تێکۆشەرێکی ئازاو فیداکارو لە خۆبوردوو بوو، لە زۆربەی ڕاپەڕین و خۆ پیشدانەکانی ساڵانی (١٩٤٨- ١٩٥٢- ١٩٥٦) بەشداری کردووە. لە ماوەی ژیانیدا دووچاری خۆشاردنەوەو دەربەدەری و گرتن بووە.

لەدوای شۆڕشی چواردەی تەمووزی (١٩٥٨)ز بە سکرتێری ئاشتی خوازانی شاری کەرکووك هەڵبژێردراوە، لەسەر داخوازی جەماوەر بە سەرۆکی شارەوانی شاری کەرکووك دامەزرێنرا، پاش مانگ و نیوێك بەهۆی فیتنەو هەراکەی کەرکووکەوە لە ساڵی (١٩٥٩)ز کە لە ڕۆژی ئاهەنگی یادی یەکەمی شۆڕشی چواردەی تەمووزەوە ڕووی دا، گیراو درا بە دادگای عورفی و حوکمی خنکاندنیان دا بەسەردا. دوای کۆدەتای هەشتی شوباتی ١٩٦٣ حوکمەکە جێ بەجێ کرا، لە ڕۆژی ١٩٦٣/٦/٢٣ لە سێدارە دراو گیانی بەخاك سپارد.

بەرهەمە ئەدەبییەکانی شێخ مارفی شاعیرو نووسەرو ڕۆژنامەنووس بریتین لەمانە:

١. **هۆنراوە:** وەك شاعیرێكی ناسراو لە سەردەمی دەرچوونی گۆڤاری (هیوا، شەفەق، ڕووناهی)و دواتریش ڕۆژنامەی ئازادی دەركەوتووەو هۆنراوەكانی بڵاوكردۆتەوە.

٢. **وتار:** دوو جۆرە وتاری نووسیوە.

ئـ- وتاری گشتی لەسەر دیموكراسیو ئاشتی.

ب- وتاری ڕەخنەو لێكۆڵینەوەی ئەدەبی: ڕەخنەگرێكی هەڵكەوتوو بوو، كۆمەڵێك وتاری ڕەخنەییو لێكۆڵینەوەی ئەدەبیی نووسیوەو لە گۆڤارو ڕۆژنامە كوردییەكان بڵاوی كردووەتەوە.

٣. **چیرۆك:** چیرۆك نووسێكی بە توانا بووە چەند كورتە چیرۆكی نووسیوە وەك (ئاوازو كەباب، گای پیرۆز، شەتڵ، جەژنێكی شادی، نامەی سەر سنوور، سەر لە بەیانی نەورۆزێك).

شێخ مارف ڕووناكبیرێكی چالاكی سەردەمەكەی بوو، زمانی عەرەبیو توركیو ئینگلیزی زانیوە، گەلێك بابەتی ئەدەبیو كۆمەلایەتیو سیاسی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی كوردی.

لە مەیدانی ڕۆژنامەگەریدا وەك ڕۆژنامەنووسێكی شارەزا ئەندامی دەستەی نووسەرانی گۆڤاری شەفەق بوو.

شێخ مارف بەرهەمەكانی بەناوی (پشكۆ) یا (شوان) بڵاوكردۆتەوە.

لە ساڵی (١٩٩٣)ز بەرهەمەكانی كۆكراونەتەوەو لە كتێبێك دا چاپ كراون بەناوی (سەرجەمی بەرهەمەكانی مارف بەرزنجیی شەهید)

(ئەلفو یێ)

شێخ مارف بەرزنجی

لە ئەلفەوە تا یێ، هەموو شتێکی لێ پێك دێ، نامانەوێ هەر بە وتن بێ بەڵکو کردارمان ئەوێ، لەم دەرگایەوە لە گیروگرفتی گوزەرانی ژیانمان دەدوێین:

ئا- ئاو: کەمایەی ژیانە گەلێ جار ئەبێ بەهۆی زیان، وەك لافاو، ئەڵێن دەریای دەست کردمان بۆ دروست ئەکەن، یەك لە دەربەندیخان، ئەوی تری لە دوکان. وڵاتەکەمان ئەمەی کەم بوو بۆ سەیرانو ڕابواردن، بەڵام بەراوە خواکردەکانی شارەزوورو بتوێنو ڕانیەمان ڕۆ. دیارە بوون بێ چوون نابێ. کە دەریامان بوێ ئەبێ بەراومان بچێ. جا بڕوانە ئاوی چاوی خاوەن بەراوەکان کە ڕوویان ئەکا بە بەراو، داخەکەم ئاوەکە سوێرە، ئەترسم شەکری کارخانە دەس پێ نەکراوەکەی شارەزووریش بەر ئاو بکەوێ.

ئاگر: کە ئاومان وت ئەبێ ئاگریش بڵێین، یادی بەخێر ئاگری خەڵووزو گڕی دار بەڕوو بەهەرزانو بە ئاسان دەستمان ئەکەوێ، بەڵام ئێستا عەلادینمان لێ بووە بە چرای عەلادین، ڕووی بەفر سپی بێ ئەگینا چەقەی ددان وەك تەقەی دەنووکی لەقلەقی بەهار وا ئەبوو. وابزانم بەفر هەر بەشی کوردستانی ئێرانمان ئەکا. وەك بووبێ بە کفنی کەسو کارە لەناو چووەکانمان بەدەس بوومەلەرزەو سەرماوە.

ئاسایش: که ئاوو ئاگر هەبوو پێویستی ئاسایشین، بێ ئەم، ئاگر ئەبێ بە ئاگری ژیان، ئاویش بەروبوومی ڕەنجو کرداری هەمووان ئەبا. لە خۆرهەڵاتەوە تا خۆر ئاوا ئەڵێن ئاسایش.

کوردیش ئەڵێ: (شەڕ مەکەنو بێ داواش دامەنیشن).

ب- بێ: ئەگەر بۆم بێ، یا بۆم بهاتایە وانە ئەبووم، زۆر کەس وا ئەڵێ، بابا گوڕ گوڕ یاخوا هەر گڕ بێو گوڕەی بێ، نەوتەکەی خوێنی گەشی ژیانمانە بینایی چاومانە، بێ ئەو دنیامان تاریكو ماڵمان وێرانە.

برادەر: زۆرترین برادەری ئەمڕۆ هەر زمانییە، تا لەڕووبن برادەرن، پاشملەی یەکتری شتی ترن، یا هەر برادەری پۆکەرن، خۆزگە بێ درۆو دوو ڕوویی، لەسەر بناغەیەکی ڕاستیو پاك برادەرایەتیمان پێك ئەهێنا، ئەوسا ئەماندی برادەر لە برا باشترە.

ت- خەریك بووم بنووسم ترس باش نییە، بەڵام چاك بوو زوو دەستم گرتەوەو بیرم کەوتەوە کە دەردی ئێمە نەترسانە ترسان نییە.

خوانە خواستە ناڵێم نەترسانەکەمان لەسەرچاوەیەکی ئازایەتییەوە هاتووە، بەڵکو نەترسانەکەمان منداڵانەیە، گەلێ جار ئەگاتە ڕادەیەك لەوانەیە ناوونیشانو شوێنو شێوەمان لەناو بچێتو بسڕێتەوەو گەلێکمان لەبەر پێ نەزانین پێ چاکە. بۆیە ئەمەوێت بڵێم: برا گەل بترسنو ترسان زۆر کەڵکی هەیە. ئەگەر ترس نەبێ قوتابی کۆشش ناکاو لە تاقیکردنەوەدا سەرناکەوێ، هەروەها لە ترسی برسێتی نەبێ کەس فرمان ناکا، میللەتێکیش لە نەمانو لەناوچوونی خۆی نەترسێ، ناکەوێتە هەوڵی خۆپاراستنو بەهێزبوونو پێشکەوتن، لە هەموو کەس زۆرتر کورد

ئەبێ بترسێ، پێویستە لە هەموو خشەیەك ڕاچڵەكێت، چونكە ماران گازە.

ح- حكوومەت: وەكو (ژان ژاك ڕۆسۆ) ئەڵێ: ئەو دەسگایەیە كە دەڵێن لە سەرەتادا خەڵك بە ئارەزووی خۆیان بۆ پارێزگاری كردنی ژیانوماڵو سەربەستییان دایان مەزراندووە، كەچی لە پاشاندا ئەو بە ئارەزووی خۆی لە گەلێ شوێندا خەڵك لێ ئەخورێ. لە ڕاستیدا ئەبێ هەموو ئامانجو تێكۆشانی حكوومەت بۆ كامەرانیو خۆش گوزەرانیی خەڵك بێو بەیەك چاو سەیری هەمووان بكا. كە ئەو ئامانجەی لەبیر كردوو بوو بە بەردی سەر ڕێگای پێشكەوتنی خەڵكو دڕكو ئازار بۆ ژیانیان، وەیا چینێك بۆ چینێ چەوسانەوە، ئەوسا شایانی ئەوەیە ئەو دەسەڵاتەی لێ بستێنرێتەوەو بدرێ بە دەستەیەكی ڕاستو دڵسۆزتر بۆ خەڵك.

د- دەردو دەرمانو دەستی بێگانە: خەواڵووی وامان هەن هێشتا خەو بەوەوە ئەبینن كە لە ناكاوا بێگانە بێ دەردی گەورەمان تیماربكا، كورد ئەڵێ: (دەستی بێگانە هەر بۆ مار گرتن باشە). وە هەر كەسێك دەستی بۆ دەمی خۆی نەباو هەر كەسێكیش بە هیوای كاسەی ماڵ هاوسێ بێ، بەبێ شێو سەر ئەنێتەوە. كەوابوو هەر ئەبێ بە هیوای دەستی خۆمان بین بۆ تیماری برینەكانمان، بەڵام كوا ئەو دەستە دڵسۆزە بەهێزە نە لەرزۆكە تا لە دەستە گۆجو لەرزۆكو چەپەڵەكان ڕزگارمان كا؟

ر- ڕێگا: هەموو شتێك ڕێگای هەیە، كەون، ئاسمان، ژیان، زانستی، سیاسەت، جەنگ، ئاشتی، ڕۆژنامەچێتی، ڕزگاری، ئەمانە هەموو لەسەر

دەستووری تایبەتیی بەندەو بۆ دۆزینەوەو لێ گەیشتن‌و پێگەیشتنی ڕێگای تایبەتیی خۆی هەیە.

ئادەمیزاد بەپێی پێویستی‌و داماوی خۆی لەگەڵ شوێن‌و کات‌و پلەی پێشکەوتنیا ئەم ڕێگایانە یەك لەدوای یەك ئەدۆزێتەوە بۆ کامەرانی خۆی، بەڵام ئەو ڕێگایەی ئادەمیزاد بڕیویەتی لە پێناوی ڕێگا دۆزینەوەدا زۆر دوورو سەختە، بەناو لافاوی خوێن‌و عارەقا، بەسەر بەر دەبازی ملیۆنەها کەللەی مرۆڤی لە پێناو چوودا، گەیشتۆتە ئەمڕۆمان. بۆ دۆزینەوەی ڕێگا، ڕێگای هەر شتێك، یا بڵێین ئاشتی، یا ئازادی، یا نزیك کردنەوەی هاتوو چوو، پێویستی چەند مەرجێکن، ئەبێ ژیانمان گەیشتبێتە ڕادەیەك، داماوی دۆزینەوەی ئەو ڕێگەیە بین، وەك گوتوویانە داماوی‌و پێویستی دایەی دۆزینەوەن، تا زۆرترین خەڵك نەکەونە ئاخ‌و ئۆف‌و خۆزگە خواستی بۆ شتێك بیر ناکەوێتە کار بۆ دەس خستنی.

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

نامانەوێ	:	مەنەڤێت، ئەم ناخوازین
ئەوێ	:	دڤێت
دەرگا	:	قاپی– دەری– دەرگەهـ
گیروگرفت	:	تەنگو چەلەمە، دژواری
مایە	:	هۆ، سەرچاو، سەبەب
زیان	:	زەرەر

زەریا : دەریا، دەلیا، بەحر

کەم : کێم

بەراو : بەرئاڤ

خواکرد : خودێ کری

خاوەن : خودان

سوێر : شۆر

خەڵووز : ڕەژوو، ڕەژی

دەنووك : نکلێ

بوومەلەرزە : بلەرزە، بۆ لەرزە، زەلزەلە

بەروبووم : بەرهەم

هەمووان : هەمیا

پاش ملە : قسەکردن بەخراپە دەربارەی یەکێك کە خۆی لەوێ نەبێ

خوزگە : خۆزی، خۆزیا، بریا، کاشکی

بناغە : بنچینە

ناڵێم : نابێژم

بسڕێتەوە : ڕاکات، لابات، نەهێلیت.

منالێ : مندالێ، بچووك، بچیك، زارۆ

تاقی کردنەوە : ئیمتحان، ئەزموون

ماران گاز : مارگەستی

لە بیرمە : تێتە بیرامن

دەسگا	:	جیهاز
ئارەزوو	:	خواستن، ڤیان
ناكاو	:	بیّ گاڤ ، كوتوپڕ
شێو	:	شێت
هاوسیّ	:	دراوسیّ
برین- بریندار	:	زام- زامدار
مەرج	:	شەرت

تێبینی: مامۆستا بە ئارەزووی خۆی تەنیا یەك لەم بەشانەی ئەم پەخشانە بە قوتابیان لەبەر دەكا، كە بەم جۆرە دابەشیان دەكەین:

١. ئا- ئاو
٢. ئاگر- ئاسایش (پێكەوە)
٣. ب- بیّ، برادەر (پێكەوە)
٤. ت- خەریك بووم بنووسم... هتد
٥. ح- حكومەت
٦. د- دەردو دەرمانو دەستی بێگانە
٧. ر- ڕێگا

ئەمین زەکی بەگ

مێژوو نووس و ڕووناکبیرو ئەدیبو گەورە پیاوی کورد ناوی (محەمەد ئەمین زەکی بەگ کوڕی حاجی عەبدولرەحمانی کوڕی مەحموود)ە، لە ساڵی ١٨٨٠ز لە شاری سولەیمانی لە دایك بووە، لە ساڵی ١٨٩٢ز چووەتە قوتابخانەی سەرەتاییو ئنجا دوای ساڵێك چووەتە پۆلی دووەمی قوتابخانەی ئامادەیی عەسکەری لە بەغدا، پاشان خوێندنی عەسکەری لە ئەستەمبۆڵی پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی تەواو دەکاو دەبێتە ئەفسەر لە لەشکری شەشەم لە ساڵی ١٩٠٢ز. لە سوپای عوسمانیدا گەلێك پایەو پلەی جۆر بەجۆری پێدراوە، بەشداربووە لە جەنگی گەورەی یەکەم لەبەرەکانی جەنگ لە عیراقو فەلەستینو قەفقاسیا. ئەندام بووە لە کۆمەڵەی دەست نیشانکردنی سنوور لەنێوان دەوڵەتی عوسمانی لەگەڵ هەر یەك لە ڕووسیاو بولگاریا. لە ١٩٢٤ز هاتووە بۆ عێراقو بووە بە مامۆستای قوتابخانەی عەسکەری، چەند جارێك پۆستی وەزارەتە جۆر بەجۆرەکانی پێ سپێراوە، هەروەها بووەتە نوێنەری سولەیمانی لە پەرلەمانی عێراقدا، لە ساڵی ١٩٤٢ز دەستی لە وەزارەت کێشاوەتەوەو بە ئەندامییەتی ئەنجومەنی پیران ماوەتەوە تا لە تەمەنی (٦٨) ساڵیدا، لە (١٠)ی تەمووزی ١٩٤٨ز کۆچی دوایی کردو لە گردی سەیوانی سولەیمانی نێژرا.

ئەمین زەکی بەگ هەر لە منداڵییەوە خولیای مێژوو و ئاسەواری کۆن بووە، بەهرەیەکی زۆری لە زانستەکانی عەرەبی تورکی، فارسی

وەرگرتبوو، شارەزاییێکی زۆری لە زمانەکانی ئینگلیزیو فەڕەنسی هەبوو، دەیان پەرتووکی بەزمانی تورکی لە بارەی کاروباری سەربازییەوە داناوە. بە زمانی کوردیش کۆمەڵێك پەرتووکی مێژووی داناوە وەك:

١. خولاصەیەکی تاریخی کوردو کوردستان.
٢. ناودارانی کورد (مشاهیر الکرد) بە زمانی کوردی لە دوو بەرگدا دایناوە.
٣. تاریخی لیوای سولەیمانی بە کوردی لە ١٩٣٧ لە بەغدا چاپکراوە.

ئەمەش نموونەیەکە لە نووسینەکانی:

(زمانی کوردی)

نەك زۆری خەڵك بەڵکو بەشی زۆری عولەماو موتەفەکریش لە خوسوسی کونهو ماهیەتی زمانی کوردییەوە یان بە تەواوی بێ خەبەرن وەیان زۆر خراپ تێ گەیشتوون. کە لەبابەت ئەم زمانەوە پرسیاریان لێ ئەکەی ئەڵێن: ئەم زمانی کوردییە لەهجەیەکی تێکەڵو پێکەڵی فارسییەو ئەسڵو ئەساسێکی سەربەخۆو ڕێكو پێکی نییە!. زاهر وایە سەبەبی جێگیربوونی مشابەهەت لە بەینی بەعزێ کەلماتو ئەلفازی کوردیو فارسیدا، وە دووەمیش ئیستعمال کردنی بەعزێ کەلماتی فارسی لە کوردیدا، ئەگەر باش سەرنجی لێ بدەین ئەبینین کە لەیەك چوونی هێندێ کەلمەی کوردی لە فارسی نەتیجەی خزمایەتییەکی بە قووەتی ئەم دوو زمانەیەو ئەم نەوعە مشابهەتە لە بەینی زمانە خزمەکانی تریشدا هەیە،

ئینگلیزی‌و جه‌رمه‌نی‌و لاتینی چونکه هه‌موویان له ئه‌سڵێك– زمانی ئاری قه‌دیم) هاتوونه‌ته خواره‌وه، ئه‌بینین، که زۆر له‌فزو که‌لمه‌یان له‌یه‌ك ئه‌چن‌و ئه‌م لێکچوونه هیچ ساحب مێشکێکی شاره‌زای تووشی غه‌له‌تێکی وا نه‌کردووه که بڵێ ئه‌سڵی ئینگلیزی جه‌رمانییه وه‌یا لاتینییه به‌ڵکو ئه‌ڵێ: سه‌به‌بی ئه‌م مشابهه‌ته ده‌لاله‌ت له‌وه ئه‌کا که هه‌موو ئه‌م زمانانه له ئه‌سڵێك– که زمانی ئاری‌یه– هاتوونه خواره‌وه‌و که‌لماتی متشابهه‌یان که‌لماتی ئه‌سلیه‌ن وه له هه‌موویانا ماوته‌وه‌و که‌مێك زۆرێك ته‌له‌فوزه‌که‌یان گۆڕاوه.

نازانم بۆچی (متفکرین) له باسی زمانی کوردی‌و فارسیدا له‌م حه‌قیقه‌ته لائه‌ده‌ن‌و کوردییه‌که‌مان ئه‌که‌نه بێچوویه‌کی له ڕو لاوازی زمانی فارسی؟!.

ئه‌گه‌ر به ئینساف لێکی بده‌ینه‌وه ئه‌بینین که به‌شی زۆر زۆر که‌لماتی کوردی له شکل‌و ته‌له‌فوزدا له فارسی ناکاو سه‌ربه‌خۆیه، (برژانگ، سك، دایك، باوك، کچ) واقعا له به‌ینی (تووك، لووت، چه‌ناگه، کوڕی)ی کوردی‌و (موو– بینی) (زنخ– زنخدان)، (مژه)، (شکم)، (مادر)، (پدر)، (دختر)، (پسر)ی فارسیدا هیچ مشابهه‌تێکی له‌فزی نابینرێ، جا که‌وا بوو ئه‌م که‌لماتانه ئه‌بێ له دوای جوێ بوونه‌وه‌ی قه‌ومی کوردو فارس ڕه‌نگه ئه‌م حادسه‌یه له عه‌سری نۆهه‌م وه‌یا ده‌هه‌می پێش میلاددا واقع بووبێ– ئیجاد کرابێ، ئه‌و پێنج مشابهه‌ته‌ی (ته‌له‌فوزی، ئه‌ساسی، شکلی، ته‌سریفی‌و نه‌حوی) که له‌به‌ینی کوردی‌و فارسیدا ئه‌بینرێ ده‌لیلی ئه‌وه‌یه که ئه‌م دوو زمانه له ئه‌سلێکی مه‌علوم،

کە لەپێش هجرەتیانا بۆ تەرەفی غەرب زمانێکی موشتەرەك بووە، هاتووتە خوارەوەو هەر وەك زمانی ئەقوامی ئاری تر بەرە بەرە فەرقێکی کەمو زۆری تیٚ کەوتووە.

لێکدانەوەو ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

عولەما	:	(علماء) کۆی (عالم)ە، واتە زانایان
متفکرین	:	خاوەن بیران، خودانێت هزرو بیرا.
لە خوسوسی	:	لە بابەت، لەبارەی
ماهیەت	:	جەوهەر، بنەڕەت
کەلیمە	:	وشە، پەیڤ
ئەسلێك	:	ڕەگەز، بنچینە
مێشك	:	مژی
غەلەت	:	هەڵە، چەوتی
حەقیقەت	:	ڕاستی
تووك	:	موو، می
لووت	:	کەپوو، دفن
چەناگە	:	چەهـ ، ئەرزینگ
برژانگ	:	مژیلانگ
حادیسە	:	ڕووداو
عەسر	:	سەدە، بابلیسك

ئەم نووسینە بەم جۆرە لەبەر دەکرێت:

١. یان لە (نەك زۆری خەڵك) تا (چونكە هەموویان لە ئەسلێك- زمانی ئاری قەدیم هاتوونەتە خوارەوە).

٢. یان لە (نازانم بۆچی (متفكرین) لە باسی زمانی كوردیو فارسیدا) تا (وەك زمانی ئەقوامی ئاری تر بەرە بەرە فەرقێكی كەمو زۆری تیٚ كەوتووە).

پرۆفیسۆرێ کورد (د. کامیران بەدرخان)

د. کامیران ئەمین عالی بەدرخان لە سالّی ١٨٩٥ز لە ئەستەمبۆلّی لە دایك بووە. ژ بنەمالاّ بەدرخانیانە، خوێندنی لە ستەمبۆلّی بە دوماهی هینایە، پاش سەرکەوتنی شۆڕشی کەمالستەکانو حاشاکردنیان ژ هەموو مافێن کوردان، سەرۆکێن کوردان ژ وەلات هاتن دوور خستن، ئەمین عالی بەدرخانو کوڕێ وی (ئەحمەد ثورەیا) چوون ل میسرێ ئاکنجی بوون، کامیرانو جەلادەت ژی چوونە ئەلّمانیاو دەست ب خواندنا بلند کر ل کۆلێژا حقوقیێو باوەڕنامە (دکتۆرا) وەرگرت، پاشان لە زانکۆی (سۆربۆن)ی فەرنسی باوەڕنامەی بلندی فەلسەفەو ئادابی وەرگرت. لە ئەوروپا تێکەلّی لەگەلّ زۆر لە ئەدیبو نڤیسەرێن ناڤدار پەیداکرد وەك (لوسی پۆل مارگریت، مارگریت رۆدینکۆ). گوتاری بە زمانی کوردیو زمانی تریش لە گۆڤاری (هاوارو ڕۆناهی) بلاّوکردووە، هەروەها هەلّبەستێن نیشتمانی ژی لە ژێر ناوی (گەڕۆك) بلاّوکردووە.

لە دەستێیکی سالّی ١٩٤٣دا لە بەیروتێ حەفتەنامەی (ڕۆژانوو)ی وەشاندووە هەر لە ١٩٤٣دا گۆڤاری (ستێر) ژی دەرخست. لە ١٩٤٧ چووە فەڕەنساو لەوێ (سازگەها لیکۆلّینێ کوردی) داناو گۆڤارەك بناڤێ (بولتەنا مەرکەزا لێکۆلینێ یا کورد) دەرخست. دوازدە سالاّن بەبێ پارە زمانی کوردی لە پەیمانگەی زمانە زیندووەکان فێرکردووە. خزمەتەکا زۆر یا زمانی کوردی لە پەیمانگەی زمانە زیندووەکان فێرکردووە. خزمەتەکا زۆر یا زمانو ئەدەبو دۆزا کورد کریە. لە ١٩٧١ز بووە بە ئەندامی کارای کۆڕی زانیاری کورد لە بەغدا. لە سالّی ١٩٧٨ لە

پاریس دەچێتە بەر دلۆڤانیا خودێ‌و لەسەر وەسیەتاوی ماڵەکەی‌و تەرخان کرا بۆ دامەزراندنی دەزگاییێکی چاندنی- زانستی بە ناوی (بەدرخان- کوردستان)، پاش مردنی کتێبخانەکەی درا بە (ئەنیستیتۆی کوردی) لە پاریس.

د. کامیران بەدرخان تێکۆشەرێکی سیاسی‌و ڕووناکبیرێکی ژێهاتی‌و مەزن بوو، بێجگە لە کوردی، تورکی‌و عەرەبی‌و ئەڵمانی‌و فەڕەنسی‌و یۆنانی‌و ئینگلیزی‌و پۆلۆنی دەزانی. بەرهەمی زۆری هەیە لەسەر (ڕێزمان- چیرۆك- پەخشان- ئەلفۆبێ... هتد)، هەروەها فەرهەنگی کوردی‌و فەرەنسی، ئەڵمانی- کوردی داناوە.

لاوکێ من

گاڤا کۆ فەرمانا کوردان ڕابوو ئەم هێژ نوو زەوجی بوون. شەڤەکێ تۆ پڕ درەنگ مای‌و گاڤا تۆ هاتی مال، ددەستێن تە دە تڤەنگەکە نوو و چەند سەد بەرك هەبوون. دلێ من ترسیاو ڕەجفی، من ژ تەڕە ب دەنگەکی لەرزی دگۆت.

- گورگین... دیسان چ هەیە؟

تەل من هیڤینا چاڤان‌و ب کەسارا دلان مێزمکر، پاشی ب دەنگەکی خورت ل من ڤەگەڕاند.

- داومت دەست پێ دکە.

دوەلاتی دە شەش مەهـ شەڕەکی زۆر چێبو، ژن بـی بـوون، زارۆك سێوی مان، کورد دەسپێکێ دە دوژمن شکاند، لێ، پاشی ب بـێ بـەختی هاتنە شکەستن.

گاڤا تو دشەڕ دەبوویی، مـن ژ تـەڕە کوڕکـەك ئـانی ئێڤـارکێ، ئـەز لبەر دەریێ مالێ سەکنی بووم، چاڤێن مـن لێ ڕێ بـوون. مـن دیـت تـو هاتی، هەردوو دەستێن تە بخوین بـوون، دسـەر سـینگاتە دە برینەکـە کـوورو ڤـەکری هـەبوو، تـە... ئـەز همێـز کـرم‌و تـەگۆت عەسـکەرێن دوژمن دسـەر شـۆپا مـن دە نـە، باوڕکـە نهۆ ئـەوێ بـێن‌و مـن بگـرن، مەگری!!!

تنێ ڤی دەمـی ژبیرا مەکـە. پاشـی تـو ب گـاڤێن لـەز چـویی سـەر دەرگۆشا کۆڕێ خوە ئێ پێنج مەهی (تاجین)و تـە ئـەو هلانـی‌و ژیـرا گۆت.

- تاجین!! دلێ تـە ژ بـوو نـا ئاریکاریـیا کوردسـتانێ‌یە. خویناتـە ژبوونا شەڕو ڕژاندنێ‌یە. تە کوڕێ خوە دکـر نـاڤ دەرگۆشـێ‌و عەسکەرێن دوژمنان دکەتن هندرێ مالێ...

لاوکێ من! ئیرۆ پێنج سال ڤەد یاینە کۆ ئـەم ژ هـەڤ دوور هاتنـە ئێخستن. تۆ نهۆ دکۆر تالکێ دە ب سەد جامێرێن کورد را دکەڤی.

خوە دزانە... چەرمێ ڕوو وسینگاتە پرچڤی‌و لاشێ تەڕزییایە.

لێ، گـورگین. بزانـە کـۆ هـەر شـەڤ بـەری هـەڕە ڕاکـەڤا کـوڕێ تـە تاجین زەنـدو دەسـتێن خوە ئـێن تـەڕ داڤێـژە سـەر سـتۆیێ مـن و ب

چاڤێن خوه ئێ زەلوول و ب کەسەر ل من مێزە دکە، من ماچ دکە ژمن ڕە دبێژە.

- دایێ!... دایکا من باڤێ من ڕە بنڤیسینە کو مەزن بوومە. دلێ من ژ بۆ هەژکرنا کوردستانێیە، خورتییا ژ بوونا ئاریکارییا کوردستانێیە، خوینا من ژبۆ شەڕو ڕژاندنێیە!!!

له (د وەلاتی دە شەش مەهـ شەڕەکی زۆر چێبوو) لەبەر دەکرێ تا (تەکوڕێ خوە دکر ناڤ دەر گۆشێو عەسکەرێن دوژمنان دکەتن هندرێ مالی)

د. کامیران عالی بەدرخان
هاوار ژمارە (٤) ڕوو پەل٦
٣ێ تیر مەهێ- ئێك شەمب- ١٩٣٢

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

شۆپ	:	دەوس: شوێن پێ
همێز	:	هەمبێز: باوەش کرن، ئامێز
دەرگۆش	:	لاندك، لانك
پرچفی	:	چرمسی، سیس بوو
کەتن هندرێ مالێ	:	هاتنە ژوورڤە
هندر: داخل:	:	هندور: هوندور

ژن بی بوون	: بوونە بێژن (بێوەژن)
مەگری	: نەکە گری
کۆرتالك	: حفرە
هلانی	: ڕاکر، بەرزی کردەوە، هەڵگرت
ئاریکاری	: هاریکاری
قەدیاینە	: بۆرینە/ تێپەڕینە
بولتەنەك	: گۆڤارەك وەرزیی
مێزەدکە	: دنێڕیت، سەیری دەکات
زەلوول	: خاشع چاودا گرتوو
داڤێژە	: ئاڤێتە: دهاڤێتە
خورتی	: گەنجی: لاوێتی
باڤ	: باب- باوك
هەژکرن	: حەژێ کرن، حەز لێ کرن
سیۆی	: هێتیم
داوەت	: شاییە (لێرە مەبەست پێ شەڕە)
گاڤ	: سات: هەنگاو
کوور	: قووڵ

سادق بەهائەدین

١٩١٨- ١٩٨٢ز

لە ساڵی ١٩١٨ز لە شاری ئامێدی لە دایك بووە، سەرەتا بە خوێندنی ئایینی دەستی پێکردووە، لە پاشان چووەتە قوتابخانە، قۆناغەکانی خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی بە سەرکەوتوویی بڕیوە، لە خانەی بڵندی مامۆستایان لە بەغدا وەرگیراوەو لە ساڵی ١٩٤٤ز دەرچووەو بووە بە مامۆستا لە قوتابخانە ناوەندی و ئامادەییەکان. ماوەیەکی زۆر لەگەلێك شاری عێراقدا مامۆستا بووە.

ئەم نووسەرە زۆر لەمێژ بوو خەریکی خوێندنەوەی گۆڤارەکانی (هەوار)و (گەلاوێژ) بوو، ئەم گۆڤارانە زۆر کاریان کردە سەر ڕەوشی ڕووناکبیری و سەرچاوەی هاندانی بوون بۆ نووسین، گەلێك گوتارو نووسینی لە گۆڤارو ڕۆژنامە کوردییەکاندا بڵاوکردەوە، ئەندام بوو لە کۆڕی زانیاری کوردو ماوەیەکیش وانەبێژ بوو لە بەشی کوردی کۆلێژی ئادابی زانکۆی بەغدا، لە ساڵی ١٩٨٢ز کۆچی دوایی کرد، بەرهەمێکی زۆری لەدوای خۆی بەجێ هێشت گرنگترینیان ئەمانە بوون:

١. ئیدیەمێت کوردی ١٩٧٣.

٢. دیوانا مەلایێ جزیری ١٩٧٧.

٣. دیوانا پەرتەیێ هەکاری ١٩٧٨.

٤. نەوبەهارا سەیدایێ مەزن ئەحمەدی خانی ١٩٧٩.

٥. هۆزانڤانێت کورد ١٩٨٠.

٦. خان و مان ١٩٨١.

٧. مەولیدا مەلایێ باتەیی ١٩٨٢.

٨. ڕێزمانا کوردی.

ئەڤە ژی نموونەییێکە لەنووسینەکانی:

((سیامەند بازرگانەکێ مەزن بوو، کەلە لێ ب ڕاها فێر بوو. خەلکی باژێری ب جارەکی سەر تێ دکر، هەمی پێ تڤییێت خۆ ژێ دکڕین ژ بەرکو مرۆڤەکێ ڕاستەگۆ، چاڤ قسەکری، ئاخافتن خۆش، دەستگر، خێرخازو جامێربوو. دلێ کەسی نەدەهێلا، دەست گرتن دگەل ژارو دەست کورتان دکر، ژبەر ڤێ چەندێ گەلەکێ ژ جهێ خۆدا ناڤدار بوو، بەلێ لسەر جامێریو خۆش مرۆڤیا وی ژی ڕا، خودێ ژ ڕەنگ نەدیتبوو چو بچویك نەبوون)).

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

سەر تێ دکر : سەریان تێ دەکرد، ڕوویان تێ دەکرد.

پێ تڤێیت خۆ : پێویستیەکانی خۆیان.

دلێ کەسێ نەدهێلا : دڵی کەسی نەدەشکاند.

ژبەر ڤێ چەندێ : لەبەر هەندێ، لەبەر ئەوە

لسەر جامێریو خۆش مرۆڤیاوی ژی را : سەرباری جوامێریو پیاو چاکی ئەو

ژار : هەژار

(نووسینەکە هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

سواره‌ی ئیلخانی زاده

١٩٣٧- ١٩٧٦

ئـه‌م شـاعیره نوێخـوازه‌ی ڕۆژهـه‌ڵاتی کوردسـتان نـاوی (سـواره)یـه‌و (کوڕی ئه‌حمـه‌د ئاغـای ئیلخـانی)یـه‌، لـه‌ شـاری بۆکـان هاتۆتـه‌ دنیـاوه‌، خوێندنی سه‌ره‌تایی‌و ناوه‌ندیی له‌ سه‌قزو بۆکان‌و تـاران تـه‌واو کـردووه‌و پاشان چووه‌ته‌ کۆلیجی حقوقی زانستگه‌ی تاران.

سـواره تـه‌نیا ته‌مـه‌نی منـداڵی به‌خۆشـی بردووتـه‌ سـه‌ر، دوای ئـه‌وه‌ نه‌خۆشـی‌و ژێـر ده‌سـته‌یی نه‌ته‌وه‌کـه‌ی هه‌راسـانی کـردووه‌، لـه‌ سـاڵی (١٩٦١)دا بۆته‌ ئه‌ندام لـه‌ یـه‌کێتی خوێنـدکارانی کـورد لـه‌ زانسـتگه‌کانی ئێران، له‌ په‌لامارێکی گه‌وره‌ی گرتن‌و ڕاونانی ده‌زگای پۆلیـسی (شـا)وه‌، سواره‌ش که‌وته‌ به‌ندیخانـه‌ی تارانـه‌وه‌ لـه‌ به‌شـی گرتووخانـه‌ی سیاسـی ئێران.

له‌ یادی ده‌ ساڵه‌ی کۆچی دوایی ئه‌م شاعیره‌مان، یه‌کێ لـه‌ نـزیکترین هاوڕێ‌و خۆشه‌ویستی سواره‌، به‌م جۆره‌ نووسیویه‌تی‌و ده‌ڵێت:

لـه‌ خـۆ شـاردنه‌وه‌و هـه‌ڵات هـه‌ڵاتی منداڵانـه‌ ڕا هـه‌تا خۆشـاردنه‌وه‌و هه‌ڵات هـه‌ڵاتی سیاسـه‌ت‌و کوردایـه‌تی، لـه‌ بـووکی جـوانی کوردسـتان ڕا هه‌تا شاری به‌ گرمـه‌و دووکـه‌ڵ... چـه‌ند جـارو چـه‌ند سـاڵ په‌ککـه‌وتن‌و تێهه‌ڵچوونه‌وه‌، پێشمه‌رگایه‌تی من‌و گیرانی ئه‌و، گیرانی من‌و کرمانـه‌وه‌ی ئـه‌و له‌به‌شـی کـوردیی ڕادیـۆی تـاران‌و بـه‌ ناچـاری لـه‌ دوو تـوێی سـه‌د په‌رده‌ی ڕه‌مزو ڕازدا پێدا هه‌ڵگوتن به‌ ئازادی‌و بـه‌ ڕابـه‌ری‌و به‌ختـه‌وه‌ری ئینسان شیعرو وتاری سیاسیی نووسیوه‌.

شـــــــار

گوڵم، دڵم پڕە لە دەردو کوڵ

ئەڵێم بڕۆم لە شارەکەت

ئەڵێم بە جامێ ئاوی کانیاوی دێیەکەم

عیلاجی کەم کوڵی دڵی پڕم لە دەردی ئینتیزارەکەت

وەڕز بوو گیانی من لە شارو هارە هاڕی ئەو

لە ڕۆژی چڵکنی نەخۆش‌و تاویاوی شەو

ئەڵێم بڕۆم لە شارەکەت

لە شاری چاو لەبەر چرای نیئۆن شەوارەکەت

بڕۆمە دێ کە مانگەشەو بزێتە ناو بزەم

چۆن بژیم لە شارەکەت

کە پڕ بە دڵ دژی گزەم

لە شارەکەت، کە ڕەمزی ئاسن‌و منارەیە

مەلی ئەوین غەوارەیە

ئەڵێی لە دەوری دەست‌و پێم

ئەوەی کە تێل‌و تان‌و ڕایەڵە، کەلەبچەیە

ئەوەی کە پەیکەرە میسالی داوەڵە

لە شارەکەت کەمەندی دووکەڵە

کە دێتە دەر لە ماڵی دەوڵەمەند

بە دارە تەرمی کووچە تەنگەکانی شارەکەت

رانەهاتووە لەشم

بناری پڕ بەهاری دێ

ڕەنگی سوورو شین ئەدا

لە شیعرو عاتیفەی گەشم

ئەڵێم بڕۆم لە شارەکەت گوڵم

(لەسەرەتاوە تا ئەوەی کە

پەیکەرە میسالی داوەڵە بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی وشەکان:

گوڵم : خۆشەویستەکەم

نوێخواز : ڕێبازی نوێ، لادان لە ڕێبازی کۆن

زانستگە : زانکۆ

هەراسان : پرزەی لێبڕیوە، بێتاقەتی کردووە

پۆلیسی شا : مەبەست ساواکی شای ئێرانی گۆڕ بەگۆڕ

کوڵ : ئازار، حەسرەت

تاویاد : تاو لەرز

نیئۆن : گڵۆپی نیۆن

شەوارە : تیشکێکی بەهێزە کە شەو بۆ ڕاوکردنی باڵندە بەکاری دەهێنن لێرەدا بە واتای ڕووناکییەکی بێئەندازەیە کە چاو لەبەری هەڵنایە.

بزێتە : دەرکەوێ، دەرکەڤی

بزە : خەندە، خۆشیو شادی

ئەوین	:	ئەڤین، عەشق
غەوارە	:	بێگانە، نەناس
کڕمانەوە	:	ماتبوون، گیرسانەوە
گرتووخانە	:	بەندیخانە، حەپسخانە
هەڵات هەڵات	:	ڕاکە ڕاکە
تێل	:	تەل
داوەڵ	:	کەلاشێکی گەورەو ناقۆڵا
کەمەند	:	زنجیرێ، گوریسێ کە خەڵکی پێبگرێ (ناوقەدی مرۆڤ)، لێرەدا مەبەستی دووکەڵەکە بۆتە کەمەند بۆ شاری تاران
عاتیفە	:	هەستو شعور

(سەرچاوە: زمانو ئەدەبی کوردی، پۆلی دووەمی ناوەندی/ سلێمانی)

ئەحمەد دڵزار

ناوی (ئەحمەد کوڕی مستەفای حەمە ئاغای حەوێزی)یە، لە ساڵی (١٩٢٠)دا لە شاری کۆیە هاتۆتە ژیانەوە، هەر لەسەرەتای ژیانیدا بە خوێندنەوەوە زۆر خۆی خەریك کردووە، لە تەمەنی لاویدا کەوتۆتە خەباتی نیشتمانپەروەرییەوە، لەم ڕێگەیەوە زیندانو ئازارو ئەشکەنجەی زۆری دیوە شاعیری خەباتو ژیان زۆر باش لەوە گەیشتووە کە دەبێت خەبات بۆ کۆمەڵانی فراوانی گەل بێت، لەبەر ئەوە دەبینین شیعرەکانی دەخاتە چوارچێوەیەکی ئەوتۆی شیعرەوە کە بەشێکی زۆر لە زەحمەتکێشان تێی بگەنو بیکەنە گۆرانیو سروودی کاروانی خەباتی خۆیان وەك دەڵێت:

کارگەرین جەنگاوەرین　　　ڕەنج بەرین تێکۆشەرین

شیعرەکانی مێژوویەکی خوێناوی ڕێکخراوی چینی کرێکارانی عێراق بە گشتیو کورد بەتایبەتی باس دەکات، چونکە دڵزار لەناو ئەو ژیانە سەختەدا پەروەردە بووە، دڵزار دەستێکی باڵای هەبووە لە وەرگێڕاندا، ئەمەش لە ئەنجامی زیرەکیو شارەزایی شاعیرە لە زارەکانی کوردیو ئەدەبی بێگانەدا، بەڵگەشمان بۆ ئەوە:

١. **گەنجینە**: کۆمەڵە چوارینەکانی بابە تاهیرە کە لەشێوەی لوڕییەوە کردوویەتی بەزاری کرمانجی خواروو.

٢. **پێکەنینی بەهار**: کە بەشێکە لە وەرگێڕانی شیعری شاعیری بەناوبانگی فەڕەنسی (ڤیکتۆر هیگۆ) بۆ سەر زمانی کوردی، کە سەرەتاکەی دەڵێت:

وا گەڕانەوە ڕۆژە درێژەکان بەجۆش و خۆشی ڕووناکی پەخشان
ئەمەیە بەهار ئازارو نیسان هاتن پێکەوە ڕووخۆش خەندان

ئەحمەد دڵزار دوو بەرهەمی بە چاپ گەیشتووە بەناوی (ئاوازی ئاشتی)و (خەبات و ژیان). دلزار هەر ئەو شاعیرە نییە کە شیعرەکانی، هەر بۆ مەبەستی سیاسی تەرخان کردبێت، بەڵکو شاعیر سروشت و بەهارو دیمەنی کوردستانی جوانیشی کردووە بە هەوێنی شیعرەکانی، ئەم هەستە ناسکەو سۆزە بەرزەی شاعیر لە شیعری (مانگی گوڵان)دا دەردەکەوێت:

مانگی گوڵان

١. مانگی گوڵانە گوڕەی بەهارە
زەمین سەراپا باخ و گوڵزارە
٢. مافووری سەوزی هەردان گوڵ گوڵە
گوڵشەن بە جارێ پڕ لە بولبولە
٣. سەراپا شاخ و باخ و دۆڵ و دەشت
چاو ئەندازێکن لە باخچەی بەهەشت
٤. پۆلێ کەنیشك و دەستەی دڵداران
هاتوچۆیانە لەنێو گوڵزاران
٥. منداڵی ورد وێنەی کارژۆڵان
پەرت و پەخشانن لەناو مێرگوڵان
٦. گەلەی گاکێوی و کەروێشك و ئاسکان
پەرتانن بە دەم هەڵدێرو باسکان
٧. ئاوی کانیاوی ساردو سازگار
لە ژێرو قەدی کێوان دێتە خوار

٨. لـــه لایـــیَ شـــەپۆلْ شـــڵە شـــڵپ ئـــەكا
لـــەلایێ ئـــاگر كڵپـــە كڵـــپ ئـــەكا
٩. لایـــــەكیش گـــــردو هـــــەورازو ڕازە
دامێنـــــی جێگـــــەی یـــاریی ســـێبازە
١٠. وردو درشـــــــتو كـــــــچو ژنو ژاڵ
منـــــداڵو گـــــەورە، پیـــاوو كوڕوكـــاڵ
١١. گـــشتی سەرخۆشـــی جـــوانیی سروشـــتن
بەرانبـــەر نەغمـــەی بولبـــولان وشـــتن

(پێنج دێری بۆ لەبەركردنە)

لێكدانەوەی وشەكان:

مانگی گوڵان : دووەم مانگی بەهارە (نیسان)
گوڕەی بەهار : جۆشو خرۆشی بەهارە
چاو ئەندازە : دیمەنێكی دڵرفێن
پۆلێ كەنیشك : پۆلێ كچ
پەرتو پەخشان : بڵاوبوونەتەوە
ئاسكان : ئاسك، مامز
باسكان : باسك، باسكی چیا، قەدی چیا
كڵپەی ئاگر : گڕی ئاگر
سێباز : یارییەكی كوردەوارییە
سەرخۆش : سەرمەست، خۆشییەكی بێ ئەندازە
وشتن : هەستیارن، حەساسن، گوێكراوەن.
هەردان : هەرد، زەوی
گوڵشەن : گوڵزار

گەلە	:	ڕەوە، ژمارەکا زۆر
پەرتانن	:	بڵاون
شلپە شلپ	:	هاژە هاژی ئاو

(سەرچاوە: زمانو ئەدەبی کوردی، پۆلی دووەمی ناوەندی/ سلێمانی)

بۆ زانین:

ناوی مانگە کوردییەکان ئەمانەن:

١. **وەرزی بەهار**: نەورۆز، گوڵان، جۆزەردان.

٢. **وەرزی هاوین**: پووشپەڕ، خەرمانان، گەلاوێژ.

٣. **وەرزی پاییز**: ڕەزبەر، گەڵاڕێزان، سەرماوەز.

٤. **وەرزی زستان**: بەفرانبار، ڕێبەندان، ڕەشەمێ.

ئەو سەرچاوانەی بۆ نووسینی هەردوو بابەتی ڕێزمان و ئەدەب سوودیان لێ وەرگیراوە:

١. ڕێزمانی کوردی- ناو- د. ئاورەحمانی حاجی مارف
٢. ئاواو دەستوورا زمانێ کوردی،جگەرخوێن
٣. ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆڕی زانیاری کورد
٤. ڕێزمانا کوردی، صادق بهاوالدین
٥. ڕێزمانی کوردی پ. کوردۆییف، د. کوردستان موکریانی لە ڕووسیەوە کردوویە بە کوردی.
٦. ڕێزمانی کوردی، نوری عەلی ئەمین
٧. دیوانی پێنجوینی کۆکردنەوەو ئامادەکردنی/ ئومێد ئاشناو عبدالکریم موفتی.
٨. یادی موفتی، کوکردنەوەی بورهان قانیع.
٩. ئەسیری شاعیرێکی شۆڕشگێڕی، قۆناغی دوای حاجی قادری کۆییە، جەبار جەباری.
١٠. سەرجەمی بەرهەمەکانی: شەهید مارف بەرزنجی، کۆکردنەوەو ڕێکخستنی سامان مارف بەرزنجی و عمر معروف بەرزنجی.
١١. دیوان دڵدار.
١٢. دیوانی کاردخۆی.

زۆر سەرچاوەی تریش...

بەشی خوێندنەوە

١. شێخ مەحموودی نەمر.

٢. هەمیشە بەدەم ژیانەوە پێبکەنە.

٣. زانست شتی سەیر دەدۆزێتەوە.

٤. مۆسیقا

٥. چۆن دەخوێنیتەوەو چی دەخوێنیتەوە.

٦. ئەشکەوتی شانەدەر.

٧. ئەدیسۆن.

٨. یەکی ئایار

٩. هەڵە بجەی شەهید

١٠. شۆڕشی مەزنی ئەیلولی ١٩٦١ز

١١. خێزانێکی ئاوارە.

١٢. بەردە قارەمان

١٣. دهۆك

١٤. ئافرەتی کورد

١٥. تەلەفیزیۆن

شێخ مەحموودی نەمر

له وتارێکی (مەحمود ئەحمەد)

بە دەستکاری

نامەوێ ژینی ئەسارەت، بەسمە عومری گومرەهی
نای کەمە سەرخۆم بەدەستی مودەعی تاجی شەهی
قەت بە ئەمری دوژمنانم نامەوێ فەرماندەهی

نوربەخشی[1].

((... لەناوچەی پیلانو پرۆژەی چەپەڵی بێگانەدا، کە وەك دوومەڵی تەقیو لەم سەر بۆ ئەو سەری وولات زووخاویان لێ دەتکا، ئەو وولاتەی کە شەڕو چاوچنۆکیی ئەوان لە پەلو پۆی خستبوو، هەمیشە بەبێ ئاسوودەگیو حەسانەوەو چەمانەوە تێ دەکۆشاو بێ ووچان بۆ پێشەوەترو بەبێ کۆڵدان بەرەو ئامانجی پیرۆزی خۆیو گەلەکەی کە ئازادکردنی کوردستانی ئازیز بوو هەنگاوی دەناو پەلی دەهاویشت، بێ ئەوەی بسڵەمێتەوە، هەر بەو ئایینەوە حەفتا ساڵی بردە سەر، کە مێژوو شاهیدی لاو چاکیو هونەرمەندیو قارەمانیی ئەو ساڵانەی خۆیو گەلەکەیەتی.

بپرسە لە سوپێرەکانی (ناڵەشکێنی) لە بۆکانو ئێسكو پۆستی سۆلداتی قەیسەری رووس، بپرسە لە هۆڕاوو دەشتەکانی شوعەیبەو

---

(١) (نوربەخشی) تەخەلووسی شاعیرانەی شێخ مەحموودی نەمر بوو، بە کوردیو فارسی شیعری هەیە.

لاکی بۆگەنی تۆپیوی ئینگلیسی نەگریسی نامەرد. بپرسە لە پیرانو مەریوان. بپرسە لە سورداش، ئەشکەوتی جاسەنەو فرۆکە ڕەشەکە. بپرسە لە دەربەندی بازیانو دەشتە تاڵو گرێزەو کە ناروێو ئاو باریك. بپرسە لەو بۆمبە هەرە گەورانەی ئەو زەمانە. بپرسە لە شاخو کێوو دۆڵو شارو دارستانو ئەشکەوتەکانی کوردستانو مێژووی دوژمنانی خوێن ڕێژ وەڵامت ئەدەنەوە. بۆتی دەرئەخەن کە چ پاڵەوانێك بوو، چ ڕۆلەیەکی کورد بوو، کە کوردستان شانازیی پێوە بکا، تاکو ماوە ناحەق نییە. ئەگەر وەڵامت وەرنەگرتەوە بپرسە لە (بەردەقارەمان)، لە هیندستانو کوێتو بەغداو ناسریەو رومادیو داریکەلی، کە تا چ ڕادەیەك توانادارو لێبڕاوو خۆراگرو نەچەماوەبوو. بپرسە لە ساڵی ١٩١٨، قارەمانی سۆڤێتی مارشال (بۆدیۆنی) وەڵامت ئەداتەوە، کەوا بۆچی پەناو هانای بردە بەر شۆڕشگێڕانی ئۆکتۆبەری مەزن، کە داوای یارمەتیو کۆمەکی لێ کردن، پێت دەڵێت، بۆ ئازادکردنی کوردستان بووە.

بپرسە لە کارەساتی مووسڵ، بۆت دەگێڕێتەوە کە ئەو خوێنە پاکانە چۆن لە ڕێی ئازادیی کوردستانو سەربەخۆییو وڵات پەرستی دا بەدەست دوژمنی نارەزا بەو ئایینە بە ناحەق ڕژێنرا.

بپرسە لە سەرۆکی دادگای سوپای ئینگلیز لە ٢٥ی تەمووزی ١٩١٩دا، بۆت دەگێڕێتەوە بۆ چ فەرمانی بە خنکاندنی ئەو قارەمانە نەمردەدا. پێت دەڵێت لەبەر ئەوەی داوای ئازادیی کوردستانی دەکردو

ڕێگەی نە ئەدا سوپای ئینگلیزو خوێن مژەکانی دەم بنێنە سامانی وولاتو ناو جەرگی گەلی کوردەوە.

بپرسە لە مەیدانو بانەو دۆزەخ دەرەوە نەڵێنو کۆنەشارو خۆیو سەلماسو چاریەو دەشتی مەرگەوەڕو تەر گەوەڕو لاجان، بڵێ بۆچی ماڵو منداڵی شێخ مەحموودی پێوە بەستراوانیان گەیشتنە لای ئێوە؟ وەلامت ئەدەنەوە، ئەگەر هەر نەبوو زێوەری شاعیری کورد ئامادەیە وەلامت بداتەوە، چونکە لەگەڵیان بوو.

پێت دەڵێت لەبەر داواکردنی ئازادیو سەربەخۆیی خواستنو رازی نەبوونی داگیرکەرانی ئینگلیز بوو وامان بەسەرهات.

بپرسە لە نەخۆشخانەی بەغداو بڵێ: بۆچی ئەو قارەمانەتان بە پیریو چوونە ساڵی عومرەوە کوشت؟

(بپرسە لە ڕژێمو نۆکەرو یا ساولێ کە بۆ چ تەرمی نازداری ئەو رابەرەتان گوللە باران کردو بە مردوویی برینداارتانکرد؟). بۆت دەگێڕنەوە کەوا (لە ژیانو مردندا) ترسێکی گەورەو کۆسپێکی سەخت بوو لە ڕێی ئازاردانو چەوساندنەوەی بێ نەوایانی کوردا، کەوایان دەزانی بەوە ڕێیان بۆ بەرەڵلا دەبێت، دەتوانن بکەونە جلیت بازی. بە بیریانا نەدەهات کەئەو زنجیرە دەپچرێتو ئەلقەکانی لەیەك دەترازێنو شۆڕشی چواردەی تەمووزی دێتە بەرەوەو تەختو تارجیان تێك ئەدات.

بەڵێ قارەمانی نەمر، ڕۆڵەی نەتەوەی کوردی نەبەزو چقڵی چاوی دوژمنان، بە ئاوێکی ڕشتی کە تا ولاتێکی ئازادو گەلێکی شادی پێ

دەگات وشك نەبێتەوە، مێژووی کوردی سەربڵندو خاوێن کردەوەو هیواو ئایینی گەلی تازە کردەوە.

ئەگەر بەهۆی زوڵمو زۆرداریی داگیرکەرانو نا تەواوو خۆ پەرستەکانی ناو خۆی نۆکەرو هەڵکەوتی جوگرافیی وڵاتەکەیەوە سەرنەکەوتبێتو نەگەیشتبێتە ئامانجو غەدر لێ کراو سەری نابێتەوە. هەرگیز غەدر ناتوانێت لە شەخسیەتی ئەو کەم بکاتەوەو ئاڵایەك کە هەڵی کردووە بینەوێنێ. ئەو ئاڵایە هەمیشەو بە درێژایی ژیانو مێژووی کوردستان بە بەرزییەوە دەشنێتەوەو بە شانازیو سەر بڵندی بەهیواو سروودی خۆشنوودی کورد دەلەرێتەوە.

تا کوردیش ما بێت، یادی (شێخ)ی نەمرو قارەمان لە دڵیدا دەمێنێتو کە سەیری شاری هەڵمەتو قوربانی دەکات، دێڕە شیعرەکەی (حەمدی) دەڵێتەوە:

وەك مەدینە بێ نەبی بێ، یا نەجەف بێ بێ عەلی

شاری (غەزنە)ش ئێستە بێ مەحموودە وەك داریکەلی

لێکدانەوەی وشەکان:

ناوچە	: هەرێم، دەڤەر
چەپەڵ	: چڵکن، پیس، قرێژ
بێگانە	: بیانی
تەقیو	: پەقی
چاوچنۆکی	: رژد. رەزیل چاوبرسی.
ئاسودەگی	: تەناهی
چەمانەوە	: کووڕبوونەوە
بێووچان	: بێ پشوو، بێ وەستیان
بۆ پێشەوەتر	: پێشڤەتر
ئامانج	: ئارمانج
هەنگاو	: شەقاو، پێنگاڤ
پەل	: دەستْ
بسلەمێتەوە	: ڤەچنقی
پێوە بەستراو	: پێڤە گرێدای
ئاین	: رێگە، رەوشت
سوپێر	: سەنگەر
ئێسك	: ئێسقان، هێسك، هەستی
پۆست	: پێست، چەرم
سوڵدات	: سەرباز (بەڕووسی)
لاك	: کەلاك، کەلەخ

تۆپیو	:	فەتسی، مردارەوەبوو.
واشە	:	مەلێکی گەورەیە لە باز دەچێت.
برسی	:	برچی، ورسك
فرۆکە	:	بالافڕ
شاخ	:	کێو، کەژ، چیا
دۆڵ	:	نهال، شیو
شار	:	بازار، بازێر
ئەشکەوت	:	شکەفت
خۆڕاگر	:	خۆگرتی
کۆمەك	:	یارمەتی، ئاریکاری
بڵێ	:	ببێژە
ئامادەیە	:	حازرە
تەرم	:	جەندەك، جەنازە
بێ نەوایان	:	بەلەنگازان
هەڵکەوت	:	بار، وەزع
لەپەلو پۆی خستبوو	:	شپرزەی کرد، جوڵەی لێ بڕی
بۆتی دەرئەخەن	:	بۆتە ئاشکرادکەن
وامان بەسەر هات	:	ئۆسا ب سەرما مە هات
جلیت بازی	:	جۆرە یارییەکە

گفتوگۆ:

١. لەم باسەدا ناوی گەلێك شوێن هاتووە، هەندێکیان لەکوردستانی عیراقن‌و هەندێکیان لە خوارووی عیراق‌و هەندێکیان لە کوردستانی ئێران‌و هەندێ شوێنی تر. پەیوەندی ئەم ناوانە بە مێژوو و خەباتی شێخی مەزنەوە چییە؟ لە مامۆستات بپرسە.

٢. شیعری کام شاعیرت لەبەرە کە باسی شێخ مەحموودی نەمر بکات؟ لە کتێبخانەی شارەکەتدا بۆیان بگەڕێ.

٣. نووسەر لەم باسەدا فەرمانی (بپرسە) دەخاتە پێش ڕستەوە، لە کاتێکدا کە بەپێی ڕێزمانی کوردی دەبێت بکەوێتە پاشەوە. دەزانیت بۆچ؟. بۆ ئەوەی گرنگی بدات بە پرسیارەکە با مامۆستات باشتر بێت بگەیەنێت.

هەمیشە بەدەم ژیانەوە پێبکەنە

ئەگەر ڕووخۆش بیتو بەدەم ژیانەوە پێبکەنیتو هەمیشە ڕووناك بین بیت، هیوا بەهاتنەدیی ئامانجەکانت پەیدا دەکەیتو پشتت بەسەر کەوتن قایم دەبیتو بۆ خێرو خۆشی خۆتو خەڵك باشتر بیر دەکەیتەوە، بەڵام ئەگەر ڕوو ترشو مۆن بیتو وا بزانیت دنیات بەسەرداکەوتووەو هەمیشە تاریك بین بیت. ئارەزوو ئامانجەکانت یەك بەدوای یەکدا دەمرنو هەمیشە پەك کەوتەو ووزە لێ بڕاو و سەر لێ شێواو دەبیت، ئەوسا نە خۆت خێرو خۆشی لە خۆت دەبینیتو نە خەڵکیش سوودت لێ وەردەگرن. بەڵێ ئەوانەی هەمیشە بەدەم ژیانەوە پێدەکەنن، کاری گەورە گەورەیان لە دەست دێت چونکە نە لە تەنگو چەڵەمە سڵ دەکەنەوەو نە باری گرانی ڕۆژگار ئەژنۆیان دەشکێنێت.

بڕوا بکەن ئەگەر ئێستا لێم بپرسن تۆ پارەوماڵی دنیات دەوێت یان دڵنیاییو دڵو دەرونێکی دەمو بە پێکەنین، یەکسەر بێ سێو دوو لێکردن ئەڵێم دڵنیاییو دڵو دەرونێکی دەم بە پێکەنینو گەشاوە. چونکە پارەو ماڵی دنیام بە پەستیو مۆنیەوە بۆ چییە؟ چی لە پایەی بەرز بکەم ئەگەر هەمیشە پەستی دای گرتبمو بەری دڵم گیرابێتو وەکو پاپۆڕەکەم نوقم بووبێت وابم.

ئێوە سەیر بکەن دایکێکی گرژومۆن لە ماڵدا، ماڵەکە ئەکات بە دۆزەخ کەچی دایکێکی ڕووخۆشو دەم بە پێکەنینو دڵو دەروون فراوان ناوماڵ دەکات بە بەهەشتو وەکو گوڵاوی پیادا بپرژێنێت ئاوایە.

ئێوە سەیری گوڵو گوڵزارو کارژۆڵەو بەرخۆڵەی قەدپاڵو جریوەو جووکەکەی بولبولو باڵدارو ئێسکی سووکی منداڵانو هاوارو هاژەی تاڤگەو قەڵبەزەو شەپۆلی پەڵە گەنم بکەن، ئەگەر سەیرکردنەکەتان بە ڕوویەکی خۆشو دەم بە پێکەنینەوە بوو ئەوا ئەم دێمەنانەتان جوان دێتە بەرچاو، بەڵام ئەگەر پەستو خەمبارو لێو بەبارو تاریك بین بن ئەوا ئەو هەموو جوانیانە نابینن.

ئەگەر دەتەوێت ڕووخۆشو دەم بە پێکەنین بیت، دەبێت هەمیشە بەرەنگاری پەستیو دۆش دامان ببیت، ئەوەش بزانە هەر کاتێك بکەویتە خۆت بۆ کارکردنو کاروبار جێ بەجێ کردن، ماوە هەیەو دەرگای سەرکەوتن لەسەر شتە، ئەگەر دەتەوێت هەمیشە بەدەم ژیانەوە پێبکەنیت، دەبێت ماوە بدەیت بەخۆتو بهێڵیت کە خونچەی هیوا لە دڵو دەروونتا چەکەرە بکات تا ووردە ووردە دەم ئەکاتەوەو دەگەشێتەوە، دەبێت هەمیشە چاوەڕوانی کاری باش بیت نەك خراپ.

ئەگەر وا بزانیت کە هیچ نیتو هیچت لەدەست نایەت ئەوا دوائەکەویتو هیچ بەهیچ ناکەیتو ناتوانیت بەدەم ژیانەوە پێبکەنیت، بەڵام ئەگەر وا بزانیت کە شتت لەدەست دێتو هیچت لە کەس کەمتر نییە، ئەوا هەر لە خۆتەوە هەست دەکەیت کە بەکارو بە توانایتو هەموو شتێکت لە باردایەو چاوت لە ئیش ناترسێتو دەتوانیت کێو ببڕیتو هەمیشە زەردەخەنە لا لێوتی گرتووە. تۆ ئەو مەبەستو ئامانجەی خۆت دەست نیشان بکە ئیتر با دوورو گرانیش بێت، هەر دەیگەیتێ، چونکە هەر ڕۆژە هەنگاوێکی بۆ دەهاوێژیت.

ئـەو دڵو دەروونانـەی بـەدەم ژیانـەوە پێدەكـەنن كـە كـاری گـرانو سەخت دەبینین پێكـەنینیان دێت، هەركـە دەسـت دەدەنـە كارەكـە تـا ئەنجامی دەدەن ڕوویان خۆشەو هەمیشە دەم بـە پێكـەنینن. بـەڵام ئـەو دڵو دەروونانەی تاریكو پەستن هەر لەگـەڵ بینینـی كارێكـدا دەتـۆقێنو هێزی ئەژنۆیان دەشكێت.

بەڕاستی هەندێك هەن زۆر سەیرن، حـەز بەسـەركەوتن دەكـەن بـەڵام بە مەرجێك هیچی تیّ نەچێت بۆیـانو هـیچ خۆیـان هـیلاك نەكـەن وایـان دەوێت هەموو شتێكیان لـە ئاسمانـەوە بـۆ بكەوێتـە خـوارەوەو یـا لـەبن زەوەیدا كوپەڵەی زێڕ بدۆزنەوە، ئەگەر ئەمانەیان بۆ نەبوو پەستی دایان دەگرێـتو خۆیـان لـە زەردەخەنـەو پێكـەنین دەتـۆرێننو لـچ دەدەن بەیەكدا.

ئەی قوتابی خۆشەویست هەمیشە بەدەم منداڵی ناو بێشكەو بـەدەم كرێكـارو جوتیـارو پـیرو لاوو كـەسو كـارو خوشـكو بـراو ناسـیاوەوە پێبكەنە، ئەگەر گیرگرفتێك هاتە ڕێگات سـەری دنیـات لیّ نەیەتـەوە یـەك بەڵكو زەردەخەنە بتگرێت. لەسەر كەوتنو سەرنەكەوتندا هـەر پێبكەنـە، بەهەر چوار لای خۆتدا پێكەنین وەك گوڵاو بپرژێنە چونكە دەبێتـە هـۆی سەركەوتنو گرەو بردنەوەت[1].

---

(١) لە كتێبی خوێندنەوەی عەرەبی بۆ پۆلی دووەمی ناوەندییەوە وەرگیراوە.

لێکدانەوەی وشەکان:

پەك کەوتە	:	کەڤنار
ووزە لێ بڕاو	:	بێ وەج
تەنگو چەڵەمە	:	ئاستەنگ
دۆش دامان	:	دەست کێلەك
چەکەرە	:	شین بوون
بپرژێنە	:	بڕژێنە

گفتوگۆ:

١. بۆچی ئارەزوو ئامانجی مرۆڤی رووترش‌و مۆن دەمرن؟

٢. هەندێك کەس هەیە کە ڕقیان هەڵدەستێت یان گاڵتەیان لە شتێك دێت بە تەوسەوە زەردەخەنەیەك لالێویان دەگرێت، ئایا دەتوانیت ئەو زەردەخەنەیە لە زەردەخەنەیەکی تر جودا بکەیتەوە کە لە دڵخۆشی‌و خۆشەویستی‌یەوە هەڵقوڵابێت.

٣. دەڵێن لە کاتی سەرنەکەوتنیشدا هەر دەبێت پێبکەنین، ئایا تۆ ئەم قسەیە بە ڕاست دەزانیت؟ پێکەنینی مرۆڤی سەرنەکەوتوو سودی چییە؟

٤. دەبێت بە چ شێوەیەك بەدەم کاری گران‌و گیرو گرفتەکانمانەوە بچین؟

زانست هەموو ڕۆژێك شتێی نوێ دەدۆزێتەوە، دەگەڕێتو دەپشکنێتو ورد دەبێتەوە شتی وامان پیشان دەدات سەرمان سوڕدەمێنێت، شتی وا کە هەر نەمان بیستبوو یان بە هەڵە بۆی چوو بووین، ئەم شتانە زۆرن گەلێك جۆرن ئێمە هەندێکی دەخەینە پێش چاو.

ڕووەك هەیە مۆسیقای بۆ لێ بدەیت هەڵدەپەڕێت:

دوو زانای هیندی دکتۆر (سنگ)و دکتۆر (پانیاها)، ئەمەیان دۆزییەوە، هەموو بەیانییەك بۆ ماوەی بیستو پێنجو دەقیقە مۆسیقایان بۆ هەندێك ڕووەك لێ دەداو لەگەڵ مۆسیقا لێدانەکەشدا سەیری پرۆتۆپلازمی ناو سێلّی ئەو ڕووەکانەیان دەکرد. سەیریان کرد تا مۆسیقاکە لێ بدرێت ئەو پرۆتۆپلازمە خێراتر دەجولێتەوە مۆسیقا نەما پروتۆپلازمەکە وەکو خۆی لێ دێتەوە.

ئەو ڕووەکەی تاقییان دەکردەوە پێی دەڵێن (مومـوزا) دووان لەو مومۆزایەیان لەیەك ڕۆژدا ڕواند خاکی هەردووکیان وەك یەك بوو وەك یەکیش خزمەت دەکران، بەڵام ئەوەندە دووربوون لەیەك کە مۆسیقایان بۆ یەکێکیان لێ دەدا، دەنگەکە نەدەگەیشتە ئەوەکەی تریان، لە دواییدا کە ڕوانو گەورە بوون، سەیریان کرد ئەوەیان کە مۆسیقاکەیان بۆ لێدابوو، ئەوەندەو نیوی ئەوەیان کە مۆسیقای بۆ لێ نەدراوە درێژ بووە.

بە ڕووەکدا دەزانین ژێر زەمین چ کانزادێکی تیادایە گیایەك هەیە پێی دەڵێن (ئەفسنتین) ئەمە ئەوەیە کە (ئیبنول بەیتار) ناوی نابوو

(دەمەسیسە) ئەمە لە هەر ناوچەیەکدا بڕوایە، مانای وابوو ئەو ناوچەیە (مەنگەنیز)ی تێدایە، هەندێك ڕووەکی تر هەن لەهەر شوێنکدا بڕوێن، مانای ئەوەیە ئەو شوێنە ئاسنی هەیە.

دەستەیەك لە جیۆلۆجییەکانی کازاخستانی وڵاتی سۆڤێت، شوێنێکیان دۆزییەوە پڕ بوو لە گوڵە وەنەوشە، وای بۆ چوون کە ئەو شوێنە نەوتی ببێت، دوای ئەوە دەستیان کرد بە گەڕانو زەوی هەڵکەندن، لە ئەنجامدا بۆیان دەرکەوت کە بۆ چوونەکەیان ڕاستەو نەوتیان دۆزییەوە.

وە نەبێت ئەم دۆزینەوەیە شتێکی ڕێکەوت بێت، چونکە ئەوی ڕاستی بێت، لە نێوانی ڕووەكو کانزادی ئەو خاکەدا کە ڕووەکەکەی تێدایە، پەیوەندییەکی گەورە هەیە، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە ڕووەك بۆ نەشو نماو گەورەبوون پێویستیی بە کانزادە، ئەگەر ئەو کانزادە پێویستە لە خاکی ڕووەکەکەدا ببێت، ئەوا ئەو ڕووەکە باش دێت بەرهەمو جوان دەبێتو سەرنج ڕادەکێشێت.

زیندەوەر یارمەتی یەکتر دەدەن:

ئەوەی تا ئێستا سەرنجمان داوە ئەوەیە کە زیندەوەر پەلاماری یەکتر دەدەنو یەکتر ونجڕ ونجڕ دەکەن، بەڵام ئەوەی زاناکان دۆزیویانەتەوە پێچەوانەوەی ئەم سەرنجەی ئێمەیەو مەرج نییە هەموو زیندەوەر وابێت، ئەو زانایانە دەڵێن هەندێك زیندەوەر هەن لە ژیانو گوزەراندا یارمەتیی یەکتر دەدەن، بۆ نموونە دەڵێن باڵدارێکی گچکۆکە

هەیە کاتێك کە نەهەنگ لمۆزی لەئاو دەردێنێ ددانەکانی جیڕ دەکاتەوە، ئەم باڵدارە گچکۆکەیە دێت بە دەنووك بەردەبێتە ئەو خۆراکەی لەنێوان ددانەکانی نەهەنگەکەدایەو دەیخوات، بەم کارە خۆی تێر دەکاتو ددانەکانی نەهەنگیش پاكو خاوێن دەکاتەوە، لەبەر ئەوە ئەم باڵدارە ئەم کارەی پێ خۆشەو نەهەنگەکەش ڕازییە، بۆیە تەواو ددانەکانی بۆ جیڕ دەکاتەوەو نقەی بۆ ناکات تا باڵدارەکە لەکاری خۆی دەبێتەوە.

زاناکان لەم دواییەدا جۆرە پێکەوە ژیانێکی بەخۆشیو ئاشتییان لەنێوان دوو جۆر زیندەوەری جیاوازدا دۆزییەوە، یەکەمیان مێرولەیە کە پەلاماری چرۆ زەبەندەکانی ئەمریکای ناوەند دەداتو چیی بەر چنگ بکەوێت دەیخواتو دەیماشێتەوە، جۆرەکەی تریان باڵدارێکە کە لەپێش ئەو جۆرە مێرولەیەدا پەلاماری ئەو ناوە دەداتو جرو جانەوەری دەخوات، بەڵام سەیر ئەوەیە دەست بۆ ئەو جۆرە مێروولەیە نابات ئەگەرچی تا بڵێیت خۆراکێکی نایابە بۆ ئەو باڵدارە. هەروەها ئەو میرولەیە بەلای ئەو باڵدارەدا ناچێتو هەقی نییە بەسەرییەوە لەگەڵ ئەوەشدا کە پەلاماری هەموو زیندەوەرێك دەداتو هەموویان پەریشان دەکات.

چاو لە ئاسماندا:

مانگە دەست کردەکان چاوی دەست کردی هەستداریان پێوەیە، ئەم مانگە دەست کردانە بەهۆی ئەو چاوانەوە دەتوانن وێنەی هەموو شتێك لەسەرە زەوی بگرن، هەرچییەك هەبێت لەسەر زەوی لە سوپاو لە

فڕۆکەخانەو شوێنی صاروخ تەقاندنو شوێنی کارگە زەڕییەکان وێنەی هەموویان دەگرێت.

ئەوە شتێکی دیارە کە زەوی بەدەوری خۆیدا دەسوڕێتەوە، هەروەها مانگە دەست کردەکانیش بە دەوری زەویدا دەسوڕێنەوە، لەبەر ئەوە ئەم مانگە لەیەك شوێندا نینو بە هەموو شوێنێکی زەویدا تێپەڕ دەکەن ئەو چاوە دەستکردانەی بەو مانگانەوەن وێنەی هەموو شتێکی سەر زەوی دەگرن، نەك هەر ئەوەندە بەڵکو ئەو وێنانە لەوێوە دەنێرن بۆ ئەو زانایانەی لەسەر ڕووی زەوییەوە سەرنجیان لێ دەدەنو چاودێریان دەکەن.

لە کتێبی خوێندنەوەی عەرەبی،
پۆلی دووەمی ناوەندییەوە وەرگێراوە

لێکدانەوەی وشەکان:

پشکنین : لێ گەڕهان
وەنەوشە : بە نەفش
کانزاد : مەعدەن
نەهەنگ : حوت

گفتوگۆ:

١. بە چ تاقیکردنەوەیەك زانرا هەندێك جۆری ڕووەك بە مۆسیقا نەش‌و نما دەکەن؟

٢. چۆن بە هەندێك ڕووەکدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە ئەو خاکەی ڕووەکەکەی تیادا نێژراوە، چ جۆرە کانزادێکی تێدایە؟

٣. ئایا دەتوانیت یەك دوو نموونە لە یارمەتی‌و پێکەوە ژیان‌و گوزەرانی زیندەوار بهێنێتەوە؟

٤. هەندێك سوودی مانگی دەست کردمان بۆ باس بکە؟

مۆسیقا

ئەی مۆسیقا پێم نالێیت تۆ چیت؟ تۆ سروودی سروشتی یان بەستەی گەردوونی؟ من نازانم تۆ چیت، هەر ئەوەندە دەزانم ئاوازێك دەڕژێتە گوێمەوەو یەکسەر بە هەموو ئەندامەکانی لەشمدا دەگەڕێت لە تەوقی سەرمەوە دەست پێدەکاتو لە کەلەموستی پێمەوە دەچێتە دەرەوە، ئاوازێك بە گوێمدا دەدەیت دەمارم لە خۆشیدا سڕ دەکاتو دەمخاتە سەر شەپۆلی تەزووی خۆش خۆش. بەخەیاڵی خۆم لە تاڵە ناسکەکانی ئەو ئاوازە قالیچەیەك دەچنم تانو پۆی هەموو سۆزو لەرە بێت ئنجا هەر بە خەیاڵ سواری ئەو قالیچەیە دەبمو دەمباتو دەمبات...

ئەی مۆسیقا تۆ جریوەو جوکەی بولبولی کە گیان دەسمێتو خوێن دەمژێت[1].یان هاوارو هاژەی کەف چووڕینی چەمیت کە لای لایەی[2]. خەمە بۆ تەنیایی شەو.

---

(١) گۆران لە (بۆ بولبول) دا دەڵێت:

چۆن توخوا چۆن ئەی بولبول

ئەی باڵداری بەهرە زل

ئەو گەرووو بچکۆلانە

ئەو نەغمە بەرزو جوانە

چۆن دێتەدەر، چۆن ئەرژێ

وا گیان ئەسمێ، خوێن ئەمژێ

(٢) گۆران لە گەشتی هەوراماندا دەڵێت:

هاوارو هاژەی کەف چوڕینی چەم بۆ تەنیایی شەو، لایە لایەی خەم

ئەی مۆسیقا: تۆ ئەو لای لایەیت کە دایك بۆ کۆرپە ساواکەی دەکات یا لاواندنەوەی کیژۆڵەیەکیت لەسەر گۆڕی کاکی کوژراوی؟ تۆ ئەو دەنگەیت کە لە تکەی دلۆپە ئاوەوە بەرزدەبێتەوە یان ئەو نوزەیەك کە سنگی مرۆڤی بە ئاستەم نوزەتیاماوەوە دێیتە دەرەوە؟ تۆ هۆرەی جافیت یا لاوك‌و حەیرانی؟ تۆ تەوژمی بەستەی حەسەن زیرەکیت یان سۆزی خالقی‌یت؟ بۆ دەنگی تاق تاق کەرەیت یان قاسپە قاسپی کەویت؟ تۆ دەهۆڵ‌و زورنای ڕۆژی جەژنی نەورۆزیت یان سۆزی شمشاڵەکەی دەروێش عەبدوڵایت[1]؟ تۆ زەردەخەنەی منداڵیت یان تریقەی پێکەنینی خێزانێکی بەختیاریت؟ تۆ شەقەی داری کێو کەژەکانیت یان هۆ هۆی جوتیاری پێ دەشتەکانیت؟ دە پێم بڵێ ئەی مۆسیقا تۆ چیت؟ تۆ چیت؟

دەڵێن ڕۆژێك کاکەی شوان رانە مەڕەکەی برد بۆ لەوەڕ، لەو سەرەوە درەنگی لێ کردو شەو داهات، ناچار بوو لە دۆڵێکدا لای جۆگەو ئاوێك کە خوارەکەی قامیشەلان بوو مەڕەکەی مۆڵداو خۆشی لەولاوە پاڵی لێ دایەوە، گوێی هەڵخست دنیای زۆر کپ‌و بێ دەنگ هاتە بەرچاو، ئەوەندەی پێ نەچوو شنەبایەکی خۆش لەسەردا هات‌و بەناو دۆڵەکەدا کشاو چوو بە گەرووی قامیشەکانداو ئاوازێکی سەیری لێ بەرزبووەوە،

---

(١)درەوێش عەبدوڵا شمشاڵ ژەنێکی هەڵکەوتوو بوو، گۆرانی شاعیر شیعرێکی بۆ ووتووە دەڵێت:

به ڕەنگی زەردو شێوەی دەست‌و کزا، دەروێش
حەزم کرد بەستەیەك ببەم سەراسەر حوزن‌و ماتەم بێ
لە سیماتا بەدیم کرد هەیکەلی عومرێکی حەسرت کێش
وەها دیارە کە بەختت ئاشیانی بولبولی خەم بێ...

کاکەی شوان بە دڵ حەزی دەکرد گوێی لێ بگرێت، بۆیە بۆ بەیانی بەرزبووووەوە، کاکەی شوان بە دڵ حەزی دکرد گوێی لێ بگرێت، بۆیە بەیانی هەستا چوو قامیشێکی بڕیو چەند کونێکی تێکردو فوی پیادکرد، ئەوە یەکەم ئالەتی مۆسیقا بوو.

ئەی مۆسیقا تۆ دڵی ڕەق نەرم دەکەیت، دڕندەماڵیی دەکەیتو بێچووەکانی دەهێنێتە هەڵپەڕکێو سەما، مار کە گوێی لە دەنگی تۆ بێتو ملی قووت دەکاتەوەو خۆی دەلەنجێنێت.

ئەی مۆسیقا تۆ چیت؟ تۆ گڤەی بارەشی شەوانی تۆفی زستانی کوێستانەکانیت یان سروەی بای هاوینی گەرمیانیت، تۆ گیزەی گوللەی ئازادی خواهانی یان ترپەی پێی کڕو کاڵانی، ئەی مۆسیقا تۆ هەموو ئەمانەو لەمانەش گەلێك زیاتریت.

لێکدانەوەی وشەکان:

قاڵیچە : مافورك

دەسمێت : دەسمت

ئاوارە : دەربەدەر، پەناهەندە.

تەوژم : گوڕ

تاق تاق کەرە : جۆرە باڵدارێکە لە شەودا خەوتن لە هەناسەدانەوەدا دەنگێك دەردەبڕێت کە وەك (تاق تاق) وایە

قامیشەلان : ئەو شوێنەیە کە لە ڤەنی لێ شین دەبێت.

گفتوگـۆ:

١. هیچ کاتێك مۆسیقا کاری تێ کردوویت؟

٢. چ دەنگێك لە ژیانتا وەك مۆسیقاو ئاوازی خۆش وابووە بەلاتەوە.

٣. یەکەم ئالەتی مۆسیقا چۆن دۆزراوەتەوە؟

٤. بۆچـی میـسریەکان نەقـشی ئالـەتی مۆسـیقایان لەسـەر دیـوار هەڵکەندووە؟

چۆن دەخوێنیتەوەو چی دەخوێنیتەوە؟

هیوادارین ئێستا بە تەواوی فێری ئەوە بووبێت کە بێ دەنگ بخوێنێتەوەو دیسان هیوادارین کە فێری ئەو نەریتە نەبووبیت کە لێوت بجولێنیت لە کاتی خوێندنەوەداو ورتە ورتی بۆ بکەیت چونکە بەڕاستی نەریتێکی خراپەو هەرچی زەق هەیە تێیدا نییە، نەك هەر ئەوە بەڵکو دەبێتە کۆسپ لە ڕێگای خوێندنەوەی خێراداو دواتدەخات، کەوابوو تۆ ئێستا هەر بەچاو دەخوێنیتەوە، وشە بە وشە ناخوێنیتەوە بەڵکو بڕگە بە بڕگە دەخوێنیتەوەو هیچ ناوەستی مەگەر لە بڕگەیەکدا کە باش تێی نەگەیت. ئەم جۆرە خوێندنەوەیە بەڕاستی خوێندنەوەی خوێندەواران‌و تێگەیشتووانە، چونکە ئەگەر وانەکەن لەبەر ئیش‌و کاری زۆریان، فریانەکەون ئەوەی دەیانەوێت بیخوێننەوە.

بەڕاستی خوێندنەوە خۆشی‌و چێژی زۆرە چونکە خوێندنەوە دەرگای شارەزایی وامان بۆ دەخاتە سەرگازی پشت کە لەوەو پێش نەك هەر بیرمان لێ نەکردۆتەوە بەڵکو بە خەیاڵیشماندا نەهاتووە. خوێندنەوە یەك جۆر نییە، هەیە چیرۆك‌و رازە، هەیە شیعری رازاوەو کاریگەرە، هەیە لە بیروباوەڕ دەدوێت، هەیە باسی مێژوو دەکات‌و دەدەوێت، دیسانەوە کتێب هەیە باسی میللەتانی جیهان دەکات، کە خوێندومانەوە تێ دەگەین کە لە جیهاندا هەر ئێمە نین بەڵکو گەلێك میللەت هەیەو هەر یەکەش وەك ئێمە ئاوات‌و ئامانجی خۆی هەیە.

جیهانی خوێندنەوەو کتێب جیهانێکی فراوان‌و بێ سنوورە. تۆ لە خوێندنەوەدا پێویستیت بە یارمەتی هاوڕێکانت هەیە بۆ ئەوەی کتێبی

باشت بۆ هەڵبژێرین بۆ خوێندنەوە، هاوڕێکانت زۆریان پێ خۆشە کە لەم بارەیەوە یارمەتیت بدەن دیارە تۆش پێت خۆشە کە یارمەتیی ئەوان بدەیت. بەڵام کە وردە وردە لە خوێندنەوەدا پێش کەوتیت ئیتر هەر لە خۆتەوە سەیر دەکەیت کە پێویستیت بە کەس نییە کتێبت بۆ هەڵبژێرێت بۆ خوێندنەوەی چونکە خۆت ئەو نووسەرانە ئەناسیت کە نووسینەکانت بە دڵە.

مرۆڤی خوێندەوار هەموو جۆرە کتێبێک دەخوێنێتەوە تەنانەت ئەوانەش کە ناوەڕۆکەکانیان هیچو پووچ بن، ئەگەر گووتت باشە تۆ چ سوودێکت وەرگرت لە خوێندنەوەی ئەم کتێبە ناوەڕۆك پووچە؟ یەکسەر وەڵامت دەداتەوە، دەڵێت سوودی ئەوەم وەرگرت، کە تێگەیشتم هیچو پووچە؟

ئەوانەی کە کتێبی هەڵبژێراویان دەدەنێ بۆ خوێندنەوە وەکو ئەو گەدە نەخۆشانە وان کە خواردەمەنی هەڵبژێراویان دەدەنێ چونکە گەدەی ساخو دروست هەموو جۆرە خواردنێک دەهاڕێتو هەرسی دەکاتو شتە بە کەڵکەکانی بۆ لەش لێ هەڵ دەگرێت هەروەها خاوەنی مێشکێکی ڕووناکیش هەموو جۆرە کتێبێك دەخوێنێتەوەو چی بە کەڵك بێت وەری دەگرێت.

ڕۆژێك لاوێکی تازە پێگەیشتوو لە (مازنی)ی نووسەری بەناوبانگی عەرەبی پرسی کە ڕێگای پیشان بدات بۆ ئەوەی ببێت بە نووسەرێکی گەورەی وەکو ئەو. (مازنی)ی لە وەڵامدا ووتی: (تەنیا یەك ڕێگا دەزانم، ئەویش ئەوەیە کە هەمیشە بخوێنیتەوە).

ئەوانەی هەمیشە بەردەوام نەبن لـە خوێندنـەوەدا ووردە ووردە ڕێـزو قـەدریان لای خـەڵك كـەم دەبێتـەوە، چـونكە جیهـانو زانـستو وێـژەو بیروباوەڕ هەمیشە لە گۆڕانو تازەبوونـەوەدان. ئـەوەی ئێـستا بەڕاسـتی دەزانیت چەند ساڵێكی تر وا دەرناچێت، ئەگەر پیێ بە پێی ئـەم گۆڕانـە نەڕۆیتو لە كاروانی پێـشكەوتنو تازەبوونـەوە دوا بكـەویت گاڵتـەت پـێ دەكـەن دەڵـێن ئەمـە مێـشكی بەسـتوویەتیو هـیچ وەرناگرێـتو شـان بەشانی پێـشكەوتن نـاڕوات. دیـارە خوێندنـەوەی كتێـبو گۆڤـاری نـوێ باشترین ڕێگایە بۆ ئەوەی شان بەشانی پێشكەوتن بڕۆیتو دوانەكـەویت. ڕەنگە بڵێیت من ئێستا لە پۆلی دووەمی ناوەندیمو لە كوێ پـێم دەكرێـت لە ئێستاوە كتێـبو گۆڤـاری نـوێ بخوێنمـەوە، بـەڵام بـا بەڕاسـتی پێـت بڵێین ئەگەر ئێستا دەست پـێ نەكـەیتو نـەتوانیت، كـە گـەورە بوویـتو چوویتە ساڵیشەوە هەر ناتوانیت.

لە كتێبی خوێندنەوەی عەرەبی،
پۆلی دووەمی ناوەندییەوە وەرگیراوە

لێكدانەوەی وشەكان:

ورتە ورت	:	منجە منج
كۆسپ	:	ئاستەنگ
چێژ	:	تام

گفتوگۆ:

١. بۆچی چێژ لە خوێندنەوە وەردەگرین؟

٢. (مازنی)ی چیی بەلاوە تازە پێگەیشتووەکە ووت؟

٣. بۆچی ئەوانەی ناخوێننەوە، قەدرو ڕێزیان لای خەڵك نامێنێت؟

٤. چۆن دەتوانیت شان بەشانی پێشکەوتن‌و گۆڕان‌و تازەبوونەوە بڕۆین؟

٥. بۆچی وا باشە کە بەچاو بخوێنینەوە نەك بە لێو؟

ئەشکەوتی شانەدەر

کوردستان وڵاتێکی شاخاویو سەختەو شاخەکانیشی گەلێك کۆنو کەلەبەرو دەربەندو ئەشکەوتی تیادایە کە هەریەکەیان شایەتی ئەوەن کە لە زۆر کۆنەوە لەم وڵاتەدا ئینسانی تێدا ژیاوەو پەناوی بۆ ئەو ئەشکەوتو کەلەبەرانە بردووە، لەوانە ئەشکەوتی (هەزارمێرد) نزیك سولەیمانیو ئەشکەوتی شانەدەر یا شانیدەر لە برادۆستو گەلێکی تر.

دێی شانەدەر کە لەدەشتێکی تەسکی زورگاوی دایەو (٢٦)کم لە پردی خەلانی سەر زێی خەلان کە لقێکە لە زێی گەورەو، (٤٣)کم لە دێی خەلیفانەوە دوورە ئەشکەوتی بەناوبانگی (شانەدەر)ی[1]. لێیە لە قەد شاخی (برادۆست) کە (٢١٠٠) پێ لە ڕووی دەریاوە بەرزە. لەبەر سەختی شوێنەکەی تا ئێستا ڕێگای ئوتۆمبێلی نییە، بەڵام مرۆڤ بە پێ یا بە وڵاخ بە (٤٠) دەقیقە لە بنی شاخەکەوە دەگاتە ئەشکەوتەکە کە (٩٠٠)پێ بەرزە.

دەمی ئەشکەوتەکە بەرەو باشوورە، لەبەر ئەوە هەتاو دەیگرێتەوە بە تایبەتی لە زستاندا، شوێنەکەیو بوونی ئاوتیایداو نزیکیی لە ڕووباری زێوە وای لێ کردووە کە لە سووڕە بەردینەکانی کۆنەوە شوێنی ئینسانی کۆن بێتو تێدا ژیابێت. ئەم ئەشکەوتە گەورەترین ئەشکەوتێکە لە ژووری وڵاتدا. ئەشکەوتەکە شێوەیەکی سێ سوچی هەیە پانی دەمەکەی

---

(١) مامۆستای بەڕێز تکایە سەیری لاپەڕەی (٢١) گۆڤاری (ڕۆژی کوردستان)ی ژمارە (٣، ٤)ی ساڵی (١٩٧١) بکە.

٨٢ پێیەو بەرزیشی (٢٦) پێیە، لە ناوەوە پانییەکەی دەگاتە (١٧٥) پێ، وە لە ناوەڕاستیدا بەرزییەکەی دەگاتە (٤٥) پێو نزیکەی (١٣٠) پێ قوڵەو تەواو دەبێت، ئەگەر چی لەم دواییەدا لە ساڵی ١٩٦٠ زایینیدا دەرکەوت کە دووای ئەو قوڵییەی شوێن دەمێکی داخراو هەیە، بەڵام هێشتا دەربارەی ئەمە پشکنینی تەواو نەکراوە. سەرەتای پشکنینو گەڕان لەم ئەشکەوتەدا لە ساڵی ١٩٥١ زایینی بۆ ماوەیەکی کەم لەلایەن بەڕێوەبەری گشتی دێرینەوە دەستی پێکرد، دوای ئەمە (ئامۆژگایەکی ئەمریکایی) بە سەرۆکایەتی (رالف سەلیکی) بەشێوەیەکی پچڕ پچڕ دەستی کرد بە گەڕانو پشکنین، وە لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەی خاکی زەوی ئەشکەوتەکە بۆیان دەرکەوت کە لەم ئەشکەوتەدا لە زۆر کۆنەوە مرۆڤی تێدا ژیاوە، چونکە ئەو بەردو کەلو پەلو ئێسکو چڵو چێوی مرۆڤانەی لەوێدا دۆزرایەوەو بە پێی چینی زەوییەکە کە کردیان بە چوار بەشەوە دەرکەوت کە لەبەشی یەکەمدا دۆزراوەکان دەگەڕێنەوە بۆ (٧٠٠٠) ساڵ پێش ئێستا، وە لەبەشی دووەمدا بۆ (١٢٠٠٠) ساڵ وە لە ژێر چینی دووەمدا بۆ (١٧٠٠٠) ساڵ کەلەمدا مرۆڤی تێدا نەژیاوە، وە لە (٢٩٠٠٠) ساڵ تا (٣٤٠٠٠) ساڵ کە سێیەم چینە خۆڵەمیشو کەلو پەلی بەردینی وەکو هینی دەوری بەردینی زۆر کۆن وایە کە پێی دەڵێن (ئۆرکینشی)و چینی چوارەم بۆ (٤٥٠٠٠ تا ٧٠٠٠٠) ساڵ پەیکەری ئێسکی مرۆڤی کە بە مرۆڤی (نیاندرتاڵ) بەناوبانگە دۆزرایەوە لەگەڵ پەیکەری ئێسکی منداڵێك کە هی نیاندرتاڵە، وە ئەم جۆرە ئینسانە زۆر جیایە لە ئینسانی سوورە نزیکەکان، وە وێنەی کۆنترین ئینسانە کە

لەعێراقدا تا ئێستا دۆزراوەتەوە. جگە لەمانە گەلێك گژوگیاو ڕووەكو گوڵی ئەو دەورانەی تیادا دۆزرایەوە كە زۆریان تا ئێستا لەسەر شاخەكانی زاگرۆسی كوردستان هەنو سەوز دەبن. كەواتە دەبێت بزانین كە ئەشكەوتی شانەدەر پارێزگاری پاشماوەو پەیكەری هەر كۆنترین مرۆڤە، كە ئەمەش ئەوە دەردەخا كە لەزۆر كۆنەوە وڵاتی كوردستان ژیانو مرۆڤی تێدا بووەو پەنای بۆ شاخو ئەشكەوتەكانی بردووە، كەواتە تۆش بەڕێزەوە تەماشای بكە.

لێكدانەوەی وشەكان:

ئەشكەوت	:	ئەشكەفت
دەربەند	:	گەلی
تەسك	:	تەنگ
زورگاوی	:	دەشتێكی پڕ لەبەرزیو نزمیو گردو تەپۆلكە
باشوور	:	خووارو، جنوب
سووڕ	:	دەور، (عصر)، چاخ
سێ سووچ	:	سێگۆشە، مثلث
قووڵی	:	عمق
پشكنین	:	گەڕانو جستوجۆ
ئامۆژگا	:	خوێندنگا، معهد
پچڕ پچڕ	:	متقطع
پەیكەری ئێسك	:	(هیكل عظمی)، هێسكە پەپكەر
چین	:	طبقة
بەردین	:	حجری، بەردی

گفتوگۆ:

١. بۆچی ئینسانی کۆن خۆی بۆ ئەشکەوت کوتاوە؟

٢. ئەشکەوتی شانەدەر دەکەوێتە کێوە؟

٣. ئەو شتانەی لە شانەدەر دۆزراونەتەوە چین؟ وە چی دەردەخەن؟

٤. ئینسانی (نیاندرتاڵ) چ جۆرە ئینسانێك بووە؟ لە کوێ دۆزراوەتەوە؟

٥. ناوی چەند ئەشکەوتێك بڵێ کە لە وڵاتەکەتا هەیە؟

ئەدیسۆن

١٨٤٧- ١٩٣١

ئـەم نـاوداره لـە سـالّی ١٨٤٧- ١٩٣١ لـە ولاتـە یـەکگرتووەکانی ئەمریکادا لە شاری (میلان ئۆهایۆ) هاتۆتـە دنیـاوه بـاوك‌و دایکـی هـەژار بوون، خۆیشی مرۆڤێکی لاوازو پەرپووت بووه، له خوێندندا زۆر بێ کەڵك بووه، تەنانەت ڕۆژێك مامۆستاکەی گەیشته تینی پێی دەڵێت: (نـازانم باوك‌و دایکی تۆ چییان لە تۆدا بینیوه وا تۆیان خستۆته بەر خوێندن‌و هیچیش فێر نابیت). ئەم قسەیە زۆر کار دەکاتە ئەدیسۆن‌و دەگەڕێتـەوه بـۆ لای دایکـی‌و قـسەکەی بـۆ ئەگێڕێتـەوه، دایکیـشی دڵـی دەداتـەوەو دڵنەوایی دەکات‌و بە دڵ بە تەواوی دەست دەداتـە بـاڵی کوڕەکـەی، لـە سایەی دایکییەوه بوو بە ئەدیسۆن کە لە هەموو جیهاندا نـاوی دەرکـرد، هەر لەبەر ئەمە بوو کـە سـەروبنی زمـانی گشت ئـەوەبوو کـە دەیگـووت (دایکم منی پێگەیاندووه).

لە تەمەنی یازده سالّیدا دەستی دایە کیمیاگـەری، لـەم سـەردەمەیدا دەست کورتی تەنگی پێ هەڵچنی بە باوك‌و دایکی ووت کە ڕێ بـدەن بـۆ ئەوی ئیش بکات، ئەوانیش ڕێیـان دا، ئـەمجا دەسـتی کـرد بـە ڕۆژنامـەو میـوه فرۆشـتن، لێـرەدا تـۆزێ بوژایـەوەو لـە دەسـتی هـەژاریی کـەمێك ڕزگاربوو.

جارێـك کـوڕێکی کـارگوزاری شـەمەندەفەر لەوانـەبوو ببێـت بـەژێر شەمەندەفەرەکەوه، ئەدیسۆن ڕزگاری کرد، باوکی کوڕەکه لـە پاداشـتی ئـەم ئیـشەدا ئەدیـسۆنی فێـری تـەلگراف کـرد. ئەدیـسۆن لـە ژوورێکـی

شـەمەندەفەرەکەدا خـەریکی کیمیاگـەری دەبێـت، شووشـە فـسفۆرێك دەکـەوێتو ژوورەکـە دەسـووتیٚ، چـاودێری شـەمەندەفەرەکە زللەیـەك دەکێشێت بە بنا گوێیدا، لە ئەنجامی ئەوەوە ئەدیسۆن تـا مـا هـەر کـەڕ بوو.

لـە شـازدە سـاڵیدا لـە تەلگرافخانـەی (سـتراتفۆرد) دامـەزرا بـە مانگانەیەکی کەم، لێرە بەدواوە بە ڕۆژ بە کیمیاگەریو بەشەو بە ئیشی تەلگرافەوە خەریك دەبوو، بەڵام لە ئیشی تەلگرافخانەیەکدا هـەر چـەندە گەلێك خزمەتی شایانی پێشاندا لەگەڵ ئەوەشـدا هـەر لەسـەر ئیـشەکەی نەیان هێشتو دەریان کرد، لە تەمەنی بیستو یەك سـاڵیدا داهێنراوێکـی تری داهێنا، لە بیستو دوو ساڵیدا لە شاری (نیویۆرك) دەست کورتی بە تـەواوی شـپرزەی کـرد بـە ناچـاری چـووە لای (میـستەرلو) بـۆ نـان پەیداکردن، ئەم میستەر لووە سەرۆکی ئەو هاوبەشییە بـوو کـە دەنـگو باسی نرخی بەسەر بازرگانو گەورەکانـدا بڵاودەکـردەوە، هاوبەشـیی لـە پاداشی ئەو چاکەیەدا مانگانەکەی بۆ کرد بۆ شەست لیرە، ئیتر لێـرە بـە دوواوە ئەدیسۆن لەبەر ئەوە کە کاروباری ڕووی کـردە چـاکە بـە تـەواوی چووە ژێر ئەرکی داهێنانـەوە، داهێنراوەکـانی ئەدیـسۆن زۆر زۆرن بـەڵام بـە کـەڵکترینی هـەموویان (چـرای ئەلـەکتریك، بزوێنـەری ئەلـەکتریك، سینەماو گرامافۆن)ن.

ئەم پیاوە پایە بەرزە لەماوەی ٨٤ ساڵە ژیاوەکەیدا گـەلێك خزمـەتی بەرز بەرزی بەرانبەر بەمرۆڤایـەتی نوانـد، ژیـانی ئـادەمیزادی سـەردەمی خـۆیو دوای خـۆی بـەهۆی بەرهـەمی داهێنراوەکانیـەوە لـە تاریکییـەوە

گەیانـدە ڕووناکی، بـەهۆی ڕەوشـتە جوانەکـەیو بـەهۆی داهێنـراوە جوانەکانییەوە بوو بە یەکێك لە گەورە پیاوانی سـەردەمی خـۆیو دوای خۆی چەند خۆش بوو بۆگێتی ئەو سەردەمەکە لە تەمەنی هەشتا ساڵی ئەدیسۆندا سێ سەد کەس لە زاناو داهێنەرانی ئەوروپاو ئـەمریکا لـەماڵی ئەودا کۆبوونـەوە بـۆ ئاهـەنگی جـەژنی لـەدایك بـوونی، کەچـی هـەر لـەو کاتەدا وەکو منداڵێکی سـاوا دەسـتی کـرد بـە پێکـەنینو میـوانی بـەجێ هێشتو هەڕای کردەوە بۆ ناو کارگەکـەی خـۆی. زۆر دڵـی بـەو سـوپاس نامەیە خۆش بوو کە (تۆڵستۆی) بۆی نارد کاتێـك کـە گرامـافۆنی داهێنـا دانەیەکی بەناوی دیارییەوە نارد بۆ تۆلستۆی سەیرتر ئەوەبوو ئەدیـسۆن لەگەڵ ئەم هەموو زرنگیو ئازایەتییەدا سەری لە پوولو پارەو ژمـاردنو شتی تردا دەرنە ئەچوو... لـە گـوزەرانو رابواردنـدا شـلو شـێواوو کـەم تەرخەم بوو، لەگەڵ ئەوەدا کە کارگەو خانووەکەی بەدەم یەکەوە بـوون گـەلێك جـاری وا هـەبوو چـەند شـەوو چـەند ڕۆژ نەدەچوو ماڵـەوە؟ کـە کۆچی دوایی کرد لەسەرتا سەری وڵاتی ئەمریکادا تا چـەند تاوێـك گشت چرا ئەلەکتریکەکان کوژێنرانەوە، ئەمـەش لەبـەر نـەمری ئەدیـسۆن بـوو، ئەو ئەدیسۆنە کـە بـەهۆی داهێنراوەکانیـەوە چـرای نـاوی خـۆی ڕووناك کردەوە.

لێکدانەوەی وشەکان:

ناودار	ب ناڤ و دەنگ
هاتۆتە دنیاوە	لە دایك بووە
هەژار	خەزان، ژار، رەبەن
مرۆڤ	ئادەمیزاد، پیاو
لاواز	زەعیف، بیٚ خێر
پەرپووت	بیٚ کەڵك
فێرنابێت	هیم نابەت، نا عەلمێت
دەگەڕێتەوە	دزڤڕیٚ، ڤەدگەڕیٚ
دڵی دەداتەوە	دلٚ خۆشی دەداتەوە، دڵنەوایی کرد، بەر دڵی ددا.
دەست کورتی	هەژاری
تەنگی پیٚ هەڵچنی	هاتە سەری، تەنگاوی کرد
میوە	فێکی، فێقی
بووژایەوە	ژیایەوە
شایان	هێژا
پەکی کەوت	لەپەل‌و پۆ کەوت، توانای نەما
منداڵی ساوا	بچووکێد ساڤا.

گفتوگۆ:

١. چی دەربارەی ژیانی (ئەدیسۆن) فێربوویت؟

٢. ناوی چەند داهێنان‌و داهێنەری تر بنووسە.

٣. لە چیرۆکی ژیانی ئەدیسۆن چی فێربوویت‌و چ پەندێکت وەرگرت؟

٤. دۆزینەوەی هێزی ئەلەکتریك (کارەبا)ی چی داهێنانی تری لەدوا هات؟

یەکی ئایار

گۆرانییەکی کوردی هەیە دەڵێت (بەهار مانگی نیسانە) هەر ئەو سترانە کوردییە لە بەهارو نیساندا باسی گوڵو گوڵزارو مێر غوزار دەکات. هەر بەدوای نیسان با بڵێین لە مایسدا دیسان باسی خۆشیو گوڵو سەیران دەکرێت، بەڵکو لە ڕۆژانی دوایی نیساندا هەموو شارێکی سەر ئەم زەمینە خۆی بۆ ڕۆژی یەکی مایس ئامادە دەکات.

ئێستا یەکی مایس لە هەموو جیهاندا جەژنە، شاییە، خۆشییە، میهرەجانی هەمە ڕەنگە. جەژنی کرێکارانی جیهانە جەژنی هەموو کەسو دەستەو چینانەی کۆمەڵە کە باوەڕیان بە چینی کرێکار هەیە، ئەو چینە بە توانا، بازوو هەڵکراوە بە ڕابەڕی گەلان دەزانن، کاروانی خەباتو ژیانو بنیادنانی دوا ڕۆژی پڕ لە شادومانیو بەختیاریو پێشکەوتنو شارستانیەتی.

بەڵام چۆن یەکی ئایار بووە بە جەژنی کرێکارانی جیهان؟

کە دێینە سەر ئەم باسە دەبێت چیرۆکێکی مێژوویی پڕ خوێنی چینی کرێکاری بگێڕینەوە. چیرۆکی ئەم کارەساتەی بوو بە شادی، ئەو شینو ماتەمەی بە جەژن، ئەو زوڵمو خوێن ڕشتنەی شەفەقێکی نوێی ئازادیو سەرکەوتنو خەباتی لێ هات.

لە ساڵی ١٨٨٦ی میلادیدا لە شاری (شیکاگۆ) لە ئەمریکا کرێکارانی کارگەی (میکرنیك) بڕیاریان دا مانبگرنو ئیش نەکەنو بەو ڕێگەیەدا داوای بەشێك لە هەقی زەوت کراوی خۆیان بکەن. داوای زیادکردنی کرێو باش کردنی شێوەی ژیانو شوێنی ئیشکردنی خۆیان دەکرد.

سەرمایەدارە مفت خۆرە- خوێن مژە- ڕەنج خۆرەکان، ئەمەیان بەدڵ نەبوو، نەیاندەویست دان بە مافی کرێکاران دابنێن، دەست لە بەشێك لەو قازانجەی خۆیان هەڵگرن، کە هەمووی بەری ڕەنجی کریکارەو هەقی کرێکارەو ئەوان دەیخۆن.

کاتێك کە سەرمایەدار بە گورزو گوللەو ئاسنو بەندیخانە بەربەستی خەباتی کرێکارانی پێ ناکرێت، پەنا دەباتە بەر فڕو فێڵ. هەر بەم جۆرە، نا پیاوانە لەگەڵ کرێکارانی شیکاگۆدا جوڵانەوە, بە فێل بانگیان کردن بۆ ووتو وێژ، هەر لەو شوێنەدا کە کریکاریان تیا کۆکردبۆوە. بەکرێ گیراوێکی خۆیان هێنابوو. بەرگی کرێکاریان کردبووە بە. ئەو بەکرێ گیراوە دەستی لەو پۆلیسانە کردەوە کە وەستابوون، دەمانچەیەکی نا بۆ پۆلیسێکەوە، بەمە بیانوو کەوتە دەست پۆلیس، بۆ ئەوەی تەقە لە کرێکاران بکەن گەلێکیان لێ بکوژنو دوای گەلێکیش بکەن بە داراو مانو گرتنو خەباتی کرێکارانیش بەدناو بکەن. بەڵام زۆری نەخایاند کە ڕاستی دەرکەوت، دەستی سەرمایەداران کەوتە ڕوو، فڕوفێڵی ئەوان خۆیان بوو.

دادگای پڕ دادی مرۆڤایەتی ئەوانی تاوانبار کردو کرێکارانی شیکاگۆی بە بێ تاوان دانا. ئیتر هەر لەو کاتەوە کۆنگرەیەکی کرێکاران داوای کرد کە هەموو کرێکارانی جیهان ڕۆژی یەکی مایس بە ڕۆژی خۆیان بزانن، ڕۆژی خەباتی کرێکار، ڕۆژی دەرکەوتنی هەقی کرێکارو پاکیو سەر ڕاستی چینی کرێکار، ئەو ڕۆژەی بە خوێنی پاکی، بە ناهەق

ڕژاوی کرێکارانی شیکاگۆ ڕاستییەك لە ڕاستییەکانی ئەم سەردەمەی تێدا دەرکەوت، ڕاستیی مافو کۆڵ نەدانو ڕابەرایی چینی کرێکار.

بەدوای کرێکارانی ئەمەریکا زۆر وڵات، ئەم ڕۆژەیان بە جەژنی خۆیان دانا ئەم ڕۆژەیان کرد بە نیشانە بۆ یادکردنەوەی شەهیدانی شیکاگۆو هەموو خەباتکەرانی ئەو چینە ڕابەرە. ئەم ڕۆژە بوو بە نیشانەی تێکۆشانی کرێکارانو هاوسوێندەکانیان بوو بە جەژنی سەرکەوتنی کارگەرانو زەحمەت کێشان.

ڕۆژ دوای ڕۆژو ساڵ دوای ساڵ لەگەڵ سەرکەوتنە تازەکانی چینی کرێکار، وڵاتانی تازە ئەم ڕۆژەی بە جەژن ناسی کردی بە پشوودان، لە وڵاتی ئێمەشدا دەمێکە کرێکاران یەکی مایس بە ڕۆژو جەژنی خۆیان دەزانن. کاتێك کە ڕژێمی کۆنەپەرستی پاشایەتی باڵی ڕەشی بەسەر وڵاتدا کێشابوو، کرێکاران بەدزییەوە ئاهەنگی جەژنیان دەگێڕا. بەڵام لە چواردەی تەمووزی ١٩٥٨دا ئەو ڕژێمە سەرەو بن کرا، یەکی مایس بە جەژن دانراو کرا بە یەکێك لەو ڕۆژانەی پشوی تێدا دەدرێت.

لە یەکی ئایاردا کرێکارانی عیراقیش، ئاهەنگ دەگێڕن، جەژن دەکەن، بازووی هەڵماڵراو پیشان دەدەنو نیشانەی یەکێتی ڕیزو خەباتی خۆیان دەردەخەن، یادی شەهیدانی کاروانی خەباتیان دەکەنەوە، بەم چەشنە دەنگی ئایارو زەنگی کاروانی کارگەران گەیشتە خاکی ئێمەش، یا وەك شاعیرێکی کورد دەڵێت:

هەر چەند دێوە ورگنەکان

بەری تەقەلاچنەکان

به فیلّو فڕ

کوژانیانەوە کلّپەی ئاگر

بەلاّم ڕۆژی ئایاری سوور

شەمالّ ناوی فڕان بۆ دوور

بوو بە چرا

ئایار بوو بە پشتو برا

کەواتە دەبێت ئێمەش لە ڕۆژی یەکی ئایاردا، هەموومان لەگەلّ چینی کرێکاری ولاّتەکەمان جەژن بکەینو ئالاّی خەباتی سەرکەوتن هەلّ بکەینو سروودی ئەو چینە ڕابەرەو ئەو ڕۆژە بەرزە بخوێنینەوە هەر لەگەلّ هەموو شاعیرانی شۆڕشگێڕو ئەو شاعیرەدا ببێژین:

بۆیە ئایار

نەك هەر دەرگای جەور شکێنە

وەك ڕۆژی شەوگاری تار

دوایی بەزۆداران هێنە

ساتۆ ئەی ئایاری ڕەنگین

جەژنی گشت ئازادی خواهانی

بۆ پێش خستنی گیانو ژین

لە ڕێبازا چرامانی

دلّنیا بە تۆی خوێناوی

تا کرێکارێ مابێ، ماوی

لێكدانەوەی وشەكان:

گۆرانی	: ستران
سەر زەوی	: جیهان، گێتی، دنیا
ئامادەی دەكات	: حازر دەكات
شایی	: شاهی، داوەت، سویر (سوور)، زەماوەند، گۆڤەند
بە توانا	: خورت، بەهێز
بازوو هەڵكراو	: بازوو فەتلی، دەست هەلگرتی.
كاروان	: كارڤان
بنیادنان	: دامەزراندن، هیم دانان، دانیاندن، بنەڕەت دانان
لێ هەڵهات	: ژێ ڤەبوو
هەڵگرن	: راكەن
بە گورز	: ب گوپال، بەزۆر
بەربەستی	: بەرگری، ڕێ گرتن
فێڵ	: خاپاندن
بانگیان كردن	: گازیان كردن، گازیێ واكر
ووتو وێژ	: گفتوگۆ، گاڵ گالی
كۆكردنەوە	: كۆم كربوو، گردی كردبۆوە
وەستابوون	: سەكنی بوون، راوەستان
دەمانچە	: تەبانچە، شەش دەرب
بیانو	: بەهانە، حوجەت (عەرەبی)، هەنجەت، بیانگە
لێ بكوژن	: ژوان بكوژن
زۆری نەخایاند	: گەلێك ل دویڤ نەچوو، زۆری پێ نەچوو.
خۆیا بوو	: ئاشكرا بوو، دەركەوت
تاوانبار	: گوناهبار.
یادكردنەوە	: بیركردنەوە، هزركردن، بیرانین.
دەمێكە	: گاڤێكە، بێهنێكە، ژمێژڤە.

ورگن : سك زل

تەقەلا : هەول، خەبتین، کۆشش.
گوژاندیانەوە : ڤەمراندن، تەمراندن.
کڵپە : گڕ، گوڕی، گڕە.
تار : تاری، تاریك.
خوێناوی : خوێنین، ب خوێن

گفتوگۆ:

١. لە یەکی ئایاردا چ هەستێك دەکەیت؟

٢. ئایا دەزانیت ئەو چەند دێرە شیعرە هی کێنو لەکام دیواندا بڵاوکراونەتەوە، بیری لێ بکەنەوە ئەگەر نەتزانی سەیری ئەم چەند دێرە بکە بەدوای دیوانەکەدا بگەڕێ:

((ئەمە چەند دێرە لەهۆنراوە- یەکی ئایاری- شاعیرێك کە زۆرتر بەناوی (ع.ح.ب) ەوە شیعری لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکاندا بڵاو کردۆتەوە، خۆی ناوی (محمد شێخ حوسەین بەرزنجی‌یە) ساڵی ١٩٢٣، لە بەرزنجە لەدایك بووە، ساڵی ١٩٣١ هاتۆتە سلێمانیو تا ئێستا لەوێ دەژیت. دیوانە چاپکراوەکەی ناوی (ناسۆرەی دەروون) ەوە دیوانێکی چاپکراوی هەیە)).

٣. ئایا شیعری هیچ شاعیرێکی تر دەربارەی یەکی ئایار دەزانیت؟

٤. دە دێر لەم باریەوە بنووسە: (چینی کرێکار پێشڕەوی پێشکەوتنو سەرکەوتنی ئاواتی مرۆڤایەتییە)

هەڵەبجەی شەهید

هەڵەبجە شارێکی جوان‌و خنجیلانەی کوردستانە، کەوتۆتە باشووری ڕۆژهەڵاتی شاری سولەیمانییەوە، لەنێو باوەشی زنجیرە چیا سەرکەشەکانی هەورامان‌و شنرویێ‌و باڵا جۆدایە، بە دیمەنی سروشتی‌و چاو ئەندازەی ڕەنگین ئاوی زۆری سازگار، زەویی بەپیت، زۆری بەرهەم‌و میوەجات، دارستانی چڕ، فێنکی ئاوو هەوا، کانگای ئاسن‌و گۆگردو گەچ بەناوبانگە، شارێکی زۆر کۆنە مێژووەکەی بەستراوەتەوە بە مێژووی شارەزوورو میرنشینی بابانەوە، لەسەردەمی عوسمانییەکاندا بنکەو بارەگایەکی گرنگی لەشکری ئەوان بوو، لە ناوچەی هەڵەبجەدا گەلێك گردی شوێنەوارو وێنەو نیگاری جۆراو جۆر دەبینرێ کە مێژووەکەیان بۆ سەردەمی ئاشوورییەکان‌و میدییەکان دەگەڕێتەوە.

هەر لە کۆنەوە هەڵەبجەو ناوچەکانی دەوروبەری مەڵبەندی خوێندن‌و زانست بووە، شوێنی مامۆستایان‌و زانایانی پایە بەرزی ئایینی بووە. لە بواری ئەدەبیاتدا شاری هەڵەبجە وەکو ئەستێرەیەکی گەشی پرشنگدار لە ئاسمانی کوردستان گەشاوەتەوە، گەلێك لە شاعیرە ناودارەکانی کورد لەم ناوچەیە پەروەردە بوون‌و پێ گەیشتوون (مەولەوی، وەلی دێوانە، تاهیر بەگی جاف، گۆران، ئەحمەد موختار جاف، کاردۆخی‌و...).

هەڵەبجەی شیرین هەمیشە بنکەی ڕاپەڕین‌و شۆڕش بووە، داڵدەو پەنای شۆڕەسوارو شۆڕشگێران بووە. چقڵی چاوی ناحەزان بووە. بۆیە هەر لە دێر زەمانەوە دوژمنان‌و داگیرکەرانی کوردستان رق‌و کینەیان

بەرامبەر ئەو ناوچەیە نواندووەو هێرشی دڕندانەیان بردۆتە سەر. ئینگلیزەکان لە ساڵەکانی دوای جەنگی یەکەمی جیهاندا لە سەردەمی شۆڕشی شێخ مەحموودی نەمردا بە چەند فڕۆکەیەك شاری هەڵەبجەو عەبابەیلیێیان بوردمان کردو کۆمەڵێك خەڵکی بێتاوانیان شەهید کرد. هەروەها شاری هەڵەبجە لە ڕۆژی ٢٦/٤/١٩٧٤ کەوتە بەر هێرشی ئاسمانی فڕۆکەکانی ڕژێمی بەعسی هاوکات لەگەڵ بۆردوومان کردنی شاری قەلادزێی خوێناویدا، خەڵکێکی زۆر شەهیدو برینداربوون.

لە بەهاری ساڵی (١٩٨٨)ز کە شەڕی عیراق‌و ئێران لە ئارادابوو، ئێرانییەکان لەشکری عێراقیان تێك شکاندو ناوچەکانی هەڵەبجەو خورماڵ‌و بیارەیان داگیرکرد، ئەم ڕووداوە بووە ڕێ خۆشکەرێك بۆ دەسەڵاتدارانی ڕژێم‌و تۆڵەی لەشکرە بەزیوەکەی لە خەڵکی بێ دەسەلات کردەوە، ڕق‌و کینەی دڵی ڕەشی بە کورد هەڵڕشت، ئەوەبوو لە (١٦/٣/١٩٨٨) بە دڕندەترین شێوە بە چەکی کیمیاوی پەلاماری شاری هەڵەبجەو دەوروبەریدا، بەربووە گیانی خەڵکی بێ تاوان، هەزاران منداڵ‌و ژن‌و پیاوو لاوی تازە پێگەیشتووی لە کۆڵان‌و شەقامەکانی شاری هەڵەبجەدا لە گەورەترین ڕووداوەکانی مێژوودا شەهید کرد هەزارەهای تریشی ئاوارەکرد، ئەم کارە بێ ویژدانەی ڕژێم لەم سەردەمەدا بێ وێنەیەو زۆر دڕندانەتر بوو لە کردەوەکانی نازییەکان.

ئەم کارەساتە دڵتەزێنە لە کاتێکدا ڕووی دا کە تازە بەهار بوو. دەشت‌و دۆڵ‌و قەد پاڵی شاخەکانی بەرگی سەوزییان پۆشی بوو، چرۆی

درەختەکان پشکووتوو بوون، گوڵو گوڵاڵەو بەیبوونو وەنەوشەو چنوور دەست لەملانە لە یەك ئاڵابوونو ناوچەکەیان خەملاندبوو. دانیشتوانی ناوچەکە چاوەڕوانی سەیرانو گەشت بوون. خۆیان ئامادەکردبوو بۆ جەژنی نەورۆز بەڵام بەداخەوە لە باتی بۆنی گوڵو گوڵاڵە جوانەکانو ئاهەنگو خۆشی هەوری نیگبەت ئاسمانی هەڵەبجەی شیرینی داگرتو خەردەلی باراند هەزاران مرۆڤ و باڵندەو مەڕو ماڵاتی قڕ کردو بوونە قوربانی ستەمی بەعسی خوێن ڕێژ.

کیمیا بارانی شاری هەڵەبجەی ڕەنگین کارەساتێکی تراژیدی بوو، دەبوو ویژدانی سەرانسەری جیهان بۆی بهەژێت، چاوی هەموو مرۆڤێك فرمێسکی خوێنینی بۆ بڕێژێت بەڵام بەداخەوە حوکومەتەکانی دونیا بگرە گەلەکانیش بەرامبەر ئەم کارەساتە بێ دەنگ بوون لەبەر بەرژوەندی خۆیان، لەکاتی خۆیدا بە هانای گەلە ستەم لێ کراوەکەمان نەهاتن، گوێیان لە هاوارو ناڵەی لێ قەوماوان نەگرت. یارمەتیی بریندارو ئاوارەکانیان نەدا، پشتیوانیان لە مافی مرۆڤی کورد نەکرد، دەنگیان بەرامبەر تاونباران بەرزنەکردەوەو ڕیسوایان نەکردن. گەرچی هەندێك بێزاری دەربڕین هەبوو بەشێوەی تاكو تەرا بەڵام لە ئاستی پێویستدا نەبوون.

هەڵەبجەی شیرین تۆ بوویت بە هاوەڵی هیرۆشیماو ناکازاکی، تۆ بڵێی ئەو ستەمەی لێیان کردیت وا بە ئاسانی لەیاد بکرێت؟ نەخێر هەرگیز چاوەڕوانی ئەمە مەبە، برینێکی قووڵەو وەها زوو سارێژ نابێت، هەتا

کورد مابێت لە یادت ناکات، ئەوە لەدوای ئەوە بە یەکتری دەگەیێنن کە کورد بە هەناسەکێشان شەهید بووە.

ئەم کارەساتە گەورەیەو خاپوورکردنی گوندو شارۆچکەکان، زەبرو زەنگی بێ سنووری ڕژێمو ئەنفالو هەموو جۆرە ئەشکەنجەکانی تر، بلیسەی ئاگری شۆڕشی کوردیان خۆشتر کرد، ورەو توانای خەڵك بەهێزتربوو، گوڵی هیوا گەشتر بوو، ریزەکانی هێزە نیشتمان پەروەرەکان پتەو تر بوو، هێزی گەل هاتە مەیدانو وەکو بورکانێك تەقیەوە لە ڕاپەڕینە مەزنە شکۆدارەکەی ئاداری (١٩٩١)ز خۆی نواند، دام دەزگا داپلۆسێنەرەکانی ڕژێمیان تێك شکاندو کوردستان ڕزگار بوو، پەرلەمانو حکومەتی کوردستان هاتە کایەوەو دوای ئەم سەرکەوتە مەزنە خبۆشی تەبابییەوە، بەهێزی بازووی لەبن نەهاتووی گەلەکەمان، بە پەنجەی هاوکاری شاری هەڵەبجەی شەهید ئاوەدان کرایەوە، ئاوارەکانو لێ قەومان بەزێدی باوكو باپیرانیان شادبوونەوە، ئێستاش گەلی کورد هەموو ساڵێك لە یادی ئەم کارەساتەدا کە شانزەی ئادارە سەری ڕێزو نەوازش بۆ گیانی پاکی شەهیدان دادەنوێنێتو چەپکە گوڵ لەسەر گۆڕیان دادەنێت، سۆزو پەیمان تازە دەکاتەوە کە بەردەوام دەبێت لە خەباتو تێکۆشان دا بۆ پاراستنی دەستکەوتەکانو وەدەست هێنانی هەموو مافە ڕەواکانی گەلەکەمان، هەوڵ دەدات ڕەگو ڕیشەی ناکۆکیو تۆوی دوو بەرەکی هەڵبکێشێت، بە یەك دڵو یەك مەبەست لە پێناوی دوا ڕۆژی نەتەوەکەمانو چارە نووسی تێکۆشێت.

لێکدانەوەو ڕاڤەکردنی پەیڤان:

شار : بازێر

چیا سەرکەشەکان : چیا بڵندەکان، چیایێن بلندو سەر کەش

چاو ئەندازە : دیمەن، منظر

گۆگرد : کبریت

داڵدە : پەناگە، پەسێو، شوێنی خۆشاردنەوە، جهێ خۆشارتنێ، ملجأ

چقڵ : دڕك، ستری، زی

لە ئارادابوو : لە گۆڕێ بوو، لەبیرو هزران بوو، لە بەیندابوو

قڕ کرد : لەناوی برد، نەهێلا، ژناڤ بر

بۆی بهەژێت : بێتە هەژیان، بۆی بجووڵێ

ریسوایان نەکردن : ئابڕوویان نەبردن، حەیای وانیان نەبرد.

ستەم : زوڵمو زۆرداری

خاپوور کردن : تێکدانو ڕماندن، کاول کردن.

شکۆدار : گەورەو مەزنو پڕ بەها.

ڕژێمە داپلۆسێنەرەکان : ڕژێمێن تیرۆرستو قەمعی.

شۆڕشی مەزنی ئەیلوولی ١٩٦١

گەلی کورد خاوەنی نیشتمانێکی فراوانو بە پیتە، هەزاران ساڵە ئەو گەلە لەسەر ئەم خاکەدا کە زێدی باپیرانیەتی نیشتەجێیە، دوژمنان هەمیشە چاویان لە سامانی ئەو خاکە بووە، لەبەر ئەوە دڕندانەو نامرۆڤانە هێرشو پەلاماریان هێناوەتە سەرو بە زەبری چەكو هێز داگیریان کردووە، ئیمپریالیزمی تازەش چونکە پشتگیری لە ستەمو زۆرداری دەکا، بۆیێ لە دوای جەنگی گەورەی یەکەمەوە بوو بە پاڵپشت بۆ دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستانو نیشتمانی کوردی بە سەریاندا دابەشکرد. کوردستان بوو بە چوار لەتو هەر لەتێکی درا بە دەوڵەتێك، ئەو ستەمەی لە گەلی کورد کرا، لەکەیەکی ڕەش بوو لە نێو چاوانی مرۆڤایەتی، ئەو لەکەیەش لاناچێ تا ئەو گەلە ستەمدیدە بە هەموو مافێکی ڕەوای خۆی نەگات بە مافی چارەنووسیشەوە.

بەشێکی گەلی کورد دابەشکراو وەبەر عێراق کەوت، ئەو بەشەی دەیان ساڵو بگرە پتریش، کەوتە هەوڵو تێکۆشانو ڕێی خەباتی سەختی گرتە بەر بۆ وەدەست خستنی کەمترین مافی ڕەوای، بەڵام بەداخەوە حکومەتە یەك لەدوا یەکەکانی عێراق گوێیان بە خواستو ویستی کوردی عێراق نەدەدا، لەبەر ئەوە هەموو جارێك ئاگرو ئاسن بۆ کپ کردنی کڵپەی شۆڕش بەکار دەهات.

شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ لە عیراقو سەرنگون کردنی ڕژێمی پاشایەتی گڕوتینی وەبەر بزاڤی ڕزگاریخوازی گەلەکەمان ناو ئاسۆی لەبەر دەم کوردی عیراق ڕووناك کردەوە، کوردی عێراق ماوەیەك

هەناسەی ئازادی تەناهی هەڵکێشا، بەڵام لە ڕێ لادانی شۆڕش هەموو ئاواتەکانی تێبرد، دەسەڵاتدارانی شۆڕشی تەمموز لە هەموو بەڵێنەکانیان پاشگەز بوونەوەو کەوتنە گیانی ڕۆڵەکانی ئەم گەلە، بە ناچاری کورد دەستی دایە چەکی بەرگری کردنو پشت قایم بە چیا سەرکەشەکانو بە بیروباوەڕی پتەوی کوردایەتی شۆڕشی ١١ی ئەیلوولی ١٩٦١ای هەڵگیرساند، نەك لەبەر ئەوەی کورد حەزی لە کوشتو کوشتارە، بەڵکو لەبەر ئەوە بوو کە ناچارکرا ئەم ڕێگایە بگرێتە بەر بۆ بەرگری کردن لە بوونو مافی خۆی. تا دەهات ئاگری شۆڕشی بە گوڕتر دەبوو، دەیان هەزار پێشمەرگەی بە جەرگو بازوو پۆڵایین لە کەژو کێوەکانی کوردستاندا بڵاوبونەوە، گرمەی تۆپو گرەی فڕۆکەو ویزەی گوللە ببونە سیمفونیای سەردەم، ئەو ڕۆژگارە بوو بە شەوگارو تەمو مژی ڕەشی جەنگ باڵی بەسەر کوردستان دا کێشا، دەیان داستانی ئازایەتیو قارەمانیەتی تۆمارکرا، چەند جارێك حکومەتی عێراق بە ناچاری شەڕی ڕاگرتو داوا گفتوگۆی دەکرد، هەموو جارێکیش گەلی کوردە، سەرکردایەتییەکەی بەدەم ئەم داوایەوە دەهاتن چونکە کورد شەڕخواز نییە بەڵکو ئاشتی خوازو مرۆڤ دۆستە. دواجار گفتوگۆ درێژەی کێشا، دانووستان بەردەوام بوو، تا لە دواییدا بەیانی (١١)ی ئاداری ساڵی ١٩٧٠ دەرچوو کە تیایدا بۆ یەکەم جار حکومەت دانی بە مافی خۆڕێبەرێتی کورد نا، ئاگری شۆڕشی تا ماوەیێك کپ بوو، گرمەی تۆپو گرەی فڕۆکەکان نەمانو لە جێی ئەوان سازو دەنگی دەهۆڵو زوڕنای کوردەواری لە دۆڵو نیهالەکاندا دەنگی دەدایەوە، لوولەی تفەنگو

تۆپـەکان توانـەوەو کـران بـە گاسـنو پیمـەڕەو بێـڵو بـۆ زەوی کـێڵانو ئاوەدانکردنەوە، بەڵام ئەو بارودۆخە زۆری نەخایاند، حکومەتی عێراق لە هەموو بەڵێنو بڕیارەکانی پاشگەز بۆوە، پشتی لە کـورد کـردو ڕووی لـە کۆمەڵێك هەڵپەرستو مرۆڤی ناشایستە کرد، لەبەر ئـەوە شۆڕشـی کـورد ناچار بوو دووبارە تیٚ هەڵچێتەوەو لە هەموو لایەك ئاگری شۆڕشـی کلّپـە بکاتەوە.

لێکدانەوەو ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

زێد : نیشتمان، وەلات

پاڵپشت : پشتیوان، پشتەڤان

لەت : پارچە

نێوچەوان : هەنیە، ئەنی

ستەمدیدە : زوڵم لێکراو، زولم لیٚ کری

کپ کردن : دامرکاندن، ڤەمراندن، ڤەتمراندن.

کڵپەی شۆڕش : گوڕییٚ شۆرشی

پاشگەزبوونەوە : پەشیمان بوونەوە

شەوگار : شەڤیٚ درێژو تاری

هەڵپەرست : مرۆڤی ئینتهازی

خێزانێکی ئاوارە

ئەو ساڵە هاتێکی باش بوو، وەرزێران هەر یەکە بە ئارەزووی خۆی تەلی ئامانجی بۆ مەبەستەك لێ دەدا کە چەند ساڵێك بوو چاوەنوارِی هاتێکی وا بوون، جگە لەو کەسانە نەبێت کە بە تەواوی باری ئالۆزاوی وڵاتیان دەزانیو دوژمنانی گەلیان چاك ناسیبوو کە بە هێماکردنی بێگانان هەڵدەسورێن بە پێچەوانەی بەرژوەندی ئەم کۆمەڵە تێکۆشەرە، بۆیە بە پیرۆزترین شت لایان سوێندیان خوارد تا دوا هەناسەو دوا دڵۆپ خوێن ووزەو تین بخەنە بەر لاشە دژی داگیرکەران بجەنگنو کۆڵ نەدەن گەمە بە پرۆژەی زندە بەچاڵیان بکەن.

چەرخی گەردوون سورِایەوە بە سەر چارەنووسی میللەتدا، دوژمن بە یاریدەی ناپاکان هێرشێکی نارِەوای فرە چەشنەی هێنایە سەر ناوچەك و جوتیارو زەحمەتکێشان کەوتنە بەرگری لەشکری ستەمکاران، ئەوەی سەد ساڵ بوو یەکتری نەویستبوو، لەم شەرِی ئابرِوومەندیەتەدا یەکتریان گرت بۆ پاراستنی نیشتمانو ناوچەکەیان، لە دوژمنیان کردە ئاگرباران، شێرانە هاواریان دەکرد:

بژی ئازادی، بژی کوردستان.

دۆستانو برادەرانی گیانی بەگیانی، ئەم بەوی دیی دەگوت: ها... قوربانە، قوربانی کورِان بم، مردن یا سەرکەوتنو زاڵ بوون بەسەر دوژمنی کەودەنی...

باوکی پشت کۆماوەی، بە ساڵا چووی گوپاڵ لەدەست بە تاقانەکەی دەگوت: کورِم، لە بابتە، مەردانە شەرِکە، دوژمن ببەزێنە، بەرخی نێر لۆ

سەربڕین باشە، با دایكو خوشكەكانتان بە دیلی نەكەونە دەست ناپاكان... لاوە جەمەدانی لەسەرەكان بە گەرووی هیشكو تێنوو دەیان نەڕاند: با گوللەتان ئاراستەی كەللەی دوژمن بكرێتو یەك لەدوای یەك بیان پێكێت، با ئەم خاكە بێت بە گۆڕستانی نەیارو دوژمنانو، ببن بە پەندی ڕۆژگار، نەعرتەو قیژەی دایكو خوشكانی كوندە لە پاشۆڵ دەچووە كەشكەشانی فەلەك، تەرمی دوژمنیان دەكرد بە سپێرو، بەناو نووری تۆپو تەقەی بڕنۆو قرەی تەنتریۆف، یەك ركێب خۆیان دەگەیاندە لەشكرە جەنگاوەرەكانیان كە بە شەستیرەو قۆنداغ بە گڕی ماهوزەرو كچك چاپ دەجەنگان. هەر چەندە لە سەرەتا سەركەوتنێكی ئێجگار گەورەیان نواند بەلام نەمانی فیشەكو سرووشتی ناوچەكەو لەشكری نەپساوەی دوژمن ئابلۆقەیان دانو لە دەوریان وورینو كەتنە سووتنو تالانو كوشتنو بڕینی بێ تاوان... ئەمەو جگە لە گوارە گوێی ژیان داپچڕاندنو سووتانو ئاگر تێبەردنی هیشكو تەڕی پاش تالان كردنەكە، لە لۆریان كەوتنە كێشانەوەی پیرو پەك كەوتووی خوانەسەكانی مزگەوت، مالۆ مندالانی دەست نەكەوتووش چەنی خێزانی خانە پاشا ئاسایی وەك كۆترە باریكە پەڕاگەندەو دەربەدەرو لانە لێ تێك چوو! پلكە "ستی"ش یەكێك بوو لەوانەی لەم شەڕەدا لەبەری پەرێز مندالەكانی "باپیر"ی كوڕی پەسارە دابوون دەربازی كردبوون نەی خستبوونە دەست هێرش هێنەرەكان لە گوندێكی خۆفرۆشەكانی نێزیكیان، لای ناساوێكیان كە بەناو سەر بە ئەوان بوو، ستارەی گرت، پاش گرتنی "نازداری"ی ساواداری بووكی لە جیاتی

باپیری کوڕی، لەگەڵ چەند ژنێکی تری گوندەکە درانە دەست زەفتیەکە کەس لە ئاخاوتنیان نەدەگەیشت، لەم ڕۆژەوە دونیا بە یەکجاری لە داپیرە ستی وێك هات، پەژارە دایگرت کە، چۆن، لە بە چ ئایینو بڕوایەك ئافرەتی بێ تاوان بخرێت بەندیخانە چونکە پیاوەکەی نادات بە دەستەوە؟! باشە، کێ دەڵێت کوڕەکەی ئێستا بە گیان ماوە؟ هەموو دەم وەکو مەنجەڵی شیری بەهار دەکوڵا، فرمێسکی بە گوڕی دەهاتە خوار بەتایبەتی کە وێنەی باپیری دەهاتەوە بەر چاو کە لەرەوەزە شاخێکی سەخت برینداربووەو مەرگ باوەشی بۆ کردووتەوە. دەك، جەرگی داکی خراپێ، چۆن لەسەرە مەرگا بەو دەستی فرچکی پێ دایێ قوم قومەك ئاوی نەدایێ!!.

ئێوارەیەکیان مەنجەڵی چێشتەکەی لەسەر سێ کوچکە بچکۆلانەکەدا تا دەهات پتر جۆشی دەستاند، ئاگری سەرگینو قشپل لەسەر یەك کەڵەکەیان دەکرد، هەوای هۆدە ڕەشو دوکەلاوییە بێ کولانکەکەیان گەرم داهێنابوو، جار جارە شیشەیەکی تری دەخستە بن مەنجەڵە ڕۆخ پسایەکە بەدەستی ڕاستیش لانکی کوڕەزای دەهژاند... (چەتۆ)یان کۆخە لە هۆرو دۆرخۆی بردبوو، سەری خستبووە سەر ڕانی چەپی داپیرەی کە هەردەم لەبەر ئازاری باداری درێژی کردبوو، جار نا جارە نوزەیەکی (دایە مردم) لە برسانی لێوە دەهات. (بێرێ) خوشکە گەورەی منداڵان لەوبەری قورتاناگرەکەوە، وەکو گوڵێکی ژاکاوو ئاوی لێ بڕاو زەردو سیس هەڵگەڕابوو، جلكو بەرگێکی شڕو وڕی پۆشی بوو. ناشکوری نەبێ بەرگی پەڕێز، داوە دەزۆیەکت ڕابکێشایە سەد پینە

دەکەوتە خواری، لەبرسانا کەوانەی کردبوو، چاوە گەلاویژییە تێك چووەکانی بڕیبووە شۆربای پیرخەنی. لایێك (دایە شیو)، لایێك (دایە نان)، جگە لە واقەواقی ناو لانکەکە، ئەمانە تێکەڵ بە هوڕینەو سەردوولکەی داپیرەی زامداری ڕۆژانی بەسەرچوویی دەبوون‌و نەخشەی کارەساتێکی ڕەشینی‌و ماتەمیی ترسناکیان دەکێشا، بۆیە یادگارەکانی ڕابردووی وەك شریتی شانۆ دەهاتەوە بەرچاو بە دەنگێکی پڕ لە قوڵپی گریانەوە دەکەوتە لای لایەی ساواکەو بە ئاوازێکی تێکەڵاو دەی گووت:

لای لایێ ڕۆڵەی من لای لایێ کۆرپەکەی دایێ لۆ خەوت نایێ؟!

بابی بێ سەرت هیچ دمنگی نایێ خودای هەژاران بە هانام نایێ

سووتام‌و برژام لۆ خەوت نایێ؟!

لە پڕ یەکێك زۆر لەسەرخۆ، بێ خشپەو خرپە بە ئاستەم:

– داپیرە، لە ماڵێ ی؟!

(چەتۆ)و (بێری) جوولەیان تێکەوت‌و بووژانەوە!

– کێیە، جەرگی داپیرەی؟

– میوانی ڕادەگرن؟

– ڕۆڵە، بفەرموون، میوان ئازیزە، سەر لە مەیدانێیە یان ماڵ؟!

(پیروت) مامۆستای گوند: سەلامو عەلێك

– وە عەلەیکە سەلام،... ئای مامۆستایە، کچێ بێری، لە داکتە، لبادەکەی لۆ مامۆستای بێنە.

لباد شرب بە عەردی دادراو تۆز ژوورەکەی پڕ کرد.

مامۆستا گازی چەتۆی کردو ماچێکی لێ کردو سێوەکانی هێنابووی لە کۆشی دانا، پوورە ستی پاش بەخێرهاتنی گەرم گوڕ، هەندێ بلێی یەكو دوو شیوەکەی تێکردو یەکو نانیشی لەبەردەم دانان، ئەوان خەریکی خواردنو ئەمانیش کەوتنە دواندنی یەکتر.

پلکە ستی: ئەرێ، بە قوربانت بم، چە دەنگوباسی خۆشت پێ نییە؟ بە مەرقەدی حوسێنی غازی، لە عەژمەتی نازداری داکی مندالان وەختە شەق بەم! گیان لە جێیەکی قەیمە نایەتە دەرێ!! با خۆفرۆشانو دوژمنان دەست خۆیان بوەشێنن، بەو ئالقەی لە مالی خوای ڕام هژاندیە... با...با پـ پـ پیر بێتەوە، شیری ئەم مەمکانەی لێ حەرام دەکەم، بەنوێژی نیوەڕانێ نەیانداتە بەر گوللەی ئەو پڕتۆیەی کە بەنانی مندالان کڕایە!...

مامۆستا: داپیرە، هەموومان (باپیر)ین، کوڕە گچکەی تۆین، ڕۆژەك دێت لەبەر چاوی تۆ دەدرێنە دادگای گەلو سزای تاوانی خۆیان دەدرێتەوە، ئەوە میللەتە- میللەت، لە پۆلا قایمترە، لە دەریای بێ بن فراوانترە، فریزە هەر بیبڕە شین دەبێتەوە! دەلێن لەشکری ئێمە سەرکەوتن، لەدوای سەرکەوتن وەردەگرن، هەر بزانە مزگێنی ڕزگاریت لۆ هات.

هێشتا وتەکەی لە دەم مابوو بیلێ هەردوو لا ڕوومەتی ماچ کرد:

- وەی داپیرەی رەقو هیشك لەسەرت گەڕێ، (نازدار) لە بەندیخانە دێتەوە؟ لەگەلێ (باپیر) لۆ ناو مالو مندالیان بەسەر بلندی؟!

وەی خوایە دەرویەکمان لێ بکەوە، حە خۆ... مەرگی داپیرەی لۆ کورە جاحێرە خۆ نەفرۆشەکان بێ...

- داپیرە، من درەنگ مە، ئەو- پێنج- دینارە بگرە، چە پێویستیت هەیە، پێی بکرە، ئەو- سێ- دینارەش بدە (سێوێ) بەڵام مەڵێ (مامۆستا) ناردیتی، چونکە ئافرەتێکی دەم پەلە...

- ئای مامۆستا، کەی ئەو چاکانەت بدەمەوە؟

مامۆستا هەڵسا سەرپێیان، نا داپیرە، ئەمە هی میللەتە، کە بەشانازییەوە بۆ ئێوەی دەنێرن (باپیر) لۆ میللەت خۆی کردووتە قۆچی قوربانی. لەسەرخۆ، دوعابوونی خواستو چووە دەرەوە.

سپێدەی بەیان دەرکەوت، پلکە ستی خۆی گەیاندە ماڵی سێوێ:

- ها، ئەوە سێ دینار لۆیان ناردووی.

- هەبی نەبی، کێ ناردیتی؟

- نەم ناسی.

- مامۆستا پیرۆت نەبی، هاموو شۆی پێشتر لەگەڵتان هەبوو؟

لە ژنانم گوێ لێ بوو، دلێن زۆر باشە.

ستی گوتی: نا هەونیەو، گەڕایەوە.

سێوێ چووە ناو کۆڕی ژنان دانیشتو وتی:

- بەخوا خوشکینە مامۆستا پیرۆت ئەم شەو حەفت دیناری لۆ ناردووم، بچم هەندێ ترێ بکرم، زۆرم حەز لێیە، بەخوا بابی کەساو لێ قەوماوانە.

هەر ئەو دەمە دەنگ بە سەرۆکی خۆفرۆشەکان ڕاگەینیو ئاگاداری سازمانی دوژمن کراو مامۆستایان تێك لوولداو خستیانە ناو پیکەپە کەسکەکەو بۆ شاریان برد، لەوێ پاش سێ شەوو سێ ڕۆژ لێدان دارکاری کردن، ناوی کەسانە بلێت کە لایەنگیری شۆڕشگێڕەکانو جوێنیان پێ بدات.

بەلأم ئەم مەردانە وەستاو پێی ووتن:

من هەر دەکوژن، بەلاّم لە تۆڵەی من هەزارانتان لێ دەکوژرێت!

پاش ماوەیەك شەڕ ڕاگیراو پێشمەرگە قارەمانەکان بەرەو خێزانەکانیان گەڕانەوە، هەر یەکە منداڵ لە باوەشی، خۆشی شادی سەرتاپای نیشتمانی گرتەوە، (بێری)و (چەتۆ)ش لە دەرگای حەوشە، هەر دەمە بۆ لایەك غاریان دەداو (سەرکەوت)یش بە گاگۆڵە دوایان دەکەوت، چاو دەگێڕا لە چە لایەك بابیان دەربکەوێت، بەلأم بەداخەوە دەمێك بوو نیشتمانی خۆشەویست لەناو گۆڕا باوەشێنی لێ دەکرد!

لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا سووری کیشوەری عوسمانی بەرەو لێژی دەڕۆیشت، هەر کاتە نا کاتێك ئاژاوەو هەرایەك بەرپاردەبوو، چونکە ستەمو زۆرداریی عوسمانییەکان لە سنوور دەرچووبوو، لە لایەکی تریش دەنگی زەنگی باوەڕی نەتەوایەتی بەرە بەرە لە ولاتاندا دەزرینگایەوەو گەلانی ژێر دەستی ئاگادار دەکردەوەو، ئەو گەلانەی کە لەژێر ڕژێمی نالەباری عوسمانیەکان دەتلانەوە، ئاواتە خوازیان بوو کە ڕۆژێك بێت ڕزگار ببن لەو بارە ناسۆرەی کە تێدا دەژیان.

کوردیش یەکێك بوو لەو گەلانەی کە هەناسەبڕکەی پێ کەوتبوو لەژێر فەرمانی تورکەکانو، هەمیشە ئاواتی دەخواست کە بلێسەی ڕووناکیو ئازادی هەلبێتو بەسەر خاکی کوردستاندا.

هەروەها لە سالی ١٩١٤ی.ز.دا کارەساتی جەنگی گێتیی یەکەم هەلگیرساو وێنەی سامناکی وورده وورده شابالی ڕەشی بەسەر هەموو قوژبنێکی جیهاندا کێشاو، هەموو لایەکی شلەژاندو، لە ئەنجامی ئەم جەنگە خوێناوییەدا چەرخی گەردوون ئینگلیزی بەسەرکەوتوویی گەیاندە خاکی دلێران، کە کوردستانە.

ئەو تافیش شێخ مەحموود پایەکی بەرزی هەبوو لەنێو کورددا، چە لە ڕووی ئاینەوەو، چە لە ڕووی نیشتمان پەروەرییەوە، کە دی ویست کوردستان سەربەخۆ بێتو، شێخ مەحموود لەم بارە ئالۆزاوەی کۆلییەوەو، وای بە باش زانی کە ئینگلیزەکان ئاگادار بکات کە ئەم

خاکە نیشتمانی کوردەو دەبێت بۆ کورد بێت، لەبەر ئەمە نامەیەکی بۆ نوێنەری ئینگلیز نارد، کە لە بەغدا بوو، لە نامەیەکدا ووتبووی:

سەدەهای ساڵە ئەم خاکە مەڵبەندی کوردەو، هیواداریین کە ئێوە مافمان بدەنو ماوەی ئەوە نەدەن کە بەچەك داوای مافی خۆمان بکەین.

ئینگلیزەکان ئەمەیان سەلماندو گوتیان ئێمە مافی کورد دەدەین، ئینجا لە سەر ئەم پەیمانە نوێنەری ئینگلیز (مێجەر نوئێل) بەبێ تەگەرەو ئاستەنگ گەیشتە سولەیمانیو، بۆ ڕۆژی دوایی لەبەر دەرگای (سەرای سولەیمانی) لە پێش چاوی هەزاران دانیشتوانی شار چووە سەر کورسیەك زوو گوتی:

((بە ناوی میری بەریتانیا حاکمی گشتی عیراق پێتان ڕادەگەیێنم، کە ئێوە یەخسیریو دیلیەتی ڕزگاربوون، ئیتر سەربەستو ئازادنو، شێخ مەحموود حوکمداری کوردستانە)).

بە پەرۆش بوونەوەی ئەم موژدەیە خۆشە گەلی کورد وەکو گوڵ گەشایەوەو شاری هەڵمەتو قوربانی بوو بەپارچەیەك لە بەهەشتی بەریندا، وەلێ هەزار مخابن! ئەم خۆشیو شادییە زۆر نەخایاند!!

چونکە ئینگلیزەکان لە کامی دڵیانەوە بڕوایان بە مافی کورد نەبوو، بەڵکو بۆ خۆ چەسپاندن ئەم گفتەیان دابوو!!.

بەم جۆرە بە تەواوەتی لە قسەی خۆیان باداوەو دەستیان کرد بەهێنانی بێگانە بۆ کوردستان لە هەندەرانەوەو تەفرەدانی هەندێك کورد، ئا بەم چەشنە باری کوردستان ڕۆژ بەڕۆژ تا دەهات ئاڵۆزتر

دەبوو، هەتا وای لێ هات شێخ لە خۆی وەرس بوو، لە ووزەی نەما کە باری وڵات بەم جۆرە بڕوات.

ئەمجا نامەیەکی توندو تیژی بۆ حاکمی گشتی عیراق ناردو داوای جێبەجێکردنی پەیمانەکەی کرد، کە سەربەخۆیی کوردە، بەڵام ئەم داخوازییەش بێ سوود بوو، چونکە ئینگلیز بە تەواوی پەشیمان بووەوە لەو گفتەی کە دای بوو. ئینجا شێخ دەستی کرد بە خۆ ئامادەکردن بۆ دەرکردنی بێگانە لە خاکی کوردستاندا، ئیتر ئاگری جەنگ هەڵگیرساو سوارەو پیادەکانی کورد وەکو پڵنگ لە هەموو لایەکدا هەڵمەتیان دەبردە سەر سپێرەکانی دوژمن، بەڕاستی کارێکی ئەوتۆیان بە ئودوگای ئەوان کرد، کە با دەواری شڕی نەکردبێت! کە تاسلوجە بوو بە گۆڕستانی سوپای لیڤی ئینگلیز.

دوای ئەم سەرکەوتنە مەزنەیە سوپای کورد لە ژێر سەرکردەی حوکمداری کوردستان بەرەو کەرکووك کەوتنە ڕێو لە دەربەندی بازیان بارەگای خۆیان دامەزراندو، هەروەها ئینگلیزەکانیش دەستیان کرد بە هێنانی هێزێکی زۆر لە موسڵەوە بۆ کەرکووك، ئینجا ئەم هێزە بەرەو بازیان بزووت.

بەم چەشنە کاتێك لەناکاو لەگەڵ سپێدەی بەیاندا سوپای ئینگلیز لە چەند لایەکەوە هێرشی بردە سەر جەنگاوەرە دلێرەکانی کورد بە کوشندەترین چەك، لە زەویو لە ئاسماندا.

سوپای کوردیش وەکو شێر بەرەنگاریان بوونو جەنگێکی مەردانەیان کرد، هەتا وای لێ هات ڕیزی پێشەوەی سوپای کورد دەست

بە خەنجەر پەلاماری دوژمنیان داو کەوتنە ناویان، ئیتر هەر ئەوە بوو کە هیچیان بە زیندوویی نەگەڕانەوەو، پاش شەڕێکی بێ ووچان شێخ مەحموود زامدار بوو، لە ئاکامی ئەم جەنگە خوێناوییەدا سوپای کورد شکاو دوژمن هاتە نێو بارەگاکەیان‌و، بەدەست نیشانی کوردێکی نا پەسند شێخیان بە بریندارى لەبن بەردەکە ناسییەوەو، بە یەخسیری بردیان بۆ بەغداو جەنگ کۆتایی هات‌و، ئەو بەردەی کە بوو بە سەنگەرێك بۆ پاراستنی شێخ مەحموود لەکاتی جەنگدا ناویان لێ نا (بەردە قارەمان)و، ئەمەش دەکەوێتە خوارووی کلکەی دەربەند، ئینجا ناوی ئەم بەردە پەخش بووەوەو بوو بە وێردی سەر زمانی هەموو نیشتمان پەروەرێکی کوردو، ناوی پیرۆزی لە لاپەڕەکانی مێژووی بەخوێن نووسراوی گەلی کورد تۆمار کراو، بەردی ناوبراویش هەر بە ئاواتەوەیە کە تۆی دوو بەرەکی‌و خۆ فرۆشی‌و نا پەسەندی لە ڕەگ‌و ڕیشەوە لەنێو کورددا هەڵکەندرێت‌و، هەروەها دەڵێت: هەرگیز متمانە بە بێگانە مەکەن.

دهــۆك

دهۆك له مێژوودا:

بـێ گومانـه کـه دهـۆك لـه شـاره کۆنـهکانی کوردسـتانی عێراقـه، پرۆفیسۆر (فۆر) دهڵێ: له وهختی ئاشوورییهکاندا، دهۆك بهناو (ئهدیان) ناوبـانگی بڵاوببـوو، چـونکه پایتـهختی هـهرێمی دیمـوزی ئاشـووری کـه نزیکی (بیت داکان) بوو. بێگومـان دهـۆك شـوێنێکی گـرنگو بـهنرخ بـوو لهلای ئاشوورییهکان، چونکه سهره ڕێگای- سـێ دهربهنـدی- چـیایی- شاخاوی، بـووه، دهربهنـدی دهـۆك دهربهنـدی قهشـهفرۆ دهربهنـدی دهر گـهلی شـێخهکان. هـهموو هاتوچـۆیهکی ئاشـوورییهکان لهگـهڵ دهوڵـهتی ئورتوو وڵاتی حسیهکان لهم سێ دهربهندهوه بوو. کهوا بـوو دهـۆك لـه شاره کۆنهکانی کوردستانه، بـهڵام بهچـی وا دهزانـرێ کـه کۆنـه شـاره؟ بـهوهدا کـه پـهیکـهرو وێنـه داتاشـراوی ئهشـکهوتهکانی دهورهو پـشتیا، لهگهڵ ئهو گۆڕه کۆنانهدا که تا ئێستاش لهم شـارهدا ماوهتـهوه. دهـۆك جگه لهوهش ناوچهیهکی گرنگی میرنشینی داسنیهکانی ژێـری بـووه ئـهو میرنـشینه لـه پـێش سـاڵی (٩٦١)ی زاییندیـدا دامـهزراوه، تـا سـاڵی (١٢٣٦)ی زایینی له کارو دهسهڵاتدارو فهرمانڕهوا بوو.

میرنشینی داسنیهکان که بێ هێـزو هـهژاربوو، مێرنـشینی شـێخان لـه شـوێنی دامـهزرا، بـهڵام لـه پـاش ماوهیـهکی کـهم بـوو بـه بهشـێك لـه میرنـشینی بههـدینان، کـه تـا سـاڵی (١٨٤٣)ی زایینـی فـهرمانڕهواو دهسـهڵاتداری لـه هـهرێمی بههـدینانا دهکـرد. مێژوونووسـی بـهناوبانگ هارتمان دهڵـێ: لـه دهمو کـاتی فـهرمانڕهوایی (تاسـیوس بیزاسـیوس)دا

دهۆك بەناوی (جاهۆك) ناو دەبرا، چونكە تا ئێستاش لە ئەشكەوتی هەلامەتا لە چیای شندوخا بەرانبەر بە گوندی (گەڤەرکیّ)، پەیكەرو وێنەی بەردی هەڵكەنراو، بەرووی چیاكەوە، ماوەتەوە. وێنەیەك لە وێنە هەڵكەنراوەكانی ئەشكەوتە وێنەی پادشای ئاشوری (ئەدرنەرێری)یە.

مێژوو نووسی كوردی بەناوبانگ حسین حوزنی موكریانی دەڵیّ: هۆی ناونانی شارەكە بە دهۆك ئەوەیە، كە پادشاهیّ یا میریّ لەنیوەی سەدەی چوارەمینی زایینیدا، كە ناوی (ئاخ شندو) بووە، هەر شتیّ لە دەغڵ‌و دان، یان بەرهەمی تری كشتوكاڵ، بهاتایە ئەویّ واتە دهۆك، دو مستی لێی دەستاند بەڵام، هارتمان دەڵیّ: (ئاخشندو) میر نشینیّ بووە لە سەدەی دووەمی زایینی لە شندوخا. وە لەم دوایەدا پاشماوەی گرنگ‌و بە نرخ لە گوندی (ماڵتایێ) كە نزیك شاری دهۆك دۆزراوەتەوە.

شاری دهۆك لە دۆڵێكدا لە بەینی ڕیزە چیای درێژی سپی لە لای باكورەوە، چیای شندوخا لەلای باشورەوەیە. ئەم دۆڵەی كە شاری دهۆكی تیا دهۆك دروست كراوە، دوو، ڕووبار ئاوەدانی دەكەنەوە، یەكەمیان (ڕووباری دهۆك) كە لەسەر ژوورەوە واتە سەرەوەی شارەوە بەرەو باشووری ڕۆژئاوا، تێپەڕ دەبیّ، دووەمیان ڕووباری (هشكەرویە) كە بچووكترە لە یەكەمیان‌و لە ژێر شارەكەمەوە بەرەو باشووری ڕۆژئاوا تێپەڕ دەبیّ‌و دەگاتە ڕووباری دهۆك لە ڕۆژئاوای دۆڵەكە.

دهۆك وەكو نیوچە دورگەیە كە كەوتۆتە بەینی هەر دوو ڕووبارەكەوە، بە ئاوی هەردوو ڕووبارەكە، باغ‌و باغات‌و ڕەزی دەوری

شـارەكە ئـاو ئـەدرێ. مێوەهـاتی نایـابو ڕەزو باغـەكانی بەناوبانگـە، ژمارەیەكی زۆر لە دانیشتوانی گوزەرانی پێ دەكەن.

دهۆك لـە پـاش قیرتـاوكردنی ڕێگـای بـەینی موسـڵو ئامێدی كـە لـە دهۆكـەوە تێدەپـەڕێ، كەوتوتـە سـەر سـەرەڕێگاتی بازرگـانی بـەینی قەزاكانی كـوردی هـەرێمی بەهـدینانو موسـڵو هـەولێریش، لەبـەر ئـەوە بەرەو پێش كەوتنو ئاوەدان بوون دەڕوات، بەتایبەتی لە پاش بایەخ پێ دانی هاوینە هەوارەكانی ناوچەی بەهدینان وەكو هاوینە هەواری، زاویتە، سیارەتویكا، سەرسنگ، سویلاڤ، ئـەرەدناو، بامـەڕنێ. لـەم دوو سـاڵی دووایـیـەدا، یـەكجار گـەورە بـووە لـە پـاش بڕیـاری مـیری كـە كـراوە بـە موحافەزە، چەند قەزای كوردی وەكو ئامێدیو زاخۆی پێوە بەسـتراون، كە لە پێشا بـە موسـڵەوە بەسـترابوون. دهـۆك پاشـە ڕۆژێكـی ڕووناكی هەیـە، چونكە دەبێتـە ناوچـەیەكی بازرگـانی، زانسـتیو پیشـەسازی لـە بەهدینا.

ئافرەتی کورد

پایەکی بەرزی کۆمەڵایەتی[1] هەیە لە مێژووی ژیانی کوردەواریدا، بە تایبەتی گەر بێتو سەیری کردەوەی بەهێزو بڵندو پەسندی ئافرەتی کورد بکەین، دەبینین:

دڵی زۆر خۆشە بە مێردو ماڵو منداڵیەوەو، بۆیەش هاوبەشی مێردەکەیەتی لە خۆشیو تەنگانەداو، بەمەش بۆمان دەردەکەوێت کە ژنانی کورد تا چ ڕادەیەك دەست ڕەنگینن لە ماڵو منداڵ پەروەردەکردنو، یارمەتی دانی دراوسێو، چوون بە دەم مێوانەوەو خزمەت کردنی لە کاتێکدا پیاوەکەی لەماڵەوە نەبێت، زۆری واشیان هەی بەمەندە ڕازی نابێت، بەڵکو خەریکی قاڵیو بەڕەو خورجو هەگبە، یاخود ماستو پەنیرو ژاژیو دۆو کەرەو فرۆ دروست کردنە، بۆ سوودی خێزانو بۆ فرۆشتنو، لەلایەکی ترەوە، شان بەشانی مێردەکەی لە شاخو کێواندا لە دوای قەزوانو بەڕوو مازوو کردنە، یا خەریکی بارکردنو کێشەو شەغرەو بەراوو تووتن چاندنو ڕەزو باخ ئاودان، مەڕو ماڵات بەخێو کردن، دارکردنو کڕینو فرۆشتن لەگەڵ مێردەکەیداو یارمەت دان لەکارگەو کێڵگەدا.

ئەوەی شایانی باسە لێرەدا، جوانی ئافرەتی کوردە، کە جوانییەکی خوا کردە بەبێ ئارایشو خاڵو نەخیشو نیگار ڕشتنە! لە ڕەنگدا سۆرو سپیو گەنم ڕەنگ، لە چاودا ئێسك سووكو شێوە شیرین، لە قژدا ڕەش یا پیرۆزەیی ویا زێڕینو، بەهۆی پێویستی ژیانەوە سواری وڵاخ دەبن دەگەڕێن لەناو مێرگو چیمەنو دارستاندا بۆیە شۆڕەسوارو تفەنگچینو، لە خۆشیدا شایی

---

(١) بۆ ئەم نووسینە سوود لە (ئافرەتی کورد)ی مامۆستا (شاکر فەتاح) وەرگیراوە.

ڕەشبەڵەك دەكەنو، سەربەخۆیەكی تەواویان هەیە لە هەندێك شوێنا نەبێت لەباری شووكردنداو، دڵداری پاك دەزانن بۆ ئەوەی شووی پێ بكەن، داوێن پاكنو، لەم بارەیەوە یەكێك لە نووسەرە بێگانەكان كە (جانترە) دەڵێت:

داوێن پیسی لەنێوان كۆچەرانی كورددا نیە، بەڵكو بە دەگمەن ئەم ڕەوشتە ڕواڵەتییە دەبینرێت.

هەروەها (میجەرسۆن)و (میستەر ریج) كە هەردووكیان ڕۆژهەلات ناسی ئینگلیزن لەم بارەیەوە دەڵێن:

(نەتەوەی كورد لە هەموو ڕۆژهەڵاتدا یەكەم نەتەوەیە كە داوێن پاكی ئافرەتی خۆی پاراستووە).

لە زۆر وەختیشا ئافرەتی كورد زیرەكیو چوستو چالاكی نواندوە، فەرمان ڕەوایىو دەسەڵاتداری داوە بەدەستاو، لە خووناسو چاكەو نیشتانپەروەریو زاناییو هونەرمەندیو دڵ تەڕییا لە پیاو كەمتر نەبوو، بەڵكو بۆ نموونە: (خاتوو خانزاد– میری سۆران): كە شاژنێكی ئازاو بە جەرگ بوو لە شەڕدا، ژیرو جوامێرو دادپەروەربوو، هەمیشە تێكۆشاوە بۆ ئاوەدانی وڵات، بە كردنەوەی گەلێ قوتابخانەو مزگەوتو نەخۆشخانەو، هیچ كاتێك ڕێگەی ژێر دەستیو مل كەچی نەداوە بە دوژمن.

بەڵام (قەدەم خێر)و (قەرە فاتم) دوو نموونەی تێكۆشانی ئافرەتی نەبەزو دلێرو بەناوبانگی كوردستانی ژووروو كوردستانی ڕۆژهەڵات بوون.

هەروەها (حەپسەخانی نەقیب): سەركردەی ڕاستەقینەی هەموو ئافرەتی سولەیمانی بوو لە ڕووی كۆمەڵایەتیەوەو، لە باشیو كوردپەروەریو مرۆڤایەتیدا، گەلێك لە سەرۆكو پیاوە ناودارەكان ڕاوێژیان پێ دەكرد... لە ساڵی (١٩٣٠)ز.دا نامەیەكی دەربارەی مافی نەتەوایەتی كورد نارد بۆ

(کۆمەڵی گەلان)و، هەر لەم ساڵەشدا کۆمەڵێکی ژنانی دامەزراند لە سولەیمانیو، هەموویانی ڕاپێچ کرد بۆ خوێندنو تێگەیشتن لە کاروباری کوردایەتیدا. جگە لەوە لە هەموو بارێکا ئافرەتانی سولەیمانیی هاندەداو کێشی دەکرد بۆ کردەوەی پەسند، وەك دەست گرتنی داماوانو یارمەتی هەژارانو ڕێزگرتنی زانایان، لە شێوەیەکی ڕێكو پێك، ڕەوشتێکی پاكو بڵندی ئافرەتانی کوردی پێشانی بێگانانی دەدا لەکاتی ڕووکردنیان بۆ شاری سولەیمانی.

هەمدیسان نموونەیەکی تری ئافرەتی ڕەوشنبیری کورد:

(ڕەوشەن بەدرخان) کە خێزانی (جەلادەت بەدرخان)ە، بۆ پێشکەوتنی وێژەی کوردیو بڵاوکردنەوەی گیانی کوردایەتی تێکۆشاوە.

ئێستاکەش نموونەیەکی جوانی ئافرەتانی زاناو زرنگو سەر بڵندو کردەوە پەسندو نیشتمان پەروەری کوردە لە ناو کوردەکانی ڕۆژئاوادا.

جا ئەمانە کە ڕابەرێکی دڵسۆزی ئافرەتانی کوردستان بوونو، هەڵگری مەشخەڵی ڕێگای سەربەستیو ڕزگاری قۆناغی نەتەوایەتی بوونو، هەموو هەوڵو کۆششیان بۆ ژنانی ئەمڕۆی کوردستان ئەوەبوو: کە ئەرکی هەرە گرنگی سەرشانیان، بەوپەڕی ئازایەتیو دڵسۆزیو خۆ بەخت کردن، شان بەشانی برا تێکۆشەرە زاناو ڕەوشە نبیرەکان تیّ بکۆشن بۆ وە دەست هێنانی مافی ڕەوایی کوردو کوردستان. ئەو هەڵە دەتوانین بڵێین ئێوە بەڕاستی جێگە شانازی گەلنو پەروەردەی ئاوی سازگارو بای فێنكو خاکی جوان پڕ پیتی کوردستانن.

ڕۆژگاری ئەمڕۆی مرۆڤایەتی سەردەمی زانستو پێش کەوتنە، چراو مەشخەڵی زانیاری نزیکەی سیێ بەشی ئەم جیهانەی ڕووناك کردیتەوەو مرۆڤی شوێنە دواکەوتووەکانیش لەبەر ئەم ڕووناکییە کەوتیینە سەر ئەوەی کە بەزووترین کات لە زۆنگاوی نەزانینو لە تاریکیی نەخوێندەواری ڕزگاریان ببێتو بێنە ڕیزی ئەو میللەتانەی کە دەمێکە پلەیێکی باشیان لەم بارەوە بڕیوە، ژیانی ئێستای مرۆڤایەتی جیاوازییێکی زۆری هەیە لەگەڵ ژیانی چەندساڵێکی لەمەو بەری، چونکە ئێستا ئەم ژیانە پڕیەتی لە شتی تازە داهاتوو تازە بابەتی وا کە لەمەوبەر نەبووەو تەنانەت بیریشی لێ نەکردیتەوە، بۆ جێگیرکردنی ئەم باوەڕەش لەوە باشتر نییە کە کە چاوێك بە لیستەی ناوی ئەو زاناو بەڕێزانەدا بخشێنین کە شتی نوێییان بۆ کۆمەڵگای ئادەمیزاد داهێناوە، بێ گومان لەناو ئەم لیستە دوورو درێژەدا ناوی تێلێڤژنو داهێنەرەکەی دەکەوێتە سەرووی هەموویانەوە.

تێلێڤژن ئەو ئامێرە تازە بابەتەیە کە زۆر لە خێزانە شارنشینو گوندنیشنەکانی وڵاتان بەکاری دەهێننو کەلکی لێ وەردەگرن، مێژووی داهێنانو دروست کردنیشی دەگەڕێتەوە چەند ساڵێکی پێش ئەمڕۆ، زۆر لە مێژە زانایان لە ئیش کردندان بۆ هێنانە دی ئەو خەونەو، تا لە ناکاو زانای بەناوبانگ (جۆن بێرد) توانی ئەوانو هیوای هەموو زانایانی ئەم کۆڕە بێنێتەدیو مرۆڤایەتیشی بەم دروست کردنەی خۆی شاد کرد.

تێلیڤزن لە یەك كاتدا دەنگو وێنە وەردەگرێت، ئەو وێنەیەی كە بەهۆی كامێرای تایبەتییەوە وەردەگیرێت، لە بنەڕەتدا دێتە گۆڕانو دەخرێتە سەر شێوەی شەپۆلی كارەباییو شەپۆلی بێ تەلو بەهۆی ئێستگەی تایبەتی تێلیڤزنەوە بە بادا بڵاودەكرێتەوە، ئەمجا ئەم شەپۆلانە لە لایەن تێلیڤزنەوە دووبارە دەگۆڕێنو دەخرێنە سەر شێوەی وێنەو پێشان دەدرێن.

دەنگیش هەر بەم چەشنە بەهۆی میكرۆفۆن، لە ئێستگەی تێلیڤزنەوە دەگۆڕێتو دەبێتە شەپۆلی كارەباییو پەخش دەكرێت تا لە دواییدا لەناو تێلیڤزن خۆیەوە دووبارە دەگەڕێتەوە سەر شێوەی دەنگی ئاساییو تەماشا كەرانی تێلیڤزن لەگەڵ دیتنی وێنەكە دەنگەكەشیان گوێ لێ دەبێت، لەمەوە ئەوەمان بۆ ئاشكرا دەبێت كە هەموو ئێستگەیێكی تێلیڤزن لە بنچینەدا بریتییە لە دوو ئێستگە، یەكیان وێنەی دەنێرێتو ئەوی تریان دەنگ.

ئێستگەی تێلیڤزن پرۆگرامەكانی تەنیا بۆ (١٦٠) كیلۆمێتر دەتوانێت بنێرێت وە هەر چەند، بورجی ئێستگەكە بڵند تر بێت، شەپۆلە نێراوەكان پتر دەڕۆن، هەر بۆ ئاسان كردنو نەهێشتنی ئەم گیرو گرفتەش، زانایان بیریان لەوە كردەوە كە كۆمەڵە ئێستگەیەك دروست بكەنو هەموویان بە یەكەوە ببەستنەوەو لە یەك كاتدا هەموویان پێكەوە یەك پرۆگرام بڵاو بكەنەوە.

لەسەردەمی ئێستاماندا تێلیڤژن یەکێکە لەو شتە پێویستیانەی کە دەستێکی بالایان هەیە لە پێش خستنی کۆمەڵو رووناك کردنەوەی رێگە ژیان.

تێلیڤژن رێگایەکی نایابی فێرکردنو بلاوکردنەوەی زانیارییەو هۆیەکی گەورەی بیر رووناك کردنو مێشك رەوشەن کردنە... گرنگی تێلیڤژن لەوەنایە کە مرۆڤ – هەموو مرۆڤێك– خوێندەوارو نەخوێندەوار دەتوانێت کەلكو سوودی لێ وەربگرێت، تەنیا گوێ گرتنو تەماشا کردن ئەم مەبەستە دەگەێنێت.

کۆمەڵەی ئێستای ئادەمیزاد، کۆمەڵێکی پڕ کارو ئیشە، زۆربەی ئەندامانی ئەم کۆمەڵە، بەتایبەتی لە شارە گەورەکاندا لەگەڵ گزنگی هەتاوی هەموو رۆژێك دەست دەدەنە کارو فرمانی خۆیانو دەکەونە ناو گێژاوی ئێش کردنەوەو بەدەستو بە مێشك لە ئیشکردندا دەبن، لە ئەنجامی ئەم کارکردنەدا لەشو مێشك سستو ماندوو دەبن، لەبەر ئەوەشە ئێواران یا کاتێك کە فرمانی ئەو کەسانە کۆتایی دێت، مێشکی ماندوویان پێویستی بە خۆراك دەبێتو ناچار پەنا دەبەنە بەر تێلیڤژن، چونکە نەواو چریکەی گۆرانی بێژانو دەنگی پڕ جۆشی سازو سەمتوورو دیمەنی جوانو رەنگاو رەنگی سروشتو شاییو هەڵپەرکێی هەمە چەشنە دەبنە خۆراکی مێشکی ماندوو، مرۆڤ دەخەنە دەریایەکی مەزنی پڕ ئارامیو ئاساییشەوە.

ئەو کەسانەی کە خولیای یاریو گەمە کردنن، پا بەندی سەیر کردنی تێلیڤژن دەبن، چونکە ئەمانە لە توانایان دەبێت کە تینوویی خۆیان

بشکینن‌و بە بینینی یاری تۆپی پێ‌و ڤالی بۆڵ‌و گەلێك چەشنەی یاری تر دڵی خۆیان شادو کامەران بکەن.

لەم ساڵانەی دواییدا، کاتێك کە مرۆڤی سەر زەمین سەری هەڵبڕی‌و روی کردە مانگ‌و ئەستێرە گەڕۆکەکان‌و، کەوتە ئیش کردنی نەپساوە بۆ گەیشتنە سەر ئەم جیهانە نە ناسراوانە، تێلێڤژن بە کەلکی هات‌و لە بەجێ هێنانی ئەم ئاواتە کۆنەی مرۆڤایەتیە بەشداری کرد.

هەموو کۆمەڵێ سەر ئەم زەمینە، هەر لەچین‌و ژاپۆن تا ئەو پەڕی ئەوروپا، ئەوەی بە چاو دیت کە چۆن (ئارمسترۆنگ) بۆ یەکەم جار لەمێژووی دوورو درێژی ئادەمیزاددا هێنایە دی، ئایا، ئەگەر تێلێڤژن نەبوایە، دەمان توانی ئەم دیمەنە جوانە بە چاو ببینین؟

کەوابوو تێلێڤژن ڕێگای بڵاوکردنەوەی زانیاری‌و ڕەوشنبیرییە، هۆی کامەرانی‌و شادییە نوێنەری زانایانە لە هەموو جێگایەکدا.

هەزاران سڵاو لەگیانی پاکی ئەو زانایانەی، کە لە دروست کردنی تێلێڤژن بەشداریان کردووە.

پێرست